ДВІ ВЕРШИНИ ГОРОСКОПУ

Художньо-документальний роман

Передмова

Герої цієї книги, як і події, до яких вони були причетні, не вигадані. Це реальні постаті наукового світу — наші сучасники. Проте фізичні та моральні випробування, що їм довелося зазнати, роблять їх подібними до персонажів з пригодницьких романів.

Екстремальні ситуації, в яких опиняється головний герой повісті Андрій Зорін, не є плодом авторської фантазії, а перенесені на сторінки книги з реального життя. Досить назвати хоча б одну з таких ситуацій — підземний атомний вибух у самому центрі Донбасу — місті Єнакієвому, таємно проведений шістнадцятого вересня 1979 року.

Пружиною твору є пошук наукової істини, власне, ходіння складним лабіринтом, що веде до неї. В цьому лабіринті можна й заблукати, та знайти щось таке, що тільки схоже на істину. Більше того, навіть не здогадуватись, що то лише підробка і що "еполети" на тобі не справжні. А там опинишся в колі "однодумців" з подібними відзнаками вже нижчого рівня; скоро тебе помітить зверхник, на якому будуть також еполети з театрального реквізиту. І вся вертикаль керованого інтелекту обернеться на свою протилежність. Опинитись у такому процесі — чи не найбільша загроза для творчої особистості. Отримавши безтурботне життя, вона в обмін мусить поступитись творчими планами і зрештою — перспективою вписати своє ім'я на "скрижалях" науки.

Маркшейдер за освітою і вчений за покликанням Андрій Зорін висунув ідею запобігання раптових викидів породи на шахтах. Але між ідеєю та її впровадженням у виробництво проліг небезпечний шлях промислових перевірок.

Треба мати мужність (самої тільки теоретичної переконаності в безпеці методу замало), щоб спостерігати, як поступово зароджується викид — явище, яке за незначної зміни обставин переростає у вибух. Власне, це не що інше, як перевірка на собі, що її рано чи пізно мусить здійснити кожен порядний учений.

Здається закономірним, коли засобами математики, фізики, хімії описуються геологічні, біологічні чи інші процеси. Тут відкриття робиться на стиках наук. А ось коли фундаментальні проблеми медицини вирішуються вченим гірником — це вже дивує. Втім, пояснення такому феномену одне — сильний дослідницький рефлекс у поєднанні з волею.

Вся діяльність головного героя зіткана з небезпеки (для фізичного і творчого життя) та спроб її уникнути, повного ігнорування його ідей науковими авторитетами і беззастережного їх визнання.

На сторінках повісті читач зустрінеться з відомими всьому світові особистостями, як, наприклад, Президент Академії наук СРСР Александров, котрий відіграв певну роль в науковому житті Зоріна, та з багатьма вченими, про яких знають не лише геологи й гірники, а також широкий загал.

Автор сподівається, що роман "ДВІ ВЕРШИНИ ГОРОСКОПУ"— це перша спроба співдружності письменника і вченого; за нею підуть інші твори про видатних людей науки козацького краю.

ЧАСТИНА ПЕРША

Пастка

1

Поїзд "Сімферополь-Донецьк" уже годину, як подолав темряву ночі і тепер в’їздив у світанок нового вересневого дня 1979 року. Пасажири купе, де їхав Зорін, ще спали. Це була шахтарська сім’я — чоловік, жінка і син-підліток, котра поверталася з відпочинку в Ялті. З їхніх розмов Зорін довідався, що вони з Єнакієвого — міста, до якого поспішав і він. Чоловік, як і більшість людей його професії, виявився товариським; він навіть витягнув був пляшку, але Зорін відмовився… Через спеку в вагоні шахтар сидів оголений по пояс і на його не надто пропорційному торсі можна було бачити численні шрами й цятки нібито від татуювання. Зоріну не треба було пояснювати, що то за сліди. Людей з такими ознаками він бачив багато — живих і мертвих.

— У лаві? — поцікавився, кивнувши на шрам.

— В штреку, — відказав шахтар. — Викид.

Ці кілька слів прозвучали як пароль. Після них сусід по купе, котрий не дуже ловко почував себе в компанії незнайомця з холоднуватими світло-голубими очима, ніби скинув з себе ніяковість.

— А профілактичні заходи у вас що, не проводять? — озвався Зорін.

— Та роблять, роблять. Але вони не завжди теє…

"Авжеж, — подумав Зорін. — Як не труси масив вибухівкою, а воно нема-нема та й кине. І потім оте "не завжди" обертається смертями й каліцтвом." Він подумки називав себе і таких як сам "мінерами", котрі знаходять і знешкоджують міни, закладені самою природою. А вона — природа порозтикала того добра щедрою рукою і в породі, що вміщує в собі вугілля, і в самому вугіллі.

Поїзд збавив швидкість і скоро зупинився біля якоїсь станції. Пірамідальні тополі і явори, в затінку яких ховались хати, нагадали село Мишурин Ріг на Дніпропетровщині, з якого Зорін був родом. Але ця

думка майнула мимохідь. Він-бо сидів як на шпильках, очікуючи, коли поїзд знову рушить. Дві хвилини зупинки здалися йому годиною. Та нарешті шарпнуло і невідоме безлюдне містечко, яке не прокинулося ще з ночі, попливло за вікном назад.

"Це ж треба так опростоволоситись! — думав він. — На цілу добу запізнююсь... А там же такі люди з'їхались!" Те, що з ним сталося, іншими словами, як "закон підлості" й не назвеш. Досі йому не доводилося підводити нікого — ні у великому, ні в малому. Складовою ставлення до нього, як до учасника експерименту, напевне ж, була й ця риса — обов'язковість. І ось маєш. Сам сатана підставив підніжку. Він ніколи не думав, що будуть такі проблеми з квитками. В подібних ситуаціях його батько, бувало, заспокоював: "А-а, якось воно буде..." Він — Андрій Зорін давно відмовився від батькової тези. Інакше не вступив би до вузу, не став би інженером, кандидатом і доктором наук. "Якось" його не влаштовувало. Найчастіше бувало так, як він сам планував. За це й шанував його Федір Олексійович Абрамов[1] — науковий керівник дисертаційної роботи, член-кореспондент Академії наук України. Ось кого Зорін найбільше боявся засмутити — чоловіка, котрий ніколи не підвищував голосу, котрий, бувало, коли суперечки на вченій раді переходили на образи, просто виходив. У цьому експерименті Абрамов був представником АН України, а Зорін очолював групу, що мала завдання порозставляти датчики на шахті на різній відстані і глибині від місця майбутнього вибуху. Крім Зорінської, було ще кілька груп із своїми завданнями. Це ті, про кого він знав...

Прокинувся шахтар на верхній полиці.

— А ви начебто й не лягали, — озвався.

Зорін щось гмикнув у відповідь.

— Хоч яке загазоване Єнакієве, а вже тягне туди, — знову шахтар.

"Гай-гай, знав би ти, чоловіче, що станеться у твоєму місті у найближчі день-два, навряд чи тебе туди тягнуло б".

І тут йому спало на думку, що його — Зоріна трактуватимуть не як необов’язкову людину, а як лукавого боягуза, котрий навмисне запізнюється, щоб його зняли з небезпечного експерименту, як банального порушника дисципліни. А мотиви так думати є. Адже він один з шести членів комісії виступав проти експерименту. Аргументи були вагомі, мовляв недостатньо вивчено тектоніку регіону; крізь тріщини на поверхню може хлинути хтозна-що. На академіка Щербаня[2] — голову комісії його зауваження справили враження… Їх знову скликали тільки через півроку, коли вже був зібраний весь матеріал з особливостей залягання порід. Власне, йому — спеціалістові з напруженого стану, людині, котра все те бачила не тільки на планах гірничих робіт і тектонічних картах, а відчувала шостим чуттям, коли бувала в шахтах, ті матеріали були не потрібні. Аргумент свій він використав тоді аби зашкодити проведенню експерименту під кодовою назвою "Кліваж". Бо вважав його однаково небезпечним і негуманним.Ідея йшла з Москви. Начебто від Докукіна[3] — директора Інституту гірничої справи ім. Скочинського, який вважався науковим керівником проекту. Принаймні, він був крайнім, чий профіль проглядався. Думка, здавалося, була проста: якщо від локального трясіння масиву шахти вибухівкою провокуються можливі викиди, то чому не спробувати трусонути цілий регіон. Щось підказувало Зоріну, що за цим ховалося дещо інше і що ідея розвантаження масиву цього регіону була не головною.

— Маю ще цілий тиждень відпустки, — знову озвався шахтар. — Тра’ було б доплатити — можливість була…

— Ну й чого ж ви? — поцікавився Зорін.

— Додому тягне. До того ж квитки — на руках.

— Так, з квитками кепсько...

— Та й заняття в школі вже почались. Не хотілося б щоб хлопець пропускав. — Шахтар з ніжністю подивився на сина, який також спав на верхній полиці.

Замлоїло щось усередині в Зоріна від того погляду.

— На якій шахті ви працюєте? — запитав він.

— На "Червоний Жовтень".

На мить у пам'яті проявилась карта району, яку Зорін при бажанні міг би відтворити на папері з великою точністю. Та шахта була неподалік від "Юнкому".

"Юнком" обрали для експерименту, як типову по викидах і інших гірничо-геологічних параметрах. Академік Щербань, мотивуючи необхідність саме такого експерименту, казав про великі людські жертви, які держава, народ мусять сплачувати за вугілля. Слова його були щирою правдою. Зорін, якому частіше за інших доводилося бувати на місці трагедії, знав, що на цвинтарях біля шахтарських містечок було завжди багато свіжих могил. "Шукати треба радикальний засіб боротьби з викидами, — казав академік. — Ми змусимо локально напружені місця роззосередити свою енергію по всьому масиву, дегазуватись." Його слова не викликали сумніву. От тільки не видно було оптимізму ні у Щербаня, ні в Абрамова, ні в будь-кого з комісії. Виконувалась чиясь воля — без ентузіазму, але сумлінно.

На комісії Зорін раптом відчув себе мізерною деталькою якоїсь дуже складної системи; та система регламентувала всі його рухи, а найголовніше — думки. І його шеф Абрамов, і Щербань були також важільцями системи. Вони не тільки виконували імпульси, що надходили звідкись згори, а й обгрунтовували їх доцільність. Такою ж

деталлю системи був і Голова Ради Міністрів Української РСР Ляшко,[4] якому безпосередньо доповідав про хід справи Щербань.

Тоді ж, на комісії, слухаючи мотивацію про необхідність проведення експерименту під кодовою назвою "Кліваж", Зорін подумав, що найбільші злочини, які тільки творилися в світі, завжди аргументувались гуманізмом і вболіванням за долю людини. Ось і тепер, готуючись підірвати в найзалюдненішому регіоні України атомну бомбу, невідома сила подбала і про переконання в доцільності заходу.

Вибух мав статися 16 вересня, а учасники експерименту повинні були зібратися за три дні до того.

Поїзд знову почав знижувати швидкість. За вікном замелькали будинки якогось населеного пункту. Була шоста година. Підліток і його мама безтурботно спали. Майнула думка: як би він повівся, якби експеримент проводився в районі, де мешкала його сім'я? Відіслав би їх кудись до родичів? Але ж це тимчасовий захід. Небезпека буде завжди. Товща землі, якою б не була потужною, "дихає". В одному місці тріщини зникають, в іншому виникають. Там є безліч шпарин, водоносних горизонтів, газових ходів, крізь які радіоактивні продукти будуть проникати на поверхню.

То як би він повівся з сім’єю, з доньками, молодшій з яких було всього чотири роки, а старшій — студентці — вісімнадцять?

Він раптом чітко усвідомив, що знаходиться в пастці. І опинився в ній ще тоді, коли, відпочиваючи в Одеському санаторії, отримав урядову телеграму, в якій його викликали на Президію Академії наук України, де збиралася комісія з підготовки до експерименту Кліваж".

Це було щось зовсім нове; про майбутнє випробування знало всього кілька втаємничених. Висновки комісії направлялись безпосередньо Голові Ради Міністрів. Навіть Президент АН УРСР, здавалося, був в

осторонь. Молодого доктора наук це тішило. Такого-бо масштабу досліджень світ не знав. Про наслідки й думати не хотілось — він жив у найблагополучнішій країні, де не розбивалися літаки, не було катастроф на залізниці, де люди їли найчистіші продукти. А ворожі голоси про негаразди, що інколи проривалися до його слуху, скоріше за все були вигадкою.

З такими думками він їхав тоді в Київ. Та вже на комісії, де "прокручували" можливі наслідки майбутнього експерименту, в нього почав зріти сумнів. Тоді він ще не зміг би чітко сформулювати, що його бентежило і висловлене ним заперечення, скоріше за все, ішло звідкись із підсвідомості. Тому до нього й поставилися як до звичайного зауваження вченого. На те й комісія. Безпомильність ідеї "Кліважу" підпиралася такими авторитетами, як Абрамов, його науковий батько, якого він безмежно шанував, члена-кореспондента АН СРСР О.Докукіна, котрого він добре знав не лише як ученого, а також як партнера по преферансу, любителя веселих компаній, товариську людину. Ну, і нарешті Комуністична партія, членом якої він був і якій вірив.

Зорін належав до тих людей, яких позаочі називають занудами.

"Докази... Де докази?"— казав він найчастіше комусь із колег, котрий відстоював якусь концепцію.

"Та он і той, і той про це пишуть", — відказував колега. "Писали, пишуть, будуть писати — три форми німецького дієслова. Де дослід? Де промислове підтвердження? Нема!"

Багато хто ображався, вважав його зарозумілим. Проте наукові розробки Зоріна виділялися чіткістю й обгрунтованістю, базувалися на числених шахтних перевірках. Саме тому Абрамов довірив йому бути відповідальним за проблему викидів порід від АН України.

Грандіозні перспективи майбутнього експерименту, спланованому ніби навмисне задля перевірки його наукових розробок, притупили на час в ньому занудність. Йому довірено було стояти біля наукової події віку. Тоді, даючи підписку про нерозголошення, він не усвідомлював ще, що укладав угоду з сатаною. А коли усвідомив — було вже пізно. Ні, він не став би на шлях боротьби — така боротьба не мала перспективи. Але, принаймні, відмежувався б. Не його руками те чинилося б. Усвідомлення ж того, що не один він підписав "цирограф", було малою втіхою.

Сумніви згодом привели до аналізу, а ті — до почуттів; останнім часом у свідомості діялося щось не властиве його натурі. Пригадувалося читане колись в художній літературі про відповідальність ученого за свої відкриття перед цілим людством. Але там критикувалися західні горе-науковці.

Тим часом прокинувся хлопець, посміхнувся батькові й переніс посмішку на Зоріна. Та посмішка змусила його знову повернутися до запитання: як би він повівся б з сім’єю, коли б довідався, що під ними готуються підірвати ядерний заряд? Відповідь не йшла. Натомість він уявив семисотметровий горизонт шахти "Юнком", де мав статися вибух, ніби почув заспокійливі слова академіка Щербаня: "Ризику — ніякого. Там така колосальна температура, що породи плавляться й перетворюються на скло. Всі продукти розпаду закапсулюються в пузирі з кількаметрового завтовшки скла". "Справді,— відповідав він подумки уже тепер, через півроку. — А тільки "колба" та рано чи пізно тріснe. Від природних чи техногенних вібрацій товщі, від тектонічних зрушень чи ще Богзна від чого. І просочиться її вміст у вигляді розчинів, газів у водоносні горизонти та повітря. А звідти — в організм цього хлопчини, що посміхається незаймано-дитячою посмішкою. І потім з'ясується, що в нього лейкемія або ж мутації клітин, які відповідають за свідомість. Відтак людиною він зостанеться тільки за формою. І пригадуватимуть його батько й мама усіх своїх родичів, шукаючи і не знаходячи в них рис характеру, родових прикмет, що проявилися в їхньому дитяті.

Вікна на багатьох адміністративних будинках Єнакієвого були навхрест заклеєні смугами паперу.

— Нащо вони це зробили? — запитав Зорін у таксиста.

— Кажуть, днями проводитимуть навчання з цивільної оборони, — відказав той. — Ну, й щоб воно ото більше скидалося на бойову обстановку… — По хвилі таксист додав — Камуфляж, звичайно.

Від голови Комісії по проведенню експерименту війнуло холодком.

— Ви запізнились на добу, — мовив він, уважно розглядаючи форму допуску номер два та інші документи, які поклав йому на стіл Зорін.

— Я не зміг виїхати з Криму, — відказав учений.

— То ваші подробиці. Вас відсторонено…

— Послухайте, та я ж не відпочивав. Я брав участь у Всесоюзній школі з деформування дефективних середовищ та викидів вугілля.

— Ну, то й що? Вам чітко було наказано з’явитись тринадцятого.

— Але ж моя група і мій керівник Абрамов тут… Вони мене введуть у курс справи.

— Вони вас не введуть. Тому, що ви вже не є учасником. — Чоловік не приховував зневаги. — Чи брали ви участь у роботі школи деформування дефективних середовищ чи в семінарі на тему: вплив духових інструментів на духовний вигляд духовенства, нас це не обходить.

По тих словах двоє чоловіків у спортивних одностроях, що стояли за спиною в голови Комісії, посміхнулися.

— До речі, цією школою керував академік Християнович, Герой соціалістичнох праці, один із творців теорії аеродинаміки снарядів для "катюш" і надзвукових літаків.

— Ну, то й що? — повторив своє запитання голова Комісії, але вже не так жорстко.

— А я в нього був заступником з проблеми викидів.

— Це не міняє справи. Ви порушили дисципліну.

Раптом Зоріну спало на думку, що, крім світу, де він досі перебував, — світу відкритих причин і відкритих наслідків, світу логіки, є ще один — світ, де виконується накреслення — жорстий, бездушний. І тут не має значення, хто ти — простий виконавець чи творець накреслення, як і не мають значення обставини, за яких накреслення виконуються.

Голова Комісії склав документи в стосик і посунув на край столу.

— Все, — сказав він. — Ви вільні.

— Гаразд, — відповів Зорін, ховаючи документи в портфель. — Тоді я заберу і своїх людей.

— Де бути вашим підлеглим, вирішуватимуть інші,— незворушно мовив голова Комісії.

— Це ми ще побачимо, — спалахнув гнівом Зорін і попрямував до дверей.

"А хай би тебе чорти лигнули! — лайнувся він подумки, вийшовши на вулицю. — Розмовляв зі мною, ніби я найпослідущий із його підлеглих. Та чхати мені на тебе і твій сатанинський експеримент!" Раптом він піймався на думці, що не знає, кого ганить. Адже той, що представився головою, не назвав ні прізвища, ні імені, ні відомства, до якого належав. І найдивовижніше, він немов би не мав обличчя. Скільки не намагався уявити його собі Зорін, але так і не зміг; знав тільки, що це чоловік середнього віку.

Той, що сидів біля столу, і двоє в тренувальних костюмах були, з усього, видимими деталями таємничої грізної машини, яка викотилася колись із кабінету Лаврентія Берії. А Зорін, народись він років на двадцять раніше, був би інтелектуальним рабом і працював би не в Академії наук України, а за колючим дротом у шарашці. "Так ось звідки цей тон!"

Добираючись від будинку, збудованого заздалегідь спеціально для керівництва експерименту, до готелю, Зорін не раз згадував шахтаря — попутника з Криму про загазованість Єнакієвого. В самому центрі повітря складало гаспидський коктейль із газів коксохіму, металургійного заводу і ще дідько зна чого. Після п’янкого повітря Алушти, де проходила школа Християновича,[5] він мало не умлівав від браку кисню. Втім, для місцевих це, здавалося, було нормальним середовищем. Йшло на вісімнадцяту годину, коли поспішають з роботи додому; лиця людей виказували повсякденний клопіт. На заклеєні навхрест вікна ніхто не звертав уваги. В гущі тієї буденності Зорін зайшов у гастроном, аби купити щось на вечерю, і вже в черзі за ковбасою відчув, як покидає його злість на голову Комісії, а натомість вселяється почуття провини перед Федором Олексійовичем Абрамовим, якого він по суті підставив. Він, Зорін, і його четверо колег три місяці готували і встановлювали тензодатчики на різних відстанях від місця майбутнього вибуху, які точно зафіксують напружений стан масиву. Вони — підопічні Абрамова були прикладом для киян, котрі встановлювали температурні датчики, і для москвичів з Інституту

гірничої справи ім. О.О.Скочинського, що відповідали за газові прилади. Ніхто не підвів, тільки він.

Заходячи до голови Комісії, він так не хвилювався, як перед дверима номера, де оселився Абрамов. На стукіт не відповіли, кімнату було замкнено. Тоді Зорін опустився на перший поверх до адміністратора і та сказала, що ключі від номера Абрамова у неї в шухлядці.

Не виявилося в готелі і чотирьох його молодших колег. Ключ від забронюваного на його ім’я номера йому видали.

Тільки побачивши охайно застелене ліжко, Зорін відчув, як стомився. В поїзді він спав десь дві-три години.

Та найбільше енергії втратив під час розмови з головою Комісії. Після виходу з того будинку у нього було таке відчуття ніби в його людську сутність хтось всадив шприц з товстою голкою та витяг звідти всю енергію. Щось подібне він відчував колись після здачі чотирьохсот грамів крові.

…Його в гурті двох десятків дорослих і дітей виганяли з підвалу залізничної станції. У променях вечірнього сонця було видно школу віддалік, а вздовж її стіни вишикувались люди під прицілами німецьких автоматників, що стояли на двох танках. Пролунали черги, і люди почали падати. Андрій і чотири його сестрички притислись до матері. До школи під’їхала чорна легкова машина. З неї вийшов офіцер, і розстріл припинився. Із тих, кого розстрілювали, живих залишилося п’ять-шість чоловік. Ревнули двигунами танки і, розвернувшись, під'їхали до гурту тих, кого вигнали з погреба. Автоматники на броні приготувались, але не стріляли — очікували офіцера. А той, під’їхавши та оглянувши людей, сказав:

— Цивіль. Ніхт шісен.

І тут з гурту вибіг якийсь старий і кинувся тікати. Він встиг перескочити через колючий дріт, перебігти залізничні колії, та автоматна черга наздогнала його. Старий упав біля водокачки. Він — Андрій також кинувся втікати, але зачепився ногою об колючий дріт і впав на колію. Автоматна черга, що пролунала вслід, на якусь мить запізнилась. Він устиг побачити, як сипнули іскри від куль, що влучили в рейку, і знепритомнів.

А коли отямився, то побачив мамине обличчя, на якому з'явилась раптом невимовна радість. Адже вона була впевнена, що його вбито. Разом з появою свідомості прийшло й розуміння того, що сталось.

Вони мешкали в селищі Зайцеве Дніпропетровської області, що прилягало до залізничної станції. В 1943 році станцію і селище захопили партизани. Але того ж дня з’явились німецькі танки і зав'язався бій, який під вечір закінчився перемогою німців. Фашисти перестріляли практично всіх мешканців села. А тих, хто зостались, вишикували вздовж школи…

Водночас із усвідомленням ситуації Андрій відчув сильний біль у нозі. Зачепившись за колючий дріт, він глибоко роздер ногу. Власне, це поранення й було ціною за те, що він зостався жити. Тим часом мама, відірвавши смужку від спідниці, перев’язала рану.

Йшов дощ, була осінь, і йому — дев’ятирічному хлопчикові довелося шкандибати босоніж по холодній грязюці три кілометри до селища — йому, мамі і чотирьом сестрам. Він стримувався, щоб не плакати від болю, час від часу торкався рани рукою і йому ставало легше. Раптом дощової осінньої ночі засвітило сонце, щось клацнуло…

Яскраво світила лампочка. Поряд з ліжком стояли Федір Олексійович і Докукін, а він — Зорін стогнав, погладжуючи рукою шрам на нозі.

— З вами все гаразд? — заклопотано запитав Абрамов.

— Дитинство приснилось.

Він лежав у самих тільки трусах, не вкритий. На столі залишились недоїдена булочка і шматок ковбаси. Зорін не пам’ятав, як він їв і як потім ліг. Цей момент випав з пам’яті. За вікном була ніч.

— Що, Федоре Олексійовичу, збирати манатки? — запитав він, одягаючись. — Розумієте, не мав змоги…

— Не треба пояснювати, Андрію, — зупинив його Абрамов. — Тепер слід думати над тим, як виправити ситуацію.

— Але ж мене відсторонено.

— Ти там з ними не дуже чемно… — озвався Докукін.

— Та він мене принижував!

— А ти знаєш, що то за один? — знову Докукін.

— Назвався головою Державної комісії і все…

— Генерал. А ті двоє — майор і капітан КДБ.

— Ну, то й що? — Зорін відчув у своїх словах такі ж самі нотки, що і в голови Комісії.— У генерала що, немає ні прізвища, ні імені?

— Немає. Голова Комісії і край. Він відповідає тут за все хазяйство.

Тим часом Абрамов переминався з ноги на ногу, пошкрябував над вухом, нарешті сказав:

— Андрійку, треба б вибачитись. То державний чоловік. Ну, ви ж розумієте, на користь справі…

Раптом у пам’яті Зоріна спалахнуло те, чого він ніяк не міг собі уявити; широке, незасмагле обличчя, ріденьке з сивиною волосся, глибоко посаджені очі під білястими, як устюки, бровами. Очі не дивились, а обмацували поглядом.

— Не буду я перед ним вибачатись, — сказав Зорін.

Федір Олексійович скрушно похитав головою, ще раз шкрябнув над вухом і поплентався до дверей. Він був вище середнього зросту, сухий, з поставою людини, яка найменше дбає про свою зовнішність. У багатьох Абрамов невідомо чому викликав співчуття. Але тільки до першої бесіди. Тоді з доброї, на вигляд недолугої, людини поставав ясний, глибокий, незакомплексований жодними догмами розум ученого.

Коли за Абрамовим причинилися двері, озвався Докукін:

— Розумієш, як воно виглядає, старий? Твоє запізнення може бути витлумачене як провокування твого ж відсторонення від експерименту.

— Дурниці,— сказав Зорін.

— Ні, ти ось послухай. Ти запізнюєшся на захід, ініційований найвищою владою держави. Не на шахтний експеримент, який зрештою можна повторити, не на міжнародний конгрес, де без тебе також вода освятиться, а на підземне ядерне випробування. Жодна причина не може бути об’єктивною. Жодна! Тому так і повівся голова Державної комісії. Він нам з Федором Олексійовичем цього не казав, але в його словах читалося підтекстовно: змалодушив.

— Тобто злякався?

— Ну, ти сам прикинь... — Докукін вийшов.

В кімнаті пахло полірованою меблею і лінолеумом, за вікном текла ніч — передостання перед вибухом. Зорін якийсь час дослухався до шурхоту шин за вікном, що став уже не таким частим, вглядався в вогники, які час від часу зникали, здавалося лускали, як бульки на чорній річці.

"Отож виходить, що я злякався, — подумав він. — Треба було б тому голові Комісії побувати зі мною у вибої, коли апробовувався новий метод проходки..."

Згадка про опівнічні зміни раптом відсторонила весь клопіт. Події тих днів були такою глибокою "зарубкою" в його свідомості, яку час не виводив.

...Вони з Абрамовим шість годин просиділи в приймальні начальника Державного комітету з гірничо-технічного нагляду України Нирцева,[6] який зустрів їх, мало сказати, не дуже привітно.

— Ти згоден сісти в тюрму, якщо загинуть люди? — запитав він навпростець у Зоріна.

— Так, — відказав Зорін, не вагаючись.

— А сім’ю ти маєш?

— Маю.

— А вона згодна?

— Такі питання я сам вирішую.

— Тоді сідай і доповідай.

Нирцев був крайньою інстанцією, до якої вони звернулись за дозволом на проведення експерименту. Попри непривітну зустріч, вони з Абрамовим не сердились, бо розуміли, що змушували його ризикувати своїм становищем. Якщо трапиться лихо, то вся відповідальність ляже на Нирцева.

Близько години тривала бесіда з начальником Державного гірничо-технічного нагляду України — людиною, котрій було відомо про вкрай негативне ставлення до їхнього методу Центральної комісії по викидах та головного інституту з безпеки робіт в гірничій промисловості МакНДІ, як і негативне сприйняття його на різних наукових конференціях. Нирцев заздалегідь був проти експерименту. І все ж кригу було зламано. Мабуть, на нього справила враження впевненість Зоріна і його готовність власноручно працювати у вибої.

— Але ж на нараді з викидів із трьохсот учасників вам повірили лише двоє — ви та ваш науковий керівник, — Нирцев кивнув на Абрамов, котрий тільки вряди-годи вставляв свої зауваження. — Навіть ваш директор Поляков[7] утримався. Я це добре пам’ятаю.

— Мабуть, ми не достатньо аргументовно виклали свою ідею, — дипломатично відказав Федір Олексійович. — Великій аудиторії завжди важче пояснити, аніж окремій людині.

Нирцев довго мовчав. У ньому відбувалася якась боротьба. Та нарешті озвався:

— Зробимо так, — він ще трохи повагався, а тоді підсунув Зоріну аркуш. — Пишіть…

То був проект листа-дозволу на перевірку способу. В ньому обумовлювалося, що роботи виконуватимуться у нічну зміну з неділі на

понеділок. В шахті перебуватимуть лише четверо — він — Зорін, його помічник та два шахтарі-добровольці. Відповідальність покладалася на нього. Під час роботи мусив чергувати загін гірничорятівників, на поверхні — "швидка допомога", а кліть мала перебувати внизу. Результати випробування мусили подаватися Міжвідомчій комісії, що її формував міністр вугільної промисловості України за участю МакНДІ. Об'єктом апробації було обрано шахту "Петровська-глибока" в Донецьку, глибину — 1200 метрів, де найбільше траплялося викидів породи.

…Роботу починали об одинадцятій ночі. Зорін разом із начальнком дільниці, та головним інженером шахти проводили інструктаж та виявляли добровольців. З десятьох-п’ятнадцятьох згоду давали двоє-троє.

Шахтарі люд небоязкий, але вони не розуміли, чому в найнебезпечнішому за викидами місці проходка проводитиметься без попередньої відпалки. Пояснення Зоріна, що існує максимальна швидкість заглиблення комбайна в масив, за якої викидів не буває, їх не переконувало. Зрештою, як і колег-учених. Викид-бо це — смерть. Попередити його можна, тільки тормознувши як слід вибій зарядом вибухівки, а вже тоді пускати туди людей і техніку. Але траплялося, що й після цих попереджувальних заходів на шахтарських кладовищах з’являлися свіжі могили. Ось чому так довго вагався Нирцев. Ідея була надто проста і на перший погляд скидалася на авантюру. Безпека обумовлювалася швидкістю проходки комбайна: за надто малої швидкості знижувалась продуктивність, за великої ініціювалися викиди. Зорін винайшов і теоретично обгрунтував такий режим проходки, коли і викидів не траплялось і продуктивність була прийнятною. Але все те було поки що на папері. А як буде насправді?

Сім років він ішов до цього експерименту. В глибині душі Зорін сам не був певен. Втім, він не сказав би, чи то були його власні сумніви, чи сумніви, посіяні в його свідомість науковими друзями й недругами.

Зорін мав працювати на комбайні "Ясинуватець" — машині, вагою в сто тонн, управляти якою йому дозволялося з відстані двохсот метрів. За тим стежили гірничорятівники. Та вже з першого разу він побачив, що працює навпомацки — не видно було масиву. І тоді Зорін став очікувати, поки поснуть гірничорятівники — це ставалося десь о третій по півночі і починав вести проходку безпосередньо у вибої, пильно стежачи за породою: як вона відвалювалась, які шпарини утворювалися в місці вгризання фрези. Виснажлива, тривожна праця компенсувалася втіхою: спосіб показував високу безпеку і задовільну продуктивність. Після шести місяців вдалого експерименту йому захотілося визначити межу швидкості проходки, за якою вже працювати ставало небезпечно.

Це було перед травневими святами о четвертій ранку. Гірничорятівники спали. Він дав максимальне навантаження на комбайн. Проходка була вдалою, і Зорін крізь вивантажувальне "вікно" заліз у вибій. Відстань між породою і робочим органом комбайна була трохи більше півметра, температура породи, що стала чомусь вологою, сягала сорока градусів. Він спустився вниз на три з половиною метри; в зловісній тиші чулися цвіркуни, що проникають невідь як з поверхні. Та раптом ударили два гарматні постріли, промінь світильника вихопив кілька тріщин, що пробігли по вибою. В голові майнуло: "Викид!" Обдираючи лікті й коліна, він шаснув у "вікно" і кинувся бігти по транспортерній стрічці з криком: "Буде викид! Втікайте!"

Упав з півтораметрової висоти і втратив свідомість.

Опритомнів від цівки води, що лилася з фляги на його обличчя.

Викиду не сталося. Скоріше за все, то були гірничі удари.

Наступної ночі він прокинувся від спалаху світла. Поряд з ліжком стояли дружина й донька. Їх розбудив його крик у вісні: "Втікайте! Скоріше втікайте!" За два дні по тому Зорін спізнав, що таке високий тиск і потрапив до лікарні.

Тоді він розробив, спланував і провів небезпечний експеримент, не ризикуючи нічиїм життям, крім власного. Експеримент, який нині впроваджено на всіх шахта і який зберіг чимало життів і коштів… Тепер же чиясь невидима воля планувала дослід, у якому йому та й усім іншим відведено було роль статистів, а мешканцям регіону — піддослідних. І це не десь на Семипалатинському полігоні, а в найзалюдненішому місці України. Чим більше Зорін про це думав, тим більше утверджувався в думці, що розв’язання проблеми викидів з допомогою ядерного вибуху було не метою, а ширмою, за якою ховалося щось дуже погане. Це підтверджувалося й поспіхом, з яким останнім часом готувався цей грандіозний дослід. Його квапились провести до підписання Радянським Союзом мораторію про заборону підземних ядерних випробувань.

Досі такі експерименти проводили з метою вивчення сили і температури вибуху, продуктів розпаду, що утворювалися при ланцюговій реакції урану 235.І цим займалися фахівці радіаційної хімії. Але тепер, судячи з усього, вивчатиметься вплив продуктів розпаду на організм людини. І оскільки вони — продукти просочуватимуться крізь товщу порід поволі, то дослідження триватиме упродовж поколінь.

Раптом у пам’яті Зоріна знову постало широке обличчя з бровами-устюками. Цього разу з глибоко посаджених очей на нього немов би визирнула якась невідома сучасній людині сутність. Здалося, що вона дивилися з задзеркалля, глибина якого губилася в тумані; незасмагле обличчя з великими відстовбурченими вухами і ріденьким сивуватим волоссям тільки на час виринули з мороку.

Дзеленькнув телефон.

— Андрію, одягайтеся та спускайтеся вниз. — То був голос Абрамова. — Їдемо до голови Комісії на нараду.

Зорін глянув на годинник. Було за чверть одинадцята ночі.

— Але ж мене відлучено… — нагадав він.

— Одягайтесь і спускайтесь до машини, — відказав Абрамов з невластивою йому жорсткістю.

3

В передсвітанковій імлі на порожньому шосе рухалась колона з п’яти однакових спецвантажівок. Машини з довгими критими кузовами час від часу мінялись місцями, проте дистанції в сотню метрів не порушували. Колону вели попереду і ззаду два "Урали", під брезентовими дахами яких сиділи автоматники. В одній з вантажівок на спеціальному ложі лежав ядерний заряд. В іншій — такий самий предмет, такої ж самої ваги — макет.

Колона поминула спляче Єнакієве і поїхала в напрямку шахти "Юнком". А там експерти вже закінчили огляд підземних виробок і, переконавшись, уже вкотре, в надійності підйомників, на світанку піднялися на-гора. Тепер у шахті не залишилося жодної істоти. Зразу ж по цьому на руддворі біля кліті з’явились автоматники.

Тим часом колона вантажівок наблизилась до шахтоуправління і звідти вийшов чоловік у формі генерала в супроводі директора та головного інженера шахти.

Генерал підійшов до однієї з машин і показав офіцерові, що сидів у кабіні, куди їхати. Машина з такими ж номерними знаками, що й на інших, розвернулась і заднім ходом рушила до копра. Решта вантажівок виконали такий самий маневр і стали впритул одна біля одної.

З машини, яка першою під’їхала до критого приміщення, вийшли двоє дужанів у формі капітанів і відчинили широкі двері, за якими стояла вагонетка для транспортування заряду. Тоді оглянули простір

біля кліті і, вийшовши, попрямували до польової кухні, що вже диміла метрів за триста від копра.

Займався ранок, проявлялася в кольорі прибита недавньою серпневою спекою рослинність, чіткішими ставали обриси териконів.

Зоріна хоч і запросили вчора на нічну нараду, але голова Державної комісії, котрий її проводив, про його участь в експерименті згадав, коли в кімнаті залишилися тільки Абрамов, Докукін і він.

— Щодо вас... — сказав він, окинувши Зоріна тим самим зневажливим поглядом, що й тоді, коли вони вперше побачились. — Про вашу участь ви довідаєтесь за добу о цій же порі.

Зорін завважив, що Абрамов і Докукін подивилися на генерала з вдячністю. Отже, між ними була попередня розмова. А ще він уловив у голосі голови Комісії не суворі, а скоріше поблажливі нотки.

Оскільки на наступній нараді, що мала відбутися вночі п’ятнадцятого вересня, планувалося визначити час вибуху "Ч" і Зоріна на неї запрошували, то його долю було вже вирішено. Проте на шахту "Юнком", де він з колегами мав намір ще раз перевірити тензодатчики, йому поїхати не дозволили.

— Пізно вже, — сказав коротко Абрамов. І по хвилі додав — Там уже всюди військові.

Всі в Єнакієвому знали, що готується навчання з цивільної оборони. Декому було відомо, що керуватиме навчанням двічі Герой Радянського Союзу льотчик В.Д.Лавриненков. І тільки одиниці знали в обличчя справжнього керівника "навчань". Але й поміж них не було жодного, хто б знав його прізвище або хоча б ім’я й побатькові. Коли вони минулої ночі виходили з кімнати засідань, у Зоріна виникло якесь містичне відчуття, ніби то був представник потойбічних сил, істота наділена

властивістю бути тілесною і водночас невидимою. І була вона не від Бога.

Минав день п’ятнадцятого вересня. На вулицях не спостерігалося ні паніки, ні бодай найменшої напруженості. Бігали переповнені трамваї і тролейбуси, тхнуло коксохімічними газами. Щораз, опиняючись у місцевості з такими запахами, Зорін згадував юні роки, коли допомагав батькові в котельній, що опалювала кілька багатоповерхових будинків у Дніпропетровську. Вугілля треба було підвозити возиком, а вже тоді лопатою-грабаркою закидати в топку. В кочегарці стояв сморід від поганого зольного вугілля. Тим запахом, траплялося, був просякнутий весь його одяг. Якось він — студент першого курсу Гірничого інституту пішов на екзамен з сопромату прямо з котельні. Професор з подивом принюхувався, а тоді не витримав і запитав:

— Чим це від вас тхне?

— Батькові допомагав у кочегарці,— відказав він. — Холодно… Багато топити треба..

Співчутливий професор вже ладен був поставити якусь відчіпну оцінку, та, почувши грунтовну відповідь, змінив поблажливість на доскіпливість. Він приділив йому уваги більше, ніж будь-кому і, як Зоріну тоді здалося, з задоволенням вивів у заліковці "відмінно". Цей професор був першим, хто розпізнав у юнакові розум, схильний до

аналізу, і сказав про це. Повертаючи йому залікову книжку, він поцікавився:

— Хтось із родичів допомагав готуватись?

— Ні. Я сам.

Зорін посоромився сказати, що батько мав усього чотирикласну освіту, мати не знала навіть алфавіту, а сам він з 1946 по 1948 рік виховувався у дитячому будинку. Андрій був п’ятим з десятьох дітей (брата і восьми сестер).

Тим часом ішло до сьомої вечора, часу, коли біля готелю буде виставлено варту і на вулицю вже нікого не випускатимуть.

В магазині, куди поспішив Зорін з колегами, вишикувалась черга за спиртним. То були вчені з Москви й Києва — учасники експерименту. Вони поміж собою, в завуальованій формі, гадали, о котрій же станеться вибух. О шостій, восьмій чи десятій. Продавщиця, молодиця, яку, здавалося, цікавили тільки розрахунки з клієнтами, несподівано сказала:

— Вибух станеться о дванадцятій дня.

Прибульці на те поблажливо посміхались. Хтось зробив спробу залицятись. Хтось порадив поспішити з залицяннями до вибуху, бо по тому, мовляв, уже буде пізно. То були кволі дотепи, гра. Не грою були пляшки, які кожен виносив з магазину і в яких було щось таке, що допомагало забутись, не думати над тим, що мало статись завтра.

На нараду скликали о двадцять другій. Голова Державної комісії повідомив, де хто перебуватиме під час експерименту. Зорін виявився в числі тих, хто мав знаходитись на основному командному пункті. Отже, його долю було вирішено. Насамкінець зібранню було повідомлено час "Ч". Вибух мав статися о дванадцятій. голова Комісії з подивом завважив пожвавлення в кімнаті засідань після оголошення ним часу. Та помітивши, що більшість з’явилась на нараду під градусом, заспокоївся.

Зорін, проходячи повз Голову Державної комісії, уловив давно забутий приємний запах. Такими парфумами пахло від високих посадових осіб п’ятдесятих років, котрі мешкали в будинках, що їх

опалював його батько. Парфуми називались "Красная Москва", а ті, хто ними користувався, курили дорогі папіроси "Казбек". Цей приємний коктейль пахощів він — підліток не раз вдихав на сходових майданчиках тих будинків, допомагаючи матері підмітати. Тепер від генерала без імені і прізвища війнуло "Красной Москвой", дорогими цигарками і портупеєю, хоча цієї останньої і не було на ньому. А він — Зорін відчув себе обслугою при цьому чоловікові.

…Вони з колегами допили другу пляшку "Перцівки", доїли оселедець. Раніше за такої ситуації хтось опускав у банку електрокип’ятильник, запарював каву і вони сідали за преферанс. Але цього вечора на лицях угадувалась погано прихована тривога. Всім — рядовому інженерові чи йому, докторові наук, не бракувало ні знань, ні освіти, аби усвідомлювати наслідки експерименту для мешканців нинішнього і майбутнього Єнакієвого. Вони уникали дивитись один одному в очі. Зрештою розійшлись, і Зорін зостався один.

Раптом йому захотілося подзвонити додому, у Дніпропетровськ.

Трубку зняла менша донька — чотирирічна Марина.

— А ти чого не спиш о такій пізній порі!? — запитав він.

— Як чого!? Я чекала твого дзвінка.

— А ти що, всі десять днів очікувала?!

— Ні. Тільки сьогодні. Приїзди. Я за тобою дуже скучила, — і запитала — Що ти там робиш?

— Нічого, — відказав Зорін.

— Якщо нічого, то приїзди…

Трубку перебрала дружина — Валентина.

— Затялась на своєму, що сьогодні мусить потелефонувати тато, — казала вона. — Ми з Ольгою не могли її вкласти в ліжко. У вас з нею що, гіпнотичний зв’язок якийсь?

На запитання дружини, як справи, Зорін почав вигадувати про міфічні шахтні дослідження. Він знав, що телефон прослуховується, а розмови записуються на плівку. Пообіцяв, що найближчим часом, напевне, приїде. Поклавши трубку, подумав, що сам він такої певності не мав. А ще він подумав, що коли все обійдеться, то додому в Дніпропетровськ він прибуде вже іншою людиною. Зрештою, як і кожен з його теперішніх товаришів.

На шосту ранку до готелю підкотило десять "Волг". Посадка учасників експерименту тривала лічені секунди.

Їхали із швидкістю більше ста кілометрів на годину. За містом на обочині і в радіусі двох кілометрів від епіцентру майбутнього підземного вибуху метушились люди, яких було піднято по тривозі цивільної оборони ще о четвертій ранку. Диміли польові кухні. Біля спорожнілих будинків шахтарських селищ стояли озброєні солдати — для охорони. Тільки одного цивільного побачив Зорін на якомусь із подвір’їв — старого, що, обіпершись на ціпок, байдуже спостерігав за тим, що коїлося. Біля його ніг лежав рудий собачка. Щось замлоїло всередині в Зоріна. Старий чоловік нагадав йому дитинство, дідуся з Мишуриного Рогу.

Командний пункт розташувався неподалік від шахти "Юнком" і являв собою ділянку близько двохсот метрів у діаметрі, загороджену двома рядами колючого дроту, по периметру якого також роззосередились автоматники.

Всередині стояло п’ять однакових закритих вантажівок, два вагончики — пункти харчування, стовп, на якому було встановлено динамік, і довгий стіл, за яким розсілися ті, хто приїхав на "Волгах".

Зорін нарахував сорок п'ять осіб, поміж яких учених і представників Міністерства вугільної промисловості було тільки двадцятеро, решта — незнайомі. "Це ті, заради яких і вигадали "Кліваж", — подумав він про них. — Напевне, біологи, медики, радіологи..."

Голова Державної комісії тим часом показав рукою в напрямі, де була проекція на поверхню епіцентру майбутнього підземного вибуху. Вона знаходилася на відстані чотирьохсот метрів від КП. Він показав на криті автомашини і сказав, що вони прибули з Москви і що в одній з них знаходиться "виріб" у вигляді макета. Потім їм показали сам "виріб", який являв собою два циліндри діаметром близько шістдесяти сантиметрів і завдовжки до трьох метрів кожен. Заступник голови Комісії Докукін, сусідами якого були Зорін з Абрамовим, пожартував:

— Це не муляж, а справжній заряд. Муляж помилково відправили під землю і він зблокований з зарядом.

То був поганий жарт — у Зоріна від нього холодок майнув по спині, але, як не дивно, він розрядив напруженість. Дехто навіть хихотнув.

Між тим наближався час "Ч". Попри коротку розрядку, стало наростати почуття тривоги; надто коли роздали накидки і респіратори. Зорін завважив, що руки декого з тих, хто одягав респіратори, тремтіли. Коли ж металевий голос з динаміка оголосив готовність десять хвилин, люди завмерли. Очі кожного прикипіли до поверхні, під якою ось-ось мав вибухнути ядерний заряд.

Зорін відчув, як у нього входить страх. Досі була тільки тривога і відчуття причетності до чогось поганого, а тепер з’явився ще й страх, як колись у вуличних бійках чи на ринзі, коли він бачив перед собою

сильнішого супротивника. Тоді він викликав у пам’яті образ батька Микити Архиповича, котрий служив у розвідроті, а закінчив війну в Берліні. Поміж батькових нагород була й медаль "За відвагу". Згадка про цю нагороду стала для Андрія магічним знаком. Він сповнювався затятості й волі до перемоги, бо вважав, що і в ньому є частка батькової сміливості — її слід тільки витягти з глухого закутка душі. Та цього разу перед внутрішнім зором його не з'являвся ні образ батька, а ні блиск медалі. Вся причина була в тому, що він не знав, хто ж ворог.

Стало зовсім тихо. Ніхто не прохоплювався й слівцем. На цей час — вони те знали — в їхньому довкіллі було заборонено рух літаків, поїздів та інших транспортних засобів. Така тиша буває тільки в шахті, коли зміна не працює.

Раптом з динаміка пролунав той самий металевий голос:

— Десять… Девя’ть… Вісім…

Зорін ніби вочевидь уявив собі дві триметрові труби,

начинені тротилом, між торцями яких вмонтовано дві порції урану двісті тридцять п’ять. Тротил, що одночасно вибухне з двох боків уранових порцій, спресує їх в одну критичну масу…На мить Зорін провалився в безпам’ятство, з якого вивів поштовх; його, здавалося, підкинуло.

По миті з одного з вагончиків для харчування вискочила офіціантка.

— Боже, ми живі! — закричала вона, вимахуючи руками.

Зоріну здалося, що то був не голос жінки, а хор голосів усіх тих, хто перебував на КП, поміж якого чувся і його крик: "Боже, ми живі!" З подивом завважив, що нічого не змінилось: була така ж, як і до вибуху,

пожухла, прибита пилом трава, сірі терикони, колесо на копрі, що не оберталось.

Не змінилося нічого. Але в сутності його забило джерельце із прикрості, якому судилося тепер дзюркотіти протягом усього життя. Раптом прийшли на пам’ять рядки вірша, якого він колись дуже давно написав російською мовою:

В семнадцатом году народ поднялся на борьбу

и пришел к власти.

Внизу осталась та же тьма,

наверх пришла тьма власти.

Вождю кричали днем "Ура!"

А ночью — брали.

Кем заполняли лагеря,

кого — стреляли.

Сибирь стонала, Колыма

костьми гремела.

"Мы будем лучше, чем вчера!"—

страна ревела.

Растут дворцы и спецпайки

везде — секреты!

Народ томится в нищете —

кругом ракеты.

— Ось і край проблемі,— озвався Докукін, скидаючи респіратор. — Тепер тут забудуть, що таке викиди.

"Але завжди пам’ятатимуть, що таке радіація", — майнуло в голові Зоріна.

— Хотілося б вірити, — відказав стримано Абрамов.

Тим часом члени комісії не відводили погляду від того місця, де під землею на глибині сімсот метрів було підірвано атомну бомбу. Вони ніби очікували, що там має ось-ось з'явитися пагорб, який збільшуватиметься, збільшуватиметься і нарешті вибухне велетенським вогненим грибом.

Хвилин за двадцять їх запросили до харчових вагончиків. Тільки побачивши стіл з вишуканими наїдками й напоями, Зорін згадав, що вранці біля польової кухні він поснідав склянкою самого тільки чаю. І тепер, коли тривога відійшла на другий план, з’явився голод.

До вісімнадцятої ніхто не покинув полігону. Заміряли радіоактивний фон, записували показання всіляких датчиків. На шахті проводилася робота по завершенню експерименту.

4

Зорін понад усе любив гори. За десять днів відпустки в Ялті він уже встиг піднятись на Чатир-Даг та Ай-Петрі. Йому ці сходження були

потрібні не для того, аби довести щось самому собі, а щоб відчути себе часточкою природи, окинути поглядом з висоти смарагдове безмежжя моря, рожеві латки граніту в обрамленні лісу, почути дзюркотіння джерел та напитися з них. Ну, й звісно, спочити в затінку, вдихаючи пахощі лаванди, в колі таких самих безтурботних відпустників, як і він.

Бажаючих здійснити сходження або поблукати в передгір’ї збиралося десь з півтора десятка і щораз поміж них була невисока жінка років тридцяти п’яти. І щораз вона опинялася поблизу Зоріна, ненав’язливо й тактовно виявляючи йому знаки уваги.

Перша іскра приязні пробігла поміж ними на верховині Ай-Петрі, коли вони йшли альпійськими луками в хмарах. Дивовижне, ні з чим не зрівняне поєднання відчуття твердого грунту під ногами і свіжої вогкості хмар, що їх вітер приганяв з-над моря. Вони прокочувалися по траві й кущах, зоставляючи на них шмаття білої пари.

В одну з таких митей, коли група йшла в густому тумані хмар і коли постаті людей уже за кілька кроків розпливались і нагадували привидів, Зорін відчув, як його руки торкнулася тепла рука жінки. Він стис ту руку, і вони так ішли, аж поки не розвиднилось. За тим жінка вивільнила руку. Зближення їхнього ніхто не помітив, але воно вже сталося. Це тоді майнула думка, що попереду він мав ще два тижні відпустки і що вони обіцяли бути приємними. Він також подумав, що цю жінку доля подарувала йому як винагороду за минулі поневіряння, постійний ризик.

Зморена група обідала в ресторані "Ай-Петрі", що його було споруджено в найвищому місці гори. І знову вони сиділи поруч. Жінку звали Ліза, вона приїхала в Крим на відпочинок з Харкова.

Та не сталося так, як гадалося.

Того ж вечора, уже в будинку відпочинку, його телеграмою викликали в Москву на Президію Академії Наук. Тоді ж він замовив

квиток на літак і виїхав до Сімферополя, в аеропорт. Це вже був другий випадок, коли йому псували відпустку.

"Третього не буде, — пообіцяв собі Зорін. — Наступного року ніхто не знатиме, де я проведу свій літній відпочинок."

Коли він з’явився в готелі Академії наук, де йому було заброньовано номер, на нього вже очікували директор Інституту геотехнічної механіки Потураєв,[8] завідуючий відділом Абрамов і професор Забігайло.[9] Йому пояснили, що розглядатиметься проблема викидів.

Це було в червні 1980 року. Москва готувалася до Олімпійських ігор. Вулицями блукало безліч іноземців в національному вбранні.

…У залі сиділи члени Президії: академіки Веліхов,[10] Християнович, Ішлінський[11] та інші — близько двадцяти п’яти осіб. Вів засідання Президент АН СРСР, академік Александров.[12]

Першим виступив Християнович, за ним — директор Інституту гірничої справи ім. О.О.Скочинського Докукін.

Темою виступу Докукіна був підземний атомний вибух в Єнакієвому. Відтоді минуло дев’ять місяців і вже можна було говорити про наслідки експерименту "Кліваж".

Олександр Вікторович почав бадьоро, та коли мова дійшла до впливу вибуху на знешкодження вибухонебезпечних зон в масиві, він став стриманішим. Свій виступ він закінчив тим, що, мовляв, рано ще казати про ефективність впливу підземного вибуху на викидобезпечність регіону, і що це справа перспективи.

Тим часом вони четверо з Дніпропетровська сиділи поруч і ніяк не могли вирішити, кому виступати. Потураєв сказав: "Я погано знаю

проблему"; Абрамов — "Мені важко за віком"; Забігайло: "Я — геолог, а тут гірницькі справи".

Тим часом Александров звернувся до зали:

— Хто ще буде виступати?

Запанувала мовчанка.

— То що, немає бажаючих?

Тоді озвався Потураєв:

— Зорін буде виступати.

Від несподіванки Андрій на мить заціпенів, а тоді вийшов на трибуну. Александров нагадав, що на виступ відведено двадцять хвилин.

Зорін доповідав п’ятнадцять. Присутнім це сподобалось. Дехто навіть глянув на годинник і схвально усміхнувся

За багато років Зорін навчився у своїх виступах доводити однаково аргументовно як ефективність, так і новизну свого методу. Причому новизну, пріоритет подавав не "в лоба", а на прикладах, порівняннях. Тут, на Президії АН СРСР його експромт перевершив усе, що він казав доти. Йому навіть здалося на мить, що то не він, а хтось інший за нього говорив.

Найбільше запитань поставив сам Александров. Чотири стосувалися суті методу комбайнової проходки в небезпечних за викидами зонах. Зорін детально і водночас лаконічно відповів.

Тоді Александров мовив:

— Ось щойно перед вами Олександр Вікторович Докукін казав, що викиди можна нейтралізувати підземним атомним вибухом. Як це можна пов’язати? І що краще?

На мить Зорін розгубився. Сказати, що ядерний вибух нічого не дав для розрядки напруженого стану регіону — відкрито суперечити Докукіну, над яким стояв чи не сам Олександров. Якщо ж підтвердити думку Докукіна про перспективність підземних ядерних вибухів у вугільних басейнах — злукавити, ні — зпадлючити.

— Бачите… Ядерний вибух — захід регіональний. До того ж дія його поширюється на десятки, ну сотні метрів. Принаймні до цього часу викиди зафіксовані на відстані сто п'ятдесят метрів від епіцентру.

— Ото такий малий радіус дії? — мовив Александров, тамуючи розчарування.

Озвався Ішлінський:

— У мене є запитання. Сто п’ятдесят метрів — це зона розрядки напруженого стану масиву після вибуху?

— Ні. Зону ще не окреслено. Сто п’ятдесят метрів це та найближча відстань, на яку спромоглися підійти до епіцентру гірники. Я не переконаний, що з наближенням до тієї капсули не може статися гіршого.

Християнович, який сидів за першим столом, підбадьорливо йому посміхнувся, мовляв, "молодчага". Ця підтримка надала Зоріну сміливості і він сказав:

— Спосіб, про який я доповідав, виключає взагалі будь-який вибух як фактор, що провокує викиди. Він дає можливість керувати процесом розвантаження та дегазації масиву, що при вибуху зробити неможливо.

Далі були запитання від Веліхова та інших членів Президії, яких Зорін не знав. І всі вони стосувалися перевірки й надійності способу. Тут уже він грав козирними картами: посилався на численні промислові перевірки, на впровадження способу на шахтах Донбасу.

Коли вже він відповів на всі запитання, Александров звернувся до академіка Мельникова,[13] що відповідав за гірничу промисловість.

— Звідки Зорін?

— З Інституту геотехнічної механіки, — відказав той.

— Хто директор?

— Академік Потураєв.

— Український академік… — наголосив Александров, нагадуючи тим, що є різниця між академіками АН УРСР та АН СРСР.

— Так кого Зорін представляє?

Тим часом Зорін стояв на трибуні і міркував:

"Якщо скаже Інститут — погано."

Мельников відповів:

— Академію наук України.

І тоді Олександров звернувся до Зоріна:

— Андрію Микитовичу, де можна прочитати те, про що ви оповіли?

— В моїй монографії.

— У вас знайдеться примірник?

— Знайдеться. — Зорін подивився у бік дніпропетровчан, де лежав його портфель.

— Я хотів би його мати в себе…

— Я можу вже йти? — запитав Зорін.

Александров кивнув. Зоріну вперше впало в очі, що череп цього чоловіка був неприродно видовжений; поголена ретельно голова робила його схожим на капсулу з намальованим ротом, носом, очима. Та водночас це було благородне і вродливе обличчя.

— Чергу денну вичерпано, шановні колеги, — сказав тим часом Александров. — Зібрання закінчено.

Їдучи на відпочинок, Зорін прихопив примірник книги для подарунку, якщо нагодилася б зустріч з кимось із колег. І ось він підписував книгу Президентові Академії наук СРСР. То був знак долі.

Коли Александров у відповідь на подарунок потисне йому руку, Забігайло скаже жартома:

— Не мий руки.

А Християнович, з яким Зорін був знайомий по торішньому алуштинському семінару, зауважить:

— Ви своїми виступом і відповідями на запитання підкорили Президента.

Це тоді, після участі в засіданні Президії Академії наук, у нього зник комплекс меншовартості, який доти нема-нема та й давався взнаки. Той комплекс закладений був з дитинства, коли він — син двірничихи та кочегара — опинився в престижній, як тоді казали, школі номер сто, де навчалися діти великих "цабе" міста й області. Він відчував себе приниженим по сніданках, які клали їм у портфелі мами, по одязі і ще багато по чому. Тоді йому хотілося стати таким, як ті діти з багатих компартійних сімей. Та згодом він зрозумів справжню ціну всьому, але комплекс меншовартості залишився. Не зняли його ні захист кандидатської і докторської дисертацій, ні визнання колишніх наукових опонентів, ні нагородження "Знаком шахтарської слави". І тільки потиск руки Президента Академії наук зняв повністю те "наслання" дитинства. Але водночас у його свідомість увійшло щось чуже, таке, чого доти він не знав. Одним із проявів того чужого стало нищення сумнівів. Президент АН СРСР через потиск руки немов би поділився з ним глибокою впевненістю в собі. Якби не одна обставина, залишився б Зорін з непохитною вірою у свою непогрішність. Тією обставиною був ядерний вибух у центрі Донбасу, що його спланували і здійснили як експеримент вченого-ядерника Александрова. Експеримент, який не приніс авторові втіхи. Принаймні, в тій частині, де йшлося про викиди вугілля на шахтах. Можливо, на інших засіданнях Президії АН, де звітуватимуть медики, біологи, генетики, результати порадують, але цього разу перший ядерник СРСР не мав підстав бути вдоволеним. Це було видно неозброєним оком.

"Нащо він те зробив!? Нащо!? — думав Зорін. — Хіба для нього нічого не важать долі сотень тисяч людей, цілих поколінь? Яка ще може бути вища доцільність, задля якої варто проводити такі експерименти?" Після

цих міркувань у нього з’явилося відчуття, що йому потис руку не найвищий інтелект держави, а сатана.

Пагорб сили

1

Старша донька Ольга подорослішала якось

несподівано. Одного дня він помітив, що це вже не підліток, а дівчина на виданні. І не тому, що вона закінчила медичний інститут, а в свідомості її щось змінилося.

Якось, коли вони вдвох проходили вулицею в нагірній частині міста і він показав вікна в цоколі будинку, де мешкала його родина в далекі повоєнні часи, Ольга спинилася, а тоді поцікавилась:

— Тату, всюди пишуть про страхіття тієї доби… Як сталося, що вашої сім’ї не торкнулось лихо?

— Бачиш, доню, тоді брали тих, хто міг являти собою загрозу ладові.

— А хіба на той повоєнний час ще залишились люди?..

— Питання не в тому, чи людина була в опозиції, а в тому, чи вона могла являти собою загрозу, якби з якихось причин стала ворогом. Отож під прицілом НКВС були вчителі, професура вузів і взагалі вся творча інтелігенція.

— Але ж це шизофренія!

— Авжеж…. Так от, наша сім’я їх не цікавила. Мій батько, твій дідусь Микита Архипович, попри непризовний вік, пройшов рядовим усю війну і

салютував перемогу під стінами рейгстагу. Але найбільшою його чеснотою було те, що він не мав освіти і працював кочегаром. І мама моя, твоя бабуся, не знала навіть алфавіту і підмітала вулицю, на якій мешкали керівники області та енкаведисти. Ми належали до тих, кого влада називала народом і всіляко оберігала від впливу гнилої інтелігенції. Цей термін тоді був дуже поширений.

Вони стояли біля ошатного п’ятиповерхового будинку з високими вікнами і гарними балконами на тихій вулиці, збудованого колись на спецзамовлення. Зорін на мить уявив побілені вапном стіни, дроти відкритої електропроводки, абажур під стелею та вбогі меблі помешкання, в якому вони колись жили.

— Якби оті часи повернулись, — озвалась донька, — то наша сім'я, ну, мама — кандидат наук, ти — професор та й я — лікар, напевне, стали б об’єктом зацікавленості влади?

— Ті часи, доню, вже не повернуться, — відказав Зорін. — Але якби таке стало можливим, то на нас була б наведена така ж сама прицільна рамка, що й на інших представників нашого класу. До речі, нічого зловіснішого, як поділ людей на класи, лихий розум вигадати не міг. Хіба що протиставити вигадані класи один одному.

— Тату, а хіба не простіше було б тогочасній владі обіпертись на інтелект, замість нищити його?

— Тоді основним критерієм корисності був не розум та й не працьовитість людини, а відданість режимові, або хоча б нерозуміння ситуації. А щодо використання інтелекту… Ну, що тобі сказати? В тридцяті роки вісімдесят відсотків усіх вищих чинів держави не мали навіть середньої освіти. На інтелект може обіпертись тільки інтелект.

— А тепер хіба краще? Замість того, щоб створити умови для творчої праці, нас вивозять на сільськогосподарські роботи чи прибирання вулиць.

— Ну, це вже залишкове явище. Тепер при владі всі з вищою освітою. Загроза в іншому: чим освіченіша людина, тим спроможніша вона розібратися в хитросплетіннях будь-якого суспільного вчення. Згадаєш мої слова: дуже скоро прокрустове ложе, в якому намагаються утримати нашу людність, розвалиться. А причиною буде приклад. На заході простому людові живеться без цього ложа на порядок краще від нас. Я знаю, про що кажу. Мені довелося побачити, як живуть люди в Сполучених Штатах — побував там у восьми містах, Німеччині, Індії, Греції, Італії, на Азорських островах. Ніде так паскудно не живеться, як у нас… Про це кажуть між собою і високі партійні бонзи. Раніше за це ставили до стінки, а тепер, бач… Правда, балачки не виходять за тісне коло втаємничених. Преса ж, як і раніше, жене мульку про переваги ладу. Назріває розв’язка. І вона станеться тоді, коли хтось із керівників партії насмілиться біле відверто назвати білим, а чорне — чорним.

— І як довго триватиме це замовчування, що король голий? — запитала Ольга.

Зорін не квапився відповідати. Тим часом уже двічі відхилялася фіранка біля одного з вікон, де вони стояли, і там з'являлася голова хлопчика років дванадцяти. На мить Зоріну здалося, що сталося якесь зміщення часу і то виглядав він, Андрій. В дитинстві він любив дивитись, як біля будинку зупинялися сяючі чорним лаком емки і як з них виходили чоловіки у військовому однострої. Висівши з машини, вони розправляли портупеї і гімнастерки, кидали погляд на вікна другого чи третього поверху, де були їхні помешкання, і тоді вже заходили в під’їзд. А траплялося, що його будило яскраве світло фар десь перед світанком. З машини висідали тоді стомлені люди. Вранці ж, коли по них приїздили, щоб відвезти на службу, вони виходили з очима червоними, і Андрієві, котрий, бувало, допомагав матері прибирати сходи, здавалося, що довкіл них клубочилася червона хмара, опинившись у якій, він

відчувався в контурі невідомої енергії, що заряджала його страхом на весь день. Якось, коли він був уже студентом, піймався на думці, що люди ті, хоча й були зовні різні: високі, низенькі, чорняві, лисі, але жодного з них він не пам’ятав. Вони прийшли в його дитяче життя в густому червоному тумані і пішли з нього в тому ж тумані. В багатодітній сім'ї кочегара про них не прохоплювались ні словом, ні півсловом, ні дорослі, ні малі.

— Ходімо, доню, — сказав Зорін. — Ти питаєш, як довго таке триватиме? Я бачу два варіанти: перший — коли почнуть казати всім те, про що балакають між собою у владних кабінетах; і другий, коли станеться щось на зразок суспільного землетрусу. Подія якась, що наполохає людність… Почнуть винного шукати. Тоді й виплеснеться на люди все, що так ретельно приховували.

Зорін подумав, що однією з таких подій, до якої й він мав причетність, був підземний атомний вибух у місті Єнакієвому. Але звістка про нього не дійшла до громадськості. Сказати про нього Ользі він не мав права, оскільки дав підписку про нерозголошення. Багато хто вважав, що причиною суспільного вибуху може стати афганська війна. Але йшли роки і смерті в Афганістані перетворились на почесне жертвопринесення, а похорони останків у цинкових трунах — на кінцевий шлях цього ритуалу з салютами та промовами.

Вони вийшли на вулицю Дзержинського, на якій колись жили ті, котрі приймали рішення про вторгнення в Афганістан. На невеликій, всього в кілька гектарів, місцевості було з півдесятка будинків, з яких вийшли чільні люди наймогутнішої в світі держави. Зорін десь читав, що на землі існують так звані місця сили. Люди, що оселяються в таких місцях, отримують невідомо звідки сприяння в досягненні мети. Незнана сила винесла на самий вершечок владної піраміди Брежнєва, поряд з ним поставила Щербицького, Ватченка, Тихонова, Чебрикова — функціонерів, що вирішували долю світу. І невідомо скількох ще піднесе… Зорін, котрому довелося спізнати ситуації на межі життя і смерті, не вірив у містику, але тут виходило щось неймовірне. Саме на

цьому пагорбі планувалося побудувати палати для другої столиці Росії. Мабуть, існує ще якась — вища воля, котра зашкодила цьому. Але на престол Російської імперії, щоправда, уже в інший час, зійшли люди з пагорба над Дніпром. І цим людям дано було підготувати розвал імперії, хоча й попри їхнє бажання.

Зорін подумав, що, мабуть, і він також один з тих, кому сприяє місце сили. Відбиток його — місця, що був на ньому, не давав йому загинути в шахті, хоча ситуації, в які він потрапляв, бували надкритичними. А от чи допоможе невідома еманація дніпрового пагорба вписати своє ім’я на скрижалі науки?

Вони вже підходили до входу в парк, коли Ольга сказала:

— Тату, може спочатку зайдемо в будинок Яворницького?[14] А вже потім — на острів. Я тут жодного разу не була.

Будинок виявився замкненим, хоча дощечка режиму роботи й сповіщала про те, що неділя — день для відвідувачів. Меморіальна оселя мала дивний статус — вона існувала, в ній працювали службовці і водночас туди нікого не впускали. Влада ніби боялась її показувати. Це був, справді місце сили, де відомий тільки в столичних інтелігентських колах вчений-історик, опинившись тут, раптом зріс до національного героя, ім’я якому Козацький Батько. Зорін, котрий народився в Мишуриному Розі, на землі Січі, щораз, коли проходив повз будинок Яворницького, відчував невидимі струми, що пронизували його свідомість і поєднували з тими, хто колись мешкав у цих краях. Йому часом здавалося, що й він один з них, а тільки в сучасному втіленні. І він — матеріаліст до мізку кісток починав замислюватись над тлінністю плоті та незнищенністю духу.

Була перша неділя квітня 1986 року. Геологи святкували свій професійний день, і вони, як і в часи, коли донька була ще малою, пішли по обіді поблукати дніпровими схилами. Йому це потрібне було не тільки

щоб поспілкуватися з Ольгою, котру він дедалі менше бачив через постійні відрядження, а також щоб дати відпочити голові.

— Бояться… Бояться показувати оселю козацького літописця, — сказав Зорін. — Пам’ять про нього під домашнім арештом тримають. Зате палац графа Потьомкіна для кожного відкритий. Волю козацьку — під замок, рабство — будь ласка, заходь!

— Тату, ти якось дивно говориш…

— Це не я — це моїми вустами хтось інший — із тих, невидимих, що оселю Яворницького оберігають.

— А нащо її оберігати? Кому вона заважає?

— А кому заважали церкви, що їх висадили колись у повітря, священики, що їх порозстрілювали? Кому заважали книги з історії, що їх забороняли видавати?

— А кому?

Зорін не поспішав відповідати. Останнім часом багато чого мінялось на краще. Проблеми інакодумання вже вирішували не "трійки", а суди, хоч і закриті. Проте ідеологи продовжували ліпити свідомість своїх підданих, як і раніше, "за образом і подобою". Нарешті він сказав:

— А тим, хто прагне підмінити сутність природну в людині на вигадану кимось.

— Я такого ще від тебе не чула, — здивовано мовила Ольга.

"Якби не було шістнадцятого вересня 1979 року, то, напевне, й не почула б,"— подумав Зорін. Натомість сказав з усміхом:

— Бо ми з тобою ще не підходили до цього будинку. Еманація тут якась, що пам'ять пробуджує — пам'ять батьків, дідів, прадідів.

— Ти завжди маєш про запас якусь несподіванку, — сказала Ольга. — То в тебе шахтні відкриття, то раптом цікавишся медициною, а тепер — щось зовсім інше.

— Ходімо вже в парк, — сказав Зорін. — Це зовсім інше в мені жило завжди. Просто ти ще мала була. До того ж про такі речі краще мовчати. За подібні балачки ще недавно жорстоко розправлялись.

Потьомкінський палац знаходився в двохстах метрах нижче від оселі Яворницького, на території парку імені Шевченка. Колись це був маєток некоронованого правителя Російської імперії і — місце сили, яке сприяло коханцеві цариці все життя, навіть у підготовці та ліквідації Січі козацької. Тепер тут палац студентів, інші часи настали, але стіни дихають імперією. В цьому — імперському полі "освячуються" всі комсомольські лідери міста. Тут формується, ні — штампується їхня свідомість, починаючи з першого курсу. Палац Потьомкіна — це лялькова фабрика по виготовленню рум’яних вожачків усіх рівнів. Потім ці "ляльки" з сумнівними поняттями про мораль, але добре навчені маніпулювати людською свідомістю, зручно вмощуються у крісла влади і, природно, навіюють свої — лялькові правила гри, спочатку підлеглим, а потім і всьому суспільству. Вони — ляльки, що "причащалися" в стінах палацу першого бахура Російської імперії, усвідомили з тим "причастям", що край іхньому пануванню прискорить відкриття іншого джерела сили — скромної садиби Яворницького, і роблять усе аби того не сталось. Це їхніми руками заборонялося вивчення історії козацтва, переводилися на російську мову тисячі українських шкіл, споруджуються недосконалі атомні реактори і проводяться ядерні випробування в найзалюдненіших регіонах. До чого ж зрештою призведуть правила, встановлені недоростками?

Тим часом вони вже поминули Палац студентів.

— Про що ти думаєш, тату? — озвалась Ольга.

Зорін не поспішав відповідати.

— А-а, про всяке… — сказав нарешті.— Он, бачиш, лавку в бічній алейці? То історична лавка.

— Так?.. — підозріло подивилась на нього донька.

— Так. Там я вперше поцілував твою маму. Все було тоді в жовтому опалому листі, а вона поспішала додому, бо їй, бач, треба було вчити уроки. Вона навчалась у десятому класі.

— Романтичне місце, — сказала Ольга з усміхом.

"Авжеж. Романтично все починалося,"— подумав Зорін.

…До Луганська, куди мала приїхати Валентина, можна було потрапити лише робочим поїздом, що на кілька хвилин зупинявся на станції за чотири кілометри від шахти "Ковпаківська" № 1–2, де він працював після інституту. Найбільше боявся Зорін запізнитись на той поїзд. Був похмурий лютневий день, мело суху порошу, а

він біг по шпалах, час від часу затуляючи рукою ніс і щоки від колючого морозу. І тут до завивання вітру долучився якийсь свист, зовсім близько, біля самого вуха. По миті — ще. В нього стріляли. Позаду бігли двоє з пістолетами і кричали. Вітер дув йому в обличчя і він їх не чув. Наказали підняти руки.

До нього наблизились мисливці на людину. Саме ця думка майнула при виді двох з хижим блиском в очах. Вони, мабуть, довгенько бігли, бо були розлючені і вже почали стріляти. Один тримав його на прицілі, а другий обшукував. Знайшли паспорт і перепустку на шахту.

З’ясувалося, що вночі було пограбовано касу. А ті двоє в цивільному, хоч і збагнули помилку, проте відпускати не збиралися.

"Послухайте, та ж до мене дружина приїздить. Вона ще зовсім… Ну, від мами ні на крок на відходила. Якщо я не зустріну її… Чуже місто, чужий вокзал… Залиште у себе документи, а мене відпустіть!"

"Понавигадувати можна все, що завгодно", — сказав один, відсапуючись від бігу.

І тут Зорін згадав про телеграму. Він усе ще стояв з піднятими руками.

"В мене телеграма…"

"Де?"

"В нагрудній кишені сорочки".

Вони уважно її оглянули, тоді один сказав:

"Можеш опустити вже руки. Паспорт на, а посвідчення у нас поки залишиться".

"Біжи!"— сказав, ні — наказав другий.

Кинувшись бігти, Зорін очікував, що ззаду ось-ось тріскне постріл і в спині запече. Це не була помисливість — вони не поховали пістолети і тримали їх напоготові. йому тоді здалося, що він не просто біг, а втікав від розстрілу. І в пам’яті, ніби то була остання мить його життя, майнув калейдоскоп подій, найяскравішою з яких було побачення з Валентиною в парку над Дніпром осінньої пори. Тільки відбігши на пристойну відстань, відчув, як поступово виходить з нього жах.

Коли Зорін прибув на станцію, поїзд уже відходив; він ледь-ледь наздогнав його і таки встиг скочити на підніжку останнього вагона.

…Вони спустилися до мосту, що вів на острів. Тут, куди сходилися всі стежки, відвідувачів побільшало. Сюди йшли сім’ями, невеликими компаніями, мабуть, як і за козака Лазаря Глоби, котрий колись дуже давно насадив тут сад для всієї людності козацького містечка Половиця. Не через самий тільки мальовничий краєвид обрав Глоба цей схил. За сотню метрів, на острові, який нині мав назву Комсомольський і сполучався з парком мостом, стояв колись монастир, а сам острів у час закладин саду звався Монастирським. Було щось у цьому місці таке, що вабило людей. Комфорт і спокій душевний зазнавав усяк, хто тут опинявся. Таке відчуття, напевне, охопило й князя Таврійського, коли його, гостя, запросив у свій сад Глоба. На жаль, місце сили не вибирає між добрими й лихими прагненнями людини — сприяє їх реалізації, та й годі. "Чи настане такий час, коли на пагорбі оселяться люди з чистими намірами?"— подумав Зорін.

— Постривай, тату, — озвалась Ольга, підходячи до перил мосту.

Вона задивилась на течію, що тут, між правим крутим берегом і островом, була значно стрімкіша ніж десь-інде, на верби, що полоскали віти у воді під кам'янистим схилом. На мить Зоріну здалося, що таке вже було; він і його старша донька стояли біля перил, а тільки маленького дерев'яного мосту, перекинутого через бурхливий, але значно вужчий, ніж тепер, потік. З одного боку височіли сірі монастирські стіни з бійницями, з протилежного — скелі та порослий дубами пагорб… То був не його, а чийсь інший спомин, що проник у його свідомість невідомо як. Перед ним немов би хтось прочинив двері, дав заглянути в історію і одразу ж зачинив їх. А він на місці монастиря побачив пам’ятник Кобзареві, а на місці гаю — доглянуті алейки і людей на них у яскравому сучасном вбранні. "Нічого в світі не зникає,— подумав Зорін. — воно просто перетворюється в польову матрицю — невидиму для ока, але видиму для свідомості.І творчість починається тоді, коли людина за словами, за ідеями спроможна побачити предмет".

2

Попри п’ятнадцятирічну різницю у віці в них із Колесниковим[15] було більше спільного, ніж відмінного. Ще в 1970 році прийшов Володимир у його відділ молодим спеціалістом з університету. Навіть у Забайкаллі, куди його невдовзі покликали відбувати військову повинність, він займався механікою гірничих порід. Звісно, теоретично, за книгами, що надсилав йому Зорін. Два роки лейтенант Колесников вів наукове листування зі своїм шефом.

Вже тепер, багато років по тому, часом полемізуючи з Володимиром Григоровичем, Зоріну здавалося, що він сперечався із самим собою, так багато спільного в них було. Але траплялися моменти, коли в той діалог ніби втручався хтось другий. І він — Зорін починав усвідомлювати, що Володя — вже не частина його самого, не учень, а сформована особистість. В такі хвилини йому ставало сумно. Щось подібне він одного разу відчув, завваживши, що його старша донька вже доросла.

Та ось сталося справжнє зіткнення — не вчителя з учнем і навіть не шефа з підопічним науковцем, а двох учених. Зорін на час забув, що це його вихованець. Тепер це був серйозний опонент, наукова концепція якого геть-чисто підривала основу зорінської теорії. Ідея Колесникова, будь вона оприлюднена, зведе нанівець його теорію штучної релаксації енергії викидонебезпечних зон.

— Ви не враховуєте фактору газу в призабійній частині масиву, — казав Колесников. — А там — безліч шпарин, в яких він перебуває під великим тиском. Це по суті бомба, яку ви розряджаєте шляхом повільної проходки комбайна, газові балони, з яких ви поступово скидаєте тиск.

— І це каже механік… Та ти ж сам допомагав мені виводити формулу релаксації енергії порушеного масиву…

— Авжеж, порода там у напруженому стані. Глибина-бо понад тисячу метрів. Але ж і газ...

— Працюючи на комбайні, я не завважував суттєвого виділення газу. Якщо ті шпарини — газові бомби, то й газу мусило б виділятися бозна скільки. А його там не більше, як у безпечних місцях.

— Питання не в тому, більше чи менше газу, а в тому, в якому він стані. Сорбованого газу може бути багато, але він не вибухне, а от стислий спрацює і в меншій кількості.

Це було серйозне заперечення, спростувати яке Зорін так одразу не міг. До того ж заперечення було теоретичного плану, а докази для його спростування потрібні були експериментальні.

Такого удару Зоріну ще ніхто не завдавав. Під сумнів було поставлено теорію, над якою він працював понад двадцять років. І зробила це людина, в котру він сам вклав могутній механізм аналізу.

По тій розмові Зорін не знаходив собі місця. А вночі йому приснився сон. Власне, подія, що сталася з ним в шахті у перший рік його роботи по закінченні інституту. Він — змінний майстер сидів у лаві, обіпершись на стойку, записував денний виробіток зміни. Комбайн не працював, відбійні молотки — також. До слуху долинув шепіт. Неподалік нагорі (лава була на крутому падінні) про щось домовлялися зеки з одеської колонії, яких привезли на Донбас на примусроботи. То був лихий шепіт, у якому Зорін розібрав слова "сука" та матюччя.

"Позляться і вгамуються, — подумав. — Але приписувати зайве в наряді більше не буду".

І тут різко здригнулася стойка. За якийсь сантиметр від того місця, де була потилиця, увіп’ялася "піка" — наконечник відбійного молотка. Гостряк діаметром з дюйм увійшов у деревину на чотири сантиметри...

Зорін прокинувся. Поряд спала дружина. А тоді, коли сталася подія, він, як не дивно, злякався не так за себе, як за Валентину, з котрою вони мешкали в шахтарському гуртожитку і котра могла стати об’єктом помсти зеків.

Сон був страшний. І страх той витягла з підсвідомості полеміка з Колесниковим. Тоді на шахті була загроза життю, тепер — ідеї. І Зорін не міг би сказати з певністю, що для нього важливіше.

"Твої учні — частина тебе самого, — почув він чийсь голос; так, ніби двері в недавній сон ще не були зачинені, і голос долинув звідти. — Погортай сторінки..." З тим щось немов би клацнуло, як клацає дверний замок, і стихло. Власне, все те прозвучало в його свідомості

У вікнах ледь-ледь сіріло. Не чутно було ще руху міського.

"Про які сторінки йдеться? — подумав Зорін, усвідомивши раптом, що він цілком серйозно поставився до поради голосу зі сну. — Чи не про мою картотеку? Але ж усю інформацію, яка там є, проаналізовано і використано при створенні теорії напруженого стану".

Картотека Зоріна була чи не найбільшою в Інституті геотехнічної механіки. Тисячі карток на цупкому перфорованому папері містили практично всю інформацію, що існувала в світі на тему викидів вугілля й породи. То були вирізки статей з Реферативного журналу, витяги з усіх наукових часописів, власне, — банк даних, що дозволяв його господарю не відкривати вже відкрите.

"Вочевидь, ідеться про якісь інші сторінки..."

Подумавши так, Зорін раптом побачив себе, уже в котре, в тісному просторі між диском комбайна і вибоєм. Комбайн, власне, був кротом, що просувався в товщі масиву, викидаючи через спеціальний отвір у породі вибраний матеріал. Крізь цей отвір і проник Зорін у вибій, аби

побачити його площину та почути в тиші шипіння газу, що мав виділятися зі шпарин. Він перебував там якусь хвилину, може, півтори; встиг завважити рівні концентричні борозни від робочих органів комбайна, почути в абсолютній тиші сюрчання цвіркунів. А потім щось сталося з його свідомістю: він відчув на собі дивовижний тиск. Але не на плоті, а на якомусь іншому плані. По тому розлігся гуркіт, схожий на гарматний постріл чи удар грому, за ним ще один; поверхню вибою розтяли дві тріщини — зигзагом, як блискавки. "Все!"— майнула думка. За тим Зоріна паралізувало — він не міг поворухнути ні рукою, ні ногою і лежав кляпом в тісній горлянці тунелю. Тільки думка пульсувала: "Ось, зараз рвоне і мене перетре металом і породою або ж виштовхне газом, як віхоть". Та газу не було і, мабуть, усвідомлення цього зняло параліч. Він вислизнув вужем на транспортерну стрічку й кинувся втікати…

"Не було там газу, не було!"

На тектонічній карті шахтного поля, яку він згодом побачив у геологічному відділі шахти, в тому місці значився зсув. Тобто — вогнище колосальної енергії; глибина була 1200 метрів.

Згадавши про той випадок, Зорін немов би перегорнув одну з найжахливіших сторінок свого життя.

Тоді ж, у мить паралічу, він немов би проник свідомістю в ауру чи польову сутність гірничого масиву; йому там відкрилося щось таке, що він витягуватиме з підсвідомості протягом усього життя — здатність бачити предмет із середини. Це тоді в нього з’явилася така властивість, як інтуїція. І він раптом збагнув, що в принципі немає різниці між розпросторенням з часом енергії в болто-гайковому з'єднанні, енергії, що виникає внаслідок геологічного зрушення, а чи напруженості в людських стосунках. Рано чи пізно послабне затяжка гайки, "розтечеться" по масиву енергія зсуву, пом’якшаться стосунки з опонентом. До тієї миті він був науковцем, який набирав матеріал для докторської. Після — став ученим. То було осяяння, що, бува, трапляється з людиною на межі життя і смерті.

Тим часом надворі вже зовсім розвиднилось. Частіше долинало гудіння міського транспорту. У Зоріна було таке відчуття, ніби він справді перегорнув сторінку книги, але аркуш був не з паперу, а з каменю — важкий-важкий. Водночас йому й полегшало, як після виснажливої роботи.

3

Була пообідня пора. Просторий кабінет заливало сонячне світло. Крізь розчинені вікна з-над Дніпра проникало свіже зволожене повітря.

Зорін висмикнув з розетки електрокип’ятильник і засипав в окріп чай. По хвилі запах з емальованого кухля заповнив усю кімнату.

— Але ж і пахне! — зауважив Колесников.

— Авжеж, — відказав Зорін. — Це ще той, що я з Індії привіз. Вищий сорт — два-три листочки на чайній галузці. Висушені вони нагадують жіночу вію, вкриту тушом. А в окропі, бач, розгорнулись.

— Ви ото тільки на конгресі в Делі, чи ще десь побували?

— Хе-хе… В Калькутті, Мадрасі, Бангалорі, в Колар Голдфільд, де золоті рудники! Спускався в найглибшу шахту світу — Чемпіон Риф.

— А де ви там мешкали?

— По готелях в основному. А кілька днів навіть — в резиденції Президента Індії в Коларі.

— Це вже щось із області фантастики, — не без іронії в голосі зауважив Колесников.

— Та ні, справді… Ми там були бажані гості. До наших рекомендацій ставилися серйозно. Лекції, що я інколи читав, записували на плівку.

— У вугільні шахти також спускалися? — поцікавився Колесников.

— Авжеж. У шахту Чінакурі.— Зорін розлив чай у дві чашки, витяг з шухляди банку з цукром, сказав з усміхом — Ну, давай, щоб дома не журились.

Якийсь час вони мовчки відпивали. Зорін завважив на обличчі Колесникова умиротворення. Взагалі, риси його обличчя виказували людину м’якої вдачі, схильну до компромісу. Але мало хто знав, що коли мова заходила про переконання, на ньому не залишалося й сліду поступливості.

— То їм також пече проблема викидів? — озвався Колесников.

— Ну, а як ти гадаєш, нащо було скликати конгрес?

— І як вони з тим?..

— Та дають собі раду. Але користуються здебільшого розробками вчених з інших країн. Приємно було довідатись, що й про мене там знають. Але давай до справи, — сказав Зорін, підсовуючи теку з рукописом докторської дисертації Колесникова. — Щодо механіки гірничих порід та викидів зауважень немає. Тут ти глибокий теоретик. І де йдеться про руйнування порід у приконтурній області вибою, ти показав себе не просто дисертантом. Як на мене, то тут проглядається заявка….

— На винахід? — поцікавився Колесников.

— Ні, на більше… Ти виявив закономірність. Але ми зійшлися не для того, щоб обговорювати здобутки. Ось ти пишеш про роль газу в розв’язанні викиду породи чи не як головного чинника.

— Одного з головних. А хіба це не так? — Благодушність на лиці Колесникова враз кудись поділась.

— Ні.Не так.

— Андрію Микитовичу, гірничий масив не однорідний; це багатокомпонентна структура, яка складається щонайменше з трьох складників — вугілля, породи й газу. Не враховувати бодай один з них було б помилкою.

— Слухай, але ж я цього не заперечую. Я просто кажу, що наявність газу впливає на зміну напруженого стану на якісь п’ять, ну, максимум десять відсотків. А це в межах точності аналізу. Те, що кажеш ти, Володю, — теорія, а я вирішую практичні проблеми. За якими стоять життя людей.

— Розв’язувати задачу по визначенню напруженого і водночас деформованого стану масиву і не враховувати одну з його складових. Це, знаєте…

— Ти ж сам бачив, як лущився керн породи з викидонебезпечної зони. А газом там і не пахло. Мало його в породах. Мало! Почитай-но хоча б роботи з газоносності піщаників. Його там стільки, скільки дозволяє пористість та сорбційні властивості.

— Ну от, ви знову намагаєтесь відірвати породу від газу. Це одна система. Одна!

— Правильно, одна, але кожна з її складових поводиться за тих самих геологічних умов по-різному, відповідно до своєї природи. Піщаник так, аргеліт інакше, вугілля ще інакше.

По цих словах Зоріна в очах Колесникова промайнуло вагання.

— Газу, що є у вугіллі, вистачить і на породи, між якими залягає вугільний пласт, — зауважив він.

— От-от, вистачить... Йдеться про складову руйнівної сили, а ти кажеш вистачить. Якщо хочеш знати, то газ у породі — це тільки буфер, амортизатор, а не концентратор енергії. Що більший тиск, то щільнішим шаром встеляють молекули метану поверхню пор — надто у вугіллі, пористість якого величезна. Газ виконує роботу тоді, коли вибухає, а вибухне за умови, якщо він у відкритому просторі в суміші з киснем. В сорбованому стані газ не вибухне — ти й сам це знаєш.

— Знаю, але не скажіть такого десь на конференції з газоносності,— порадив Колесников. В словах його проте не було іронії, а в очах угадувалося вагання. — Тоді як ви поясните виділення такої величезної кількості газу при викиді вугілля?

— Дуже просто: зруйнуй пори — і весь газ опиниться зовні; одна грам-молекула його займе об’єм двадцять два і чотири десятих літра. Тільки одна грам-молекула!

Колесников не обзивався. А Зоріну спало на думку, що приведені докази з’явилися в пам'яті несподівано, ніби чиясь підказка, чи й не самого Колесникова. Але це не було підказкою; він просто згадав читане в якомусь вуглехімічному виданні. А ще він подумав, що пам’ять його розчистилась від зайвини. І сталося це після страшного сну.

Володимир тим часом про щось міркував. На його обличчі знати було нерішучість. Наведені факти справили на нього враження.

— А якщо не газ, тоді що? — Озвався він нарешті.

— А про що йдеться — вугілля чи породу?

— Ну, і те, й те…

— Ні, так не годиться. Це різні речі. Якщо порода випорскується в місцях колосальної напруги, то вугілля — органічна речовина і механізм викиду там інший.

Більше двох років у них з Колесниковим точилася "газова" полеміка. І ось, нарешті — Зорін це відчув інтуїтивно — його докази переважили. Володимир був непоступливим супротивником, але не затятим. Відстоюючи власну точку зору, він водночас і перевіряв її на міцність аргументами Зоріна. До сьогодні його наукова концепція витримувала…

— Я мушу подумати, — озвався Колесников.

— Подумай, подумай, — мовив Зорін, ледь приховуючи переможні нотки в голосі. Йому на мить здалося, що він не просто переміг, а подолав власне вагання. Бо те, про що казав Колесников, було частиною і його сумнівів.

Те, що сталося, не можна було назвати перемогою когось над кимось, як і словом "примирення". Це був край з’ясуванню наукової концепції. І край напруженості в стосунках двох людей, напруженості, яка наростала впродовж багатьох місяців. Вона могла призвести й до "вибуху" і повного розриву, якби діалог забарвило амбітністю чи надлишком емоцій. Поступова нейтралізація скупченого негативу почалася з тієї миті, коли з’явились глибокі аргументи.

"Ось він — приклад релаксації напруженості, що виникла у стосунках між друзями, — думав Зорін. — І немає принципової різниці між нею і розтіканням з часом енергії по масиву".

За тиждень по тій розмові Колесников приніс план написання нової монографії, ключові положення якої базувалися б на істинах, що висвітилися під час їхніх суперечок.

— Володю, — сказав Зорін, повертаючи план, — давай спершу дисертацію дороблять, а вже тоді засядемо за монографію.

— Одне іншому не заважатиме, — відказав Колесников.

Проводжаючи поглядом постать свого учня, який прямував до дверей, Зорін подумав, що Володимир, крім здатності аналізувати, мав ще одну рису — ніколи не втрачати самоконтролю. Навіть тоді, коли на карту ставилась кар’єра. Він — Зорін — науковий керівник його кандидатської значно більше пережив, коли Вища атестаційна комісія визнала 1975 року недійсним захист його дисертації; його й Костянтина Софійського.[16] Для Зоріна то було не тільки моральним потрясінням; він "виклопотав" тоді першу в житті догану, а головне — був позбавлений аспірантури.

Йому, як науковому керівникові, "інкримінували" тотожність обох кандидатських. Насправді ж подібність дисертацій Софійського й Колесникова була тільки в описі умов шахтних робіт. У всьому ж іншому це були зовсім відмінні дослідження, яким можна було закинути хіба що те, що вони одна одну доповнювали. Але ж стараннями цих двох його аспірантів, як і двох десятків інших, половина з яких працювали над докторськими, вирішувались окремішні завдання великої проблеми, спрямованої на збереження життя людей.

Непорозуміння у Вищій атестаційній комісії, яка на той час перебувала в стадії реконструкції, згодом було залагоджено. Та ж сама ВАК десь за рік по тому затвердила Зоріна заступником голови Вченої ради з захистів дисертацій в Інституті геотехнічної механіки. А 1977 року ті ж самі роботи Софійського і Колесникова не просто були

захищені, а й визнані як оригінальні і такі, що мають велике практичне застосування.

Рядок на скрижалі

1

На засіданні вченої ради директор Потураєв

спочатку привітав Зоріна з нагородженням його знаком "Шахтарська слава" другого ступеня. Але за що — не сказав. Члени ради, знаючи, що метод Зоріна добре зарекомендував себе на шахтах Донбасу, не сумнівались у справедливості винагороди і щиросердо аплодували. До того ж їм було відомо, що весь тягар по перевірці та впровадженню у виробництво лежав на ньому — "батькові" ідеї комбайнової проходки небезпечних за викидами місць.

Не знали вони лише одного, що тим знаком його нагороджено не за метод, який зберіг життя багатьом шахтарям і підвищив продуктивність видобутку вугілля, а за участь у проведенні підземного ядерного вибуху на шахті "Юнком". Знав про це тільки він — Зорін та найвище керівництво інституту.

Це був урочистий момент роботи вченої ради; за ним настав робочий — тривожний. Ішлося-бо про авторство у заявці на відкриття.

…— За правилами Комітету з винаходів та відкриттів, — казав тим часом головуючий, — кількість авторів не мусить перевищувати п’яти осіб. А в заявці тільки наших шестеро. І стільки ж з ленінградського Маркшейдерського… Ото ж залишитись мусять тільки ті, хто безпосередньо…

— А як визначити, хто безпосередній автор, а хто опосередкований, — подав голос заступник директора Полуянський.[17]

— Безпосередній це — перший, автор ідеї…

— Та ж ідеї в нас не патентуються, — озвався хтось із членів ради.

— Так, ідеї, не доведені теоретично і не перевірені на практиці, справді… Але ідеї, обгрунтовані й апробовані…

Озвався професор Забігайло:

— Я пропоную спершу визначити безпосереднього автора, а вже потім влаштовувати конкурс на ступінь участі. На мою думку таким є Зорін.

Потураєв схвально кивнув.

— Так, авжеж, — сказав. — Хто має щось проти Зоріна? — Він окинув поглядом зібрання. — Отже, немає. Хотів би нагадати, що своє пріоритетне право Андрій Микитович довів не тільки багатьма публікаціями, а також у монографії, де він один автор. Таким чином переходимо до інших претендентів. А це: Поляков, Абрамов, Полуянський, Дехтяр, Шевельов.

Підвівся колишній директор Поляков.

— Колеги, вважайте, що один з тієї команди вже випав, — сказав він. — Я знімаю своє прізвище. Знаєте, якщо бути чесними, то в заявці мусять бути тільки двоє — Зорін і Пєтухов[18] з Маркшейдерського інституту. Пєтухов відкрив закономірність руйнування вугільних пластів, Зорін — порід. Решта — учасники. А участь у експерименті ще не дає права на авторство.

— Ні, ну так теж не можна. Існує таке поняття, як честь мундира. Там, у Маркшейдерському, напевне ж, не залишать одного тільки Пєтухова. Треба, щоб наш інститут також був належно представлений. І

не в меншості.— Потураєв мить поміркував; на обличчі в нього з’явилось щось схоже на винуватість. — Знаєте, може, я скажу щось не те. І я б цього не сказав, якби Микола Сергійович не зняв свого прізвища. А вони з Абрамовим в однаковій мірі сприяли… Я ж знаю. Федору Олексійовичу це вже не потрібне. Гадаю, ми цим не потьмаримо світлої пам’яті…

Тим часом у свідомості Зоріна спалахнув момент, як вони — Абрамов, Поляков, Дехтяр і він рвонули від комбайна, під фрезою якого почалася швидко руйнуватись порода. Це була мить жаху. Вони намагалися якомога хутчіше сховатися за рогом сусіднього штреку, до якого було метрів сто. Потім Поляков пожартує:

"А що, Федоре Олексійовичу, ми з тобою тепер можемо виходити на бігову доріжку?"

"Можемо, — скаже Абрамов. — І навіть де з ким позмагатись."— Він натякав на Зоріна, у котрого був розряд з легкої атлетики.

Зорін підвівся.

— Я проти, — сказав. — Усе робилося з благословення і при підтримці Федора Олексійовича. Все трималося на його авторитеті.

— Але ж книжка ваша вийшла без Абрамова, — нагадав Потураєв. — А вся суть відкриття — там.

— Монографія вийшла, справді, без нього, але тому, що він сам не забажав бути співавтором. Вважав таке некоректним.

— Ось бачите. Якщо Абрамов відмовився від авторства у книзі, то він, я в цьому переконаний, відмовився б і від авторства у відкритті,— сказав Потураєв і перевів погляд на залу. — У кого які будуть міркування з цього приводу? — Він давав зрозуміти, що з Зоріним діалог вичерпано.

Ніхто не озвався.

— Гаразд, — знову Потураєв, — маємо виключити ще бодай одного. Тоді залишаться троє від нас.

Зорін розумів, що зараз говорив не відомий вчений, академік Потураєв, а директор інституту Потураєв і що відбувалася підміна пріоритету автора на пріоритет організації. У Потураєва-директора була своя правда, адже від підвищення іміджу ІГТМу виграють усі. Але така логіка була йому — Зоріну чужа. Та виступити й сказати про це він не наважився.

— Пропоную вам, друзі, — звернувся головуючий до Дегтяря та Шевельова, які сиділи поруч, — кожному прикинути, чи досить вашої участі у промисловому експерименті, аби претендувати на звання першовідкривача.

Настала пауза. Потураєв, що досі вів засідання стоячи, сів. Власне, тим він давав змогу присутнім обмінятись між собою думками. Пауза затягувалась. І тоді подав голос професор Забігайло:

— Валентине Микитовичу, — звернувся він до головуючого, — а, може, ми так зробимо: нехай Зорін і троє співавторів їдуть до Пєтухова і там разом з пєтуховськими доводять своє право? Бо може статися так, що ми відсіємо наших, котрі причетні до відкриття більше, ніж там, у Маркшейдерському.

Потураєв зрадів. Процедура вибору співавторів гнітила його. Він подивився вдячно на Забігайла. Його постать знову вивищилась над залом.

— Слушно. Дуже слушно Володимире Юхимовичу, — сказав він. — А то ми тут травмуватимемо наших, а там невідомо ще кому з їхніх віддадуть перевагу.

Гомін, що панував у залі, стих.

— Будемо голосувати? — запитав Потураєв. — Отже, ні? Тоді засідання оголошую закритим.

2

"Десант із Дніпропетровська", як назвав їхню групу Дегтяр, висадився в аеропорту "Північної Пальміри" в передобідню пору.

Зорін, сидячи на задньому сидінні таксі поруч з Шевельовим,[19] міркував, що весь клопіт з авторством — передчасний. Їм двічі відмовляли в реєстрації заявки. Перший раз, коли порадили об’єднатися з ученими Маркшейдерського інституту, другий — коли в Комітеті, вже ознайомившись з їхньою спільною роботою, сказали, що заявка, скоріше за все, підпадає під закономірність. Так сказав працівник Комітету Потоцький,[20] з яким у Зоріна за багато років склалися товариські стосунки і який знав абсолютно все, що коїлося в світі в галузі гірничої науки. Потоцький був першим, хто визначав "патентну чистоту" заявок, а вже за ним стояла комісія.

Сьогодні їм, "дніпропетровському десанту", належало не так з’ясувати авторство, як переробити заявку, а це — нова формула відкриття, нові засоби обгрунтування і таке інше. Втім, це турбувало одного тільки Зоріна.

Кандидати технічних наук Шевельов і Дегтяр, мабуть, бачили в авторстві не тільки вибитий рядок на скрижалі науки, а також потужне сприяння в захисті докторських дисертацій.

Для пенсіонера Полуянського авторство відкривало перспективу залишатися на плаву ще багато років, а, як пощастить, то й захистити докторську. І це була б компенсація за його громадську діяльність, що лежала на ньому від закладин ІГТМу, за участь у спорудженні

інститутських корпусів. Станіслав Антонович міг би так само, як його молодші колеги, втягнутись у змагання в суто науковому плані, але комусь потрібно нести важке, та й невдячне, громадське ярмо. І він ніс його сумлінно все свідоме життя.

Будинок Всесоюзного науково-дослідного маркшейдерського інституту на Василівському острові споруджувався, мабуть ще тоді, коли місто носило назву Санкт-Петербург. Його було призначено для установи всеімперського значення. Який заклад у ньому перебував до того часу, коли сюди вселилися вчені, Зорін не знав. Але, піднімаючись широкими сходами, він розумів задум архітектора: створити таке враження, аби людина не відчувала на собі ні тісноти, ні низької стелі, та водночас усвідомлювала, що за тим стоїть велика й могутня держава.

Тепер же вся пишнота колишньої столичної установи не те що була занедбана; вона просто не бралася до уваги. В деяких залах розмістилися лабораторії з різноманітним обладнанням, а в кімнатах сиділи науковці за столами, що зосталися тут чи не з тієї ще доби.

Пєтухов зустрів дніпропетровських колег стримано. І це пояснювалося не лише його поважним віком, а також метою їхнього приїзду.

— Знаєте, що я вам скажу, — мовив він після привітання, коли гості розсілись у його кабінеті.— Давайте ми спершу підготуємо заявку на закономірність. А вже тоді заходимося ділити шкуру не вбитого ще ведмедя.

— Ось я тут накидав… — Зорін витяг з портфеля аркуші.

Пєтухов пробіг їх очима.

— Ну, що ж, це може бути предметом розмови, — зауважив. — Зараз зайдуть Ліньков і Кузнецов…

Саме цієї миті прочинились двері і зайшли ще двоє співавторів. У Лінькова[21] обличчя було привітним, у Кузнецова[22] — настороженим.

— Гадаю, Тарасєв на нас не образиться, якщо ми тут без нього… — не без іронії сказав Пєтухов.

Володимир Іванович Тарасєв[23] працював у Мінвуглепромі СРСР, в підпорядкуванні якого перебував Маркшейдерський інститут. Його кандидаська дисертація була присвячена викидам породи та роботам із застосуванням вибухівки на небезпечних за викидами піщаниках.

"На віку, як на бику,"— думав Зорін про участь Тарасєва в заявці. Колись, коли той ще обіймав посаду головного інженера тресту "Донецькшахтобуд", за його телеграмою в ІГТМ було припинено експериментальну проходку. А тепер він — серед авторів.

— То як ми сплануємо нашу роботу? — знову сказав Пєтухов. — Пропоную так: я читатиму ось це, — він поклав руку на аркуші, що дав Зорін, — а ви вноситиме свої зауваження.

…За дві години роботи всім стало ясно, що колегіальна творчість до добра не приведе. Надто різними виявилися люди — за фахом і характером. Той самий предмет розуміли по-різному. Теоретичні викладки з механіки гірничих порід Зоріна не справляли враження на кандидатів технічних наук Дегтяря та Шевельова, а математичне обгрунтування кандидата фізико-математичних наук Лінькова були мало зрозумілі більшості. З Пєтуховим у них навіть виникла досить жорстка суперечка, в якій Пєтухов сказав, що Ліньков нічого не тямить у гірничій справі, а Ліньков звинуватив свого шефа у незнанні теорії пружності.

Зрештою Пєтухов підсумував:

— Нехай Зорін та Ліньков, які найбільше розуміють один одного, усамітняться та попрацюють удвох. Але вже не сьогодні. Бачте, — він кивнув на вікно, — вечір надворі. Ночуватимете в нашому будинку для приїжджих. Там усе для вас готове.

Цілих три дні знадобилося Зоріну й Лінькову, щоб обгрунтувати заявку на закономірність, і це при тому, що вони швидко порозумілись. Олександр Михайлович мав світлу, незакомплексовану догмами наукових шкіл голову. Зорін читав їхні з Пєтуховим спільні монографії — то були добротні роботи.

— Ну, що ж, — сказав Пєтухов, коли вони вже всі знову зібрались у нього в кабінеті.— Заявка на закономірність вимагає глибокого теоретичного обгрунтування. Як на мене, Зорін і Ліньков з цим упорались. Вони однаково доказово підбили теорію як для породи, так і для вугілля. Але це моя особиста думка. У кого які будуть зауваження?

Підняв руку Кузнецов.

— Так, авжеж… Але ж там нічого не сказано про те, що метод пройшов апробацію на шахтах Кизеловського басейну.

— Це не стосується суті,— зауважив Дегтяр.

— Стосується, стосується, — сказав Пєтухов. — Приклад перевірки методу в Кизеловському басейні — свідчення його глобальності, а це підтверджує закономірність. Як кажуть преферансисти: туз — він і в Африці туз.

Зорін розумів, що йдеться вже не про заявку, а про відстоювання авторства в ній Кузнецова. Проте аргументація Пєтухова була перконливою.

Озвався Полуянський:

— Треба б якось відзначити, на якому комбайні було започатковано експериментальну проходку.

У Маркшейдерському інституті не знали, що на комбайні ПКН, привезеному в Донбас з Кривого Рогу, де доти проводив свої дослідні роботи Станіслав Антонович, було пройдено лише 7,5 м виробки діаметром 2,2 м за рік. Після чого ПКН було замінено на "Ясинуватець" і вже ним пройшли 147 м штреку діаметром 3,6 м без жодної пригоди. Бували дні, коли "Ясинуватцем" проходили по 3 м, в той час, коли вибуховим методом долали не більше 11 м за місяць.

— Послухайте, та ж комбайн — це тільки інструмент, з допомогою якого працює відкриття, — сказав Пєтухов. — Суть не в комбайні, а в тому явищі, ні, закономірності, яка дозволяє використати комбайн.

— Ну, тоді суть і не в свердловинах на шахтному полі, де проводили апробацію методу, — зауважив Полуянський.

Він натякав, що має не менше право на авторство ніж Тарасєв, котрого відстоював Мінвуглепром. Там, в Мінвуглепромі, казали так: якщо випробування проводяться на підпорядкованих нам шахтах, то від нас мусить бути й автор.

— А як без свердловин? — втрутився Кузнецов. — Свердловини дали змогу окреслити місця можливих викидів. Інакше роботи по апробації проводилися наосліп.

"А тут, з усього, підготувались ділити шкуру не вбитого ще ведмедя, — подумав Зорін. — Тарасєва зняти з авторства не вдасться — від нього-бо залежить фінансування цього інституту. Боже, чи буде колись таке, щоб до інтелектуальної власності ставились так само, як і до приватної?"

— Як я зрозумів, ми вже перейшли до другого туру нашої зустрічі,— усміхнувся Пєтухов. — Ну, що ж… Ще півтора року тому нас було дванадцятеро, а тепер уже восьмеро. Потрібно ж не більше п’яти. За яким принципом будемо доводити своє?..

Гнат Макарович, жорсткий у відстоюванні наукових поглядів, тут раптом пом’якшав. Впадало в око, що роль "мирового судді" в цій ситуації була йому не до вподоби.

Підвівся Ліньков.

— Єдиним критерієм авторства мусять бути публікації,— сказав він. — Нехай кожен подасть статті чи монографії, надруковані під своїм іменем або в співавторстві, де б висвітлювалась ідея…

— Ні, ну, так теж неправильно, — подав голос Шевельов. — Можна не видати на-гора ідеї, але все зробити для її втілення.

— Ну, тоді хоча б публікації по втіленню ідей, — сказав Ліньков.

Зорін знав, що в жодного з дніпропетровських колег не було друкованих робіт, які б надавали їм право на авторство.

— А чим підтверджене право Тарасєва на участь?.. — запитав Полуянський у Пєтухова.

Гнат Макарович замість відповіді витяг із шухляди брошуру і подав гостю з Дніпропетровська. То була праця, присвячена викидам породи; Зорін читав її. Прямого відношення до їхнього методу вона не мала. Але при бажанні її можна було б і пристібнути.

— Я можу її взяти для ознайомлення? — запитав Станіслав Антонович.

— Та, будь ласка, беріть... Можете залишити собі,— сказав Пєтухов. Поміркувавши мить, він звернувся до всіх — То як пропозиція Олександра Михайловича — проходить?

Люди, котрі обсіли по периметру великий двотумбовий стіл господаря кабінету, німували.

— Ну, що ж, — мовив Пєтухов, — нічого не залишається, як голосувати. Хто за?

Руки підняли Ліньков, Кузнєцов і Зорін. Пєтухов посміхнувся винувато і підняв руку також.

— Більшістю проходить пропозиція Лінькова. — В голосі Гната Макаровича було більше скепсису, аніж констатації.

...— Отак воно буває,— сказав Пєтухов, коли вони з Зоріним залишились у кабінеті самі. З його повного обличчя не сходила кисла посмішка. — Як ви гадаєте, ваші е-е... заявлятимуть право на авторство?

— Шевельов і Дегтяр навряд чи, а от Полуянський... Наш директор вважатиме, що ІГТМ обділено. Втім, поживемо — побачимо.

— У Полуянського стільки ж підстав претендувати на авторство, як і в Тарасєва. — Сказати таке Пєтухову, мабуть, було нелегко, бо він зітхнув.

— Авжеж. До того ж Полуянський, якщо й не вклав багато в метод, то принаймні не заважав. Ви, мабуть, не знаєте, що коли Тарасєв працював головним інженером "Донецькшахтобуду", він забороняв перевірку методу.

— Он як!

— Так. Бив на сполох, що, мовляв, це велика небезпека. А тепер...

— Тарасєв, здається, і в Комітеті заручився підтримкою, — зауважив Пєтухов.

Він давав зрозуміти, що міністерський чиновник — не його протеже.

У "Північній Пальмірі" Зорін затримався ще на тиждень, аби разом з Ліньковим та Пєтуховим довести до пуття заявку. А коли з'явився в Дніпропетровську, то знайшов у себе на столі лист, адресований у Комітет з винаходів та відкриттів, підписаний Потураєвим, в якому стояло також його ім'я як автора, котрий разом з дирекцією клопоче про включення до співавторів шостого — Полуянського. В листі йшлося, що він — Полуянський має не менше право на авторство, ніж Тарасєв. Зорін підписав того листа.

Затриманий рейс

1

Андрій Зорін не любив зими. Для нього ще з дитинства зима була пов’язана з важкою працею по очищенню від снігу вулиці, де його мама Олександра Семенівна працювала двірничкою, по підвезенню в кочегарку десятків, сотень візків з вугіллям, що ним його батько засипав ненажерливу пащу топки. Але цього разу зима збиралася відіграти в його житті аж надто погану роль. Через снігопад уже вдруге відкладали рейс літака "Дніпропетровськ — Москва". Дніпропетровський аеропорт не приймав і не давав дозволу на виліт. Вже кілька годин не долинало в напівпрозору залу пасажирів гуркоту з летовища.

Зорін сидів у кріслі на другому поверсі і крізь скляну стіну спостерігав, як спецмашини очищали від снігу злітну смугу. Його ТУ-134, що мав вилетіти о сьомій тридцять ранку, стояв присипаний шаром снігу поміж інших літаків. Годинник на стіні показував дев’яту. Отож до

початку роботи секції по розгляду відкриттів у галузі гірничих наук при Президії Академії Наук СРСР залишалося рівно п’ять годин. Близько двох годин триває рейс, година йде на проїзд від Внуково до Москви, ще півгодини — на дорогу до Академії. Отож запас часу — півтори години. Вже через півтори години він змушений буде здати квиток та поїхати в інститут.

"Хай би пощез сніг, хай би пощезла зима — думав з відчаєм Зорін. — Це ж треба так вскочити! Дванадцять років ішов до цього моменту! Дванадцять років сподівань і зневіри, знову сподівань і знову зневіри. І ось, коли вирішується доля відкриття, коли надано можливість самому вже відстояти ідею, якась невидима сила перетнула шлях..."

Тим часом у переповненому залі панував спокій. На лицях пасажирів угадувалась сумирність, і це вплинуло на Зоріна заспокійливо. Хтось голосом Абрамова казав йому:

"Чого ти переживаєш? Не сьогодні, так іншим разом. Маховик уже запущено".

"Досить статися на якійсь із шахт, де працює метод, нещастю, як той маховик зупиниться назавжди, — відказав він подумки голосу. — А таке можливе через елементарне порушення правил техніки безпеки. Всюди знайдуться охочі списати свою безвідповідальність на іншого".

Такий випадок у житті Зоріна вже був. І він мало сам не став причетним до несправедливості. На одній із шахт при викиді загинуло четверо. Центральна комісія з викидів призначила його — Зоріна головою експертної групи по цьому випадку. Грішили на науковий метод. Падіння пластів у цій шахті було шістдесят градусів. Щоб добратись до порожнини викиду, довелося чіплятися за канат. Підпорки в лаві були вибиті, вентиляцію порушено. Він знав той науковий метод, знав людей, які його розробили, і усвідомлював моральну провину, яка

на нього ляже в разі помилки. Задля об’єктивності він мусив був побувати на місці нещастя та добре його оглянути.

Коли він уже був біля купи викинутого вугілля, якось дивно захиталися шпарини в порожнині викиду, затремтів промінь світильника. Зорін відчув легке запаморочення, як після шампанського з коньяком, приємне таке відчуття, яке буває, коли людина починає засинати...

Коли ж він розплющив очі, то побачив над собою професора Ніколіна, котрий намагався підключити його до саморятівника і котрий доти підстраховував нагорі вибою.

Як потім з’ясувалося, Зорін отруївся метаном, знепритомнів і впав на купу вугілля.

А вже по тому, на засіданні комісії, заступник міністра вугільної промисловості довго умовляв його засвідчити, що у всьому винен метод прогнозу... І хоч через непоступливість його відсторонили від участі в комісії, проте висновки було прийнято такі: у трагедії винні самі шахтарі, котрі порушили технологію. Це сталося 1980 року. А той науковий метод успішно працює й дотепер.

— Увага! Громадяни пасажири... — гримнуло з динаміка.

Оголошували, що прибув літак з Кишинева. Про інше — ні слова.

"Це вже добра ознака", — подумав Зорін, спостерігши, як на зміну великим лапатим сніжинкам, що досі осідали поволі, немов парашутисти, прийшла дрібна пороша.

Погода, з усього видно, мінялась. Невдовзі долинуло гудіння, а по миті в кінці злітної смуги з’явився літак; він, здавалося, виринув з

якогось іншого виміру, бо в повітрі його доти не було видно. За ним бурунився шлейф віхоли, який із зниженням швидкості танув.

"Якщо я не потраплю сьогодні на секцію, це буде дивовижна несправедливість", — уже в котре подумав Зорін.

Як людина, яка все життя тільки те й робила, що шукала зв’язок між наслідком і причиною, між прикметою і суттю, він і тут спробував знайти пояснення невезінню. Подумки прокрутив у пам’яті всі прикрі, скоєні ним вчинки. Були такі… За деякі з них йому ставало незатишно щораз, як він про них згадував. Так міркуючи, Зорін несамохіть визнав існування Вищої Сили, котра пильно стежить, аби жоден учинок людини, добрий чи лихий, не проминув упасти на відповідну шальку терезів. А вже коли якась із шальок різко піде вниз — настане момент відповідати.

"Ну, не було, не було в мене нічого такого, що накликало б таке покарання!"

"Не було? — озвався голос Абрамова. — А оті хлопці — геологи, чий метод прогнозу ти зарубав на вченій раді?"

"Та вони дали собі раду, ті хлопці…"

"Дали, але гріх на тобі зостався. Ти тоді забув, як по тобі колись топтались".

"Каюсь. Але слід урахувати й те, що впродовж усього життя через поневіряння, постійне ризикування здоров'ям і життям, ціною відмови від особистого щастя я йшов, карабкався, повз на череві до цього відкриття. І ось, коли залишилося тільки поставити крапку…"

Коли Зорін, бувало, казав про свої поневіряння дружині — Валентині Борисівні, кандидату технічних наук, вона йому на те відповідала:

— Ти завжди робив те, що хотів робити. Отож невідомо, чого в твоїх діях більше — ентузіазму чи егоїзму. Он доньки фактично ростуть без батька.

Тим часом до літака з Кишинева, який зупинився біля споруди аеровокзалу, під’їхав трап. Майже одночасно пролунало оголошення про те, що починається посадка на рейс до Москви.

ТУ-134 набирав висоту поволі. Зорін сидів біля вікна; внизу, скільки ока, — біле снігове покривало. Тільки чорні клуби диму, що їх видихали велетенські димарі заводів, порушували білу одноманітність внизу. З висотою змінювався й тиск. Зорін заплющив очі і в нього з’явилося таке ж відчуття, яке бувало, коли кліть спускалася на все глибші і глибші горизонти — шипіння, а потім потріскування в вухах. Тільки там барабанні перетинки реагували на надмірний тиск, а тут — на його недостатність. Водночас серце почало часто-часто битись, як після доброї порції міцного чаю. За багато років він уже знав, що чиясь невидима рука ось-ось почне його заспокоювати. Але заспокоювати в дивний спосіб — обмежуватиме не частоту, а силу ударів, від чого серце стане схожим на зацьковане звірятко, що опинилось у пастці; та пастка дедалі стискатиметься, обмежуватиме рухи "звірятка", аж поки воно не зациpеніє.

Таке вже було. А наживав він собі цю хворобу впродовж півроку, коли перевіряв у небезпечних за викидами місцях свій метод. Власне, хвороба виникла, як наслідок внутрішньої боротьби між почуттям небезпеки (часто тваринним жахом) і волі, котра садила його на "ланцюг" біля вибою, що будь-якої миті міг вибухнути десятками тонн вугілля. Кожного разу спостерігаючи, як під фрезою комбайна починало лущитись і обсипатись, він згадував сині, скарлючені трупи шахтарів, що їх після нещастя виносили на поверхню. От тоді все й почалося. Воля виявилася сильнішою від страху, але чого це коштувало?

Тепер він забув і про секцію з геології, геохімії, геофізики та гірничих наук АН СРСР, куди поспішав, і про справу всього творчого життя, та

став дослухатись до калатання з лівого боку грудей, очікувати чорного заспокоювача. Але той не квапився, хоч і був десь близько. Серце вже відчувало його руку, і рука торкнулася серця, проте стискати не стала.

У підземелля Зоріна тягнула якась невідома сила; його вабили морок і тепло шахти — температура на глибинах 1000–1200 м тут сягала сорока градусів. Він любив торкнутися долонею породи чи вугілля та перенестись думкою на мить у ті далекі часи, коли вугілля було буйним лісом, а порода — глиною чи піском. Колекція Зоріна налічувала чимало решток скам'янілих шматків деревини, відбитків на породі папороті, хвощів, риб, молюсків. Кожна така знахідка мала історію, і він був одним з небагатьох, хто міг простежити перебіг подій від моменту знахідки до того часу, коли скам'янілість була ще живою. І тоді в тиші підземелля йому вчувався шелест пальмоподібного листя гігантських кордаїдів, а в капанні шахтної води — булькання газу на древньому болоті. В такі хвилини йому здавалось, що ось-зараз промінь світильника впаде на два випуклих "люстерка" — очей стегоцефала — велетенської амфібії, що мешкала в тому далекому світі… Він мав здатність переноситись подумки із цвинтаря карбонового часу — сьогодення до його буяння і вмить повернутись назад та замислитись над долею людини як історичного виду. Часом Зоріну здавалося, що він виходець не з людського, а з того далекого світу, і тоді він вростав у тишу, сутність його розчинялась у просторі шахтних виробок; в нього з’являлося відчуття, яке буває, мабуть, у плода в лоні матері. Відчуття нірвани стало для нього потребою і він не проминав нагоди, щоб зайвий раз не спуститись у шахту. Те, що для інших було обов’язком, для нього ставало приємною зустріччю.

Та водночас він пам’ятав і про примхливість шахтного домового. Той не пробачав легковажності, а ще був дуже скупий на відкриття таємниць. Але йому — Зоріну він таки довірив одну з них. Проте донести її до загалу виявилося значно складніше, аніж здобути. Науковці і виробничники не могли втямити, чому комбайновий спосіб видобутку в небезпечних за викидами місцях може стати безпечнішим від

вибухового. Адже вибухівкою масив трусили і таким чином викиди провокували заздалегідь.

Не давали путівку в життя Зорінському методу ні Центральна комісія з викидів, ні головний інститут з безпеки робіт у вугледобувній промисловості МакНДІ, ні Держгірничотехнагляд.

І тоді керівництво Інституту геотехнічної механіки Академії наук України "винесло" метод Зоріна на Всесоюзну нараду з вугільної промисловості, що відбулася в Донецьку 1972 року під керівництвом заступника міністра Графова. Це була велика нарада з трьохсот чоловік — людей, для яких ціна на вугілля вимірювалася не лише фінансовими витратами, а також людськими життями. І тому слухали Зоріна уважно. А коли дійшла черга до прийняття рішення, то за впровадження методу у виробництво проголосувати тільки двоє — він, Зорін, та його науковий батько Абрамов. Навіть директор ІГТМ Поляков, котрий на словах їм сприяв, утримався.

Удар був однаково жорстокий і несправедливий. Зорін, який у студенські літа займався боксом, відчув себе у довгому, на кілька тижнів, нокауті. Та найгірше — йому не ходілося виходити з того нокауту. Байдужими стали втрата часу, дні і ночі, проведені в найнебезпечніших вибоях шахт, поневіряння по готелях і тряска в автобусах.

І все ж на зміну запамороченню приходила ясність думки. Він ніби перебував тривалий час у стані клінічної смерті і тепер знову повертався до життя. З тим прийшла здатність озирнутись назад та відповісти на запитання: навіщо? Навіщо він, ризикуючи життям (і дуже часто), відмовляючись від сімейного затишку, занедбуючи виховання дочок, втягнувся в гру, шанси на виграш у якій були мізерними? Чи не тому, що виграшем була істина?

Та істина мала два плани: перший — її мусив був побачити і збагнути сам він, другий — зрозуміти всі причетні до проблеми. Зорін не думав тоді про славу першовідкривача, його гнітила тільки доля методу, який міг би зберегти людські життя — багато життів. У несприйнятті його іншими він побачив дивовижну несправедливість. І саме це — усвідомлення несправедливості — підняло його з "нокауту". З'явилася злість, а з нею прийшла й воля. В ньому відбулася регенерація свідомості. Скоро він став "бійцем" і навіть заходився втішати Абрамова, котрий після тієї наради аж постарів.

Прийшла думка переконувати не всіх одразу, а по черзі. І почали вони з того, хто міг дати "добро" на перевірку методу в шахті — начальника Держгірничотехнагляду Нирцева…

Потім, стоячи за комбайном, Зорін потерпав не тільки за успіх експерименту, а також за долю Нирцева: якби сталося щось лихе, не всидів би у своєму кріслі і цей керівник республіканського рівня, який довірився їм з Абрамовим.

А причини для потерпання були. Одна справа теоретичні викладки, інша, коли на власні очі бачиш, як починається викид: викидонебезпечна порода, щойно її торкалися ріжучі диски комбайна, починала саморуйнуватись. Чулося гудіння, потріскування, хиже шипіння газу, що виділявся з породи. В такі хвилини хотілося дременути подалі від вибою. Згодом керований ним комбайн пройде десятки таких місць, але перша зустріч з викидом, який не стався, запам’ятається назавжди.

Не менш важливим було затягти на місце експерименту тих, від кого залежала доля методу: залишиться він у науковому звіті, а чи його буде впроваджено у виробництво.

Завдячуючи Абрамову й Полякову пощастило створити міжвідомчу комісію, яку очолив професор Ніколін[24] — постійний опонент розробок

Зоріна. Вісімнадцятеро членів комісії спустились у вибій і доскіпливо й суворо стежили за проходкою.

Зорін пам’ятав, з якою тривогою ті люди спостерігали момент, коли почала кришитись і сипатись порода, коли гуркіт комбайна стало заглушувати шипіння газу. Всі вони знали про викиди не тільки з теорії, а також з шахтарських смертей. Але щоб викид розряджався, гасився швидкістю проходки комбайна — такого вони не могли собі уявити. Не один з них, напевне, міркував, спостерігаючи за діями Зоріна: "Цей чоловік ні в гріш не ставить власне життя. Але чого я мушу ризикувати?!"

І все ж демонстрація роботи методу розвіяла побоювання комісії. Піднявшись на-гора, члени її обмінювались думками, підписували протокол. Не виявилося поміж них тільки одного — Ніколіна. А без його підпису протокол був недійсний. Та, як з’ясувалося, всі шість примірників протоколу були вже ним підписані.

Згодом Абрамов скаже про демонстрацію методу перед міжвідомчою комісією:

— З цього треба було починати, а не з оприлюднення на всесоюзній нараді.

… Зорін відчув, як до нього хтось доторкнувся. То була сусідка, котра передавала чашечку з лимонадом, що його розносила стюардеса. В салоні було затишно; дехто читав, дехто, відкинувши спинку крісла, дрімав. Друга стюардеса котила столик з сувенірами, цукерками та різним дріб’язком.

Все, що бачив Зорін, протікало ніби іншим, паралельним планом. Його ж сутність металася між шахтами, всілякими комісіями, вченими радами і секцією Академії наук СРСР, де на нього сьогодні очікували. Секції, де за всю історію її існування не було розглянуто жодного

відкриття, що стосувалося б гірничої науки. Ні тоді, коли він подав завку — 1975 року, ні тепер — 1987-го. Отож на нього очікувала справжня баталія. Крім звичайного в таких випадках відстоювання пріоритету відкриття, йому доведеться ще ламати стереотип недовіри до гірничої науки, як до такої, в якій можливо відкрити щось нове. До того ж відстоюватиме правоту він один, як перший в списку — автор ідеї, центральна фігура, решта однодумці, ті, хто допомагав розробляти відкриття.

Отримавши виклик на секцію, Зорін ні словом не прохопився в сім’ї. Він боявся в разі невдачі розчарувати близьких. А йому дуже хотілося здивувати їх.

Тим часом різкий біль у вухах, який був з’явився з набиранням літаком висоти, перетворився на ниючий; гудіння моторів стало глухим. Такого перепаду тиску не буває навіть на найглибших горизонтах. Але основна домінанта, заради якої він сидів тепер у літаку, відтісняла і цей — фізичний момент на другий план. Прийшов спомин про те, як він захищав докторську. Власне, той захист можна вважати передзахистом відкриття. Бо всі теоретичні викладки, як і експериментальний матеріал, що підтверджував теорію, подавалися ним не як захист основних тез дисертації, а як встановлення пріоритету ідеї і методу, що на ній базувався.

Попри добре враження, що справила на міжвідомчу комісію шахтна перевірка методу, Зорін все ж потерпав, виносячи 1974 року на захист докторську дисертацію. В пам’яті були виступи на семінарах різних рівнів, де його метод у кращому випадку обходили мовчанкою, та й то завдячуючи шефові Абрамову, якого всі поважали. На тих семінарах опонентами завжди виступали професори Ніколін та Чернов.[25] Чернов навіть у полемічному запалі якось сказав:

— Ось я беру клаптик паперу та пишу, що при першій же перевірці способу Зоріна станеться викид. Пишу сьогоднішню дату та кладу папірець у кишеню. Я витягну його, коли це станеться.

Відтоді минуло два роки.

"Як поведеться тепер член Центральної комісії з викидів Чернов?"— думав Зорін, сідаючи після своєї доповіді та відповідей на запитання.

Почалося обговорення. Першим зажадав слова О.Г.Чернов — дотиі він сидів нишком. Зорін із завмиранням серця дивився, як виходить до трибуни його опонент. А вийшовши, він мить помовчав, ніби вивчаючи зал, ковзнув поглядом по лицях членів ученої ради: докторів наук, членів-кореспондентів та академіків, тоді перевів погляд на дисертанта. Чернов розкрив був рота, але, згадавши щось, сягнув рукою в кишеню піджака та витяг клаптик паперу.

— Ось тут я колись записав... Втім, не буду зачитувати, що саме. Дехто в цьому залі й сам дисертант знають, про що тоді йшлося. Скажу тільки, що з мого боку то була самовпевненість. — Чернов розірвав папірець, склав і ще раз розірвав, а тоді, сховавши клапті в кишеню, попрямував від трибуни.

Залом прокотилося пожвавлення, почувся смішок.

— То що записати до протоколу вченому секретареві? — поцікавився головуючий.

— Хай запише, що я голосуватиму за присудження вченого ступеня цьому дисертантові обома руками.

— При таємному голосуванні обома руками не голосують, — зауважив не без іронії головуючий Потураєв.

За присудження Зоріну докторського ступеня проголосували одноголосно. А за два місяці захист затвердила Вища атестаційна комісія — ВАК. Нечуваний випадок, адже термін від захисту до затвердження триває один-два роки. А ще роботу дали чорному

опонентові — В.Г.Ніколіну, котрий тепер написав схвальний відгук всього на одну сторінку. Про це стало відомо за кілька років по тому.

Це тоді він пересвідчився, що безпечна проходка у викидонебезпечних зонах — тільки похідне від створеної ним теорії про потенціальну енергію, що її накопичено в масиві, і про її поступове вивільнення. А сама теорія була відкриттям.

Та якщо Зорін загорівся ідеєю підготувати "заявку", то мудрий досвідом Абрамов поставився до того стримано:

— Життя вашого не вистачить, аби довести там, — він показав пальцем угору, маючи на увазі Комітет з винаходів та відкриттів, — що розробка є відкриттям.

— А що там такі вже тугодуми?

— Справа не в тому… Ви, мабуть, не знаєте, що в гірничій науці за всю її історію не зареєстровано жодного відкриття — ні в нас, ні за рубежем. Ось і спробуйте довести, що ви наймудріший. Хе-хе…

Ентузіазм Зоріна значно пригас після слів його наукового батька. Але не зовсім. Він сказав:

— Отож, попереду — біг на довгу дистанцію.

Абрамову від тих слів стало ніби незручно сидіти; він ворухнувся в кріслі, пошкрябав за вухом, тоді подивився заклопотано. За багато років учений добре спізнав вдачу свого підопічного. Якщо вже Зорін затявся на чомусь, то свого доб'ється. От тільки якою ціною?

Надсилаючи 1975 року в Москву заявку, Зорін і не підозрював, які пророчі слова він тоді сказав щодо бігу на довгі дистанції. Адже тепер був 1987 рік.

Маючи колись другий розряд з легкої атлетики і не раз перемагаючи в бігові, він напророчив, а може, й наврочив марафон, довжина якого вимірювалася не метрами, а роками. І хоч у тому марафоні йому знесиленому часом доводилося зупинятись, але зневіра жодного разу не підкосила його наміру. Переконаність у правдивості відкриття базувалася не на вірі, а на експерименті, проведеному здебільшого власноруч як у лабораторії, так і в шахті. Бувало, він по кілька діб не виходив на поверхню. Харч — ковбасу, булочку та воду приносили у вибій колеги. Він товаришував з шахтними геологами, маркшейдерами; на багатьох шахтах його знали шахтарі і охоче ділилися своїми спостереженнями. Його теоретичні, а потім дослідні перевірки підтверджувалися багатьма викидонебезпечними прикметами, що про них оповідали прохідники.

...Клацнуло у вухах і знову з'явився різкий біль. По хвилі з динаміка пролунало попередження про те, що літак пішов на зниження і що пасажири мусять пристібнути паси.

ТУ-134 досі летів над білим океаном хмар під яскравим полуденним сонцем, а тепер поступово став занурюватись у той океан і скоро за вікном було видно тільки сіро-білий туман.

Циферблат наручного годинника показував десять по дванадцятій.

"Встигаю, — подумав Зорін. — Напевне, що встигаю..."

Він роззирнувся і побачив, що поруч сиділа гарна білява жінка. Вона посміхнулась йому, і він згадав, що сидів поруч з нею також в залі пасажирів. "Отак усе життя, — майнуло в голові,— інтимне, людське проходить десь за парканом, на вулиці." Власне він і дивився на світ немов би з-над паркану. Пасажирка нагадувала йому чимось жінку, з якою він колись заприязнився в санаторії. Він тоді довго не виходив з-за невидимої загорожі, хоч жінка й подавала йому більш ніж прозорі заклики. За десять днів, коли "загорожу" було майже зруйновано, коли в

альтанці над морем на столі з’явилися шампанське та фрукти і вони в тепле надвечір’я вже випили на брудершафт, до нього підійшов службовець санаторію і простягнув телеграму: його викликали на Президію Академії наук СРСР.

"Як у поганому детективному кіно", — подумав він тоді з прикрістю, збираючись до від'їзду.

Це було влітку 1980 року і виклик той мав для нього велике значення.

"Ось і тепер — замість того, щоб познайомитися з приємною особою, а може, і номер телефону взяти, мушу відбиватись від тривожних думок".

— Десь хвилин за двадцять будемо вже на місці? — озвався Зорін, аби тільки щось сказати.

— Навряд, — охоче відгукнулась сусідка, виказуючи вимовою, що вона не москвичка. — Хвилин сорок будемо знижуватись.

Жінка швидко-швидко щось в'язала з синьої вовни. Обличчя виказувало, що на душі в неї було затишно.

"Років десь тридцять п’ять має,— подумав Зорін. — Нічого собі кішечка..."

Літак виплив із сірого туману хмар. Внизу стало видно поверхню землі, вибілену немов вапном. На ній вже можна було розгледіти чорні "непобілені" стіни будинків у передмісті мегаполісу. Літак у каламутному полуденні знижувався, ніби то був підводний човен, що готувався сісти на дно океану. Клацнуло у вухах і враз почулося справжнє, а не приглушене, як доти, ревіння моторів. Та водночас Зорін відчув, що довколо серця стискаються чиїсь пальці. Доти вони тримали

його ніжно, немов пташеня. Він сягнув рукою до грудей, щоб зашкодити невидимій силі, але "пальці" поволі робили своє. Він кинув панічний погляд на сусідку — та продовжувала в'язати, посміхаючись чомусь своєму, приємному.

"Це що, кінець шляху?"— подумав Зорін.

Щось повстало в ньому — велике і сильне, те, що вело його по життю, відтоді, як він усвідомив себе людиною. То був сам Зорін, його сутність, про яку він — матеріаліст навіть не здогадувався. Та польова основа, що керувала кожним м'язом тіла і кожним вчинком його — людини. Вона повстала над скуленою постаттю, немов казковий велетень, джин, якого викликала з глека паніка. Зорін раптом чітко відчув, як слабнуть один за одним щупальці на серці і як воно затріпотіло, немов птах, що опинився на свободі.

"Рано тобі ще думати про кінець шляху", — почув чийсь дуже знайомий голос. Але кому той голос належав, він згадати не міг.

Гуркнуло внизу, потім ще раз. Літак уже мчав по бетону; під крилом замелькали кольорові вогні злітної смуги.

2

У залі сиділи чоловік тридцять — членів секції Президії Академії наук СРСР з розгляду відкриттів у галузі геології, геохімії, геофізики та гірничих наук. Головував академік Александров — недавній Президент Академії наук. Поруч з ним за столом сидів голова секції академік Соколов*.

Панувала невимушена обстановка. На столах стояли чайні прибори, печиво, пахло свіжозапареним чаєм. Проте між собою ніхто не перемовлявся.

Із співавторів "заявки" прибув лише Пєтухов з Ленінграда. Його на засідання секції не впустили.

Тим часом головуючий називав співавторів:

— …Крім Зоріна, це Пєтухов, Ліньков, Кузнецов, Полуянський, Тарасєв. Але ви, Андрію Микитовичу, — звернувся він до Зоріна, що сидів за першим столом, — розраховуйте на власні сили. Такий тут порядок. Отож, слово претендентові на е-е… Ага, маєте двадцять хвилин.

Зорін підійшов до стенда, де вони з Пєтуховим заздалегідь розвішали графіку, окинув поглядом лиця в залі і раптом його — Зоріна не стало. Вірніше він був, але вже як матеріальне тіло, глек, з якого, як і тоді в літаку, вийшла інша, могутніша сутність. Це вона, ця сутність, почала оповідати теорію методу, підкріплюючи її даними досліджень, промисловою практикою та витягуючи з течки акт за актом, протокол за протоколом з організацій, які підтверджували ефективність методу.

Це була не доповідь, а оповідь. Той вищий план Зорінської сутності знав, що перед ним сидять хоч і видатні вчені, але ж спеціалісти в різних галузях і, якщо він буде заглиблюватись у формули кінетичної енергії, напруженого стану масиву, конструктивних особливостей вугледобувної техніки, більшість його просто не зрозуміє. Свої тези він викладав за принципом, що спочатку була думка, а вже потім формула. Оцю думку, по можливості уникаючи специфічних термінів, він і намагався посіяти в залу.

Нагородою за старання бути зрозумілим стали очі людей; в більшості з них зайнялася цікавість, вони стали (ні, він зробив їх) співучасниками його одкровень.

Рівно двадцять хвилин тривала доповідь. Щойно він змовк і поклав указку, як зник, сховався в ньому його дух, натомість на помості біля стенду з’явився чоловік середнього зросту, спортивної статури з лицем

сухорлявим, на якому вже не було знати впевненого у своїй правоті вченого, а — підсудний, котрий з бентегою душевною очікував на початок судового слідства.

З цікавістю дивився в залу Александров, який сидів за столом між секретарем, що вів протокол, та академіком Соколовим. Відбувалося щось незвичайне для цих стін, і головуючий намагався не прозівати реакції зали.

— Переходимо до обговорення, — сказав він. — Почнемо з запитань.

І враз руку підняв літній добродій з борідкою.

— У мене є запитання. — Не дочекавшись дозволу головуючого, він провадив — Усе це дуже дивно… — Залом прокотилося пожвавлення. — Ні, я не про саму ідею, а про її перевірку на практиці. Одна справа розробити теорію, а інша побачити її в дії. Випадок, погодьтеся, незвичайний. За помилку треба платити життям…

— То повернемося до вашого запитання, Михайле Степановичу… — нагадав головуючий.

— Так, так… Скажіть, будь ласка, кого ви послали на першу промислову перевірку? У вибій?

— Я там сам працював, — відказав Зорін. — Ну, далеченько від вибою, у штреку, знаходився мій колега і один із шахтарів-добровольців.

— Стривайте, але ж треба було управляти комбайном. А ви — науковець…

Чоловік, напевне, хотів кинути на нього тінь, мовляв, учений то вчений, але життям ризикував чужим, а не власним.

— Перед тим я стажувався у прохідників і в достатній мірі оволодів технікою.

— То, виходить, ви першим, на власні очі побачили, як лускається і обсипається порода, як шипить газ?

— Ну, так, — відказав Зорін.

— Дякую, — мовив чоловік з борідкою, опускаючись у крісло.

Краєм ока Зорін помітив, що за їхнім діалогом спостерігав Александров. Навіть, здалося, що той зітхнув з полегшенням при останній відповіді Зоріна. Тепер він ще більше пересвідчився, що дійство, яке відбувалося тут, зініційоване колишнім Президентом Академії наук. А причиною зацікавленості першої людини науки в державі був виступ Зоріна сім років тому на Президії АН СРСР і, мабуть, його монографія, що він її підписав тоді Президентові. По суті Потураєв його того разу нібито підставив. Та вийшло на краще. На тодішній Президії, як і тепер, хтось ніби доповідав і відповідав на запитання замість нього. Але там він ще цього не усвідомлював. Він тоді відчував себе людиною, котра хильнула для сміливості і тим зняла з себе всі комплекси, а головне позбулася внутрішнього цензора, котрий пильно стежив, аби він не бовкнув чогось зайвого.

Тим часом Александров щось сказав Соколову, підвівся й вийшов. Роль головуючого перебрав на себе Борис Сергійович Соколов.

Запитань було багато. На більшість із них Зорін давав відповідь одразу — це були стереотипні запитання фахівців, на які він звик відповідати упродовж дванадцяти років. Але були й складні і тоді в свідомості його швидко бубнявіло зерно паніки. А на зауваження одного вченого він сказав:

— Я не можу так одразу відповісти. Мені треба подумати.

Попри очікуване ним розчарування на лицях учасників секції, він завважив на деяких схвалення, мовляв, не став викручуватись, а на деяких навіть співчуття. Отож ці люди симпатизували йому.

А тоді пішли виступи.

Всі, хто виходив до трибуни, починав з того, що це засідання незвичайне, бо йдеться про перше відкриття за всю історію гірничої науки. Дехто повідав про власні розробки, які ледь-ледь не дотягнули до абсолютної новизни. Дехто по-доброму заздрив. Були й такі, котрі піддавали сумніву пріоритет Зорінської заявки, висуваючи досить вагомі аргументи проти. Але їх не менш аргументовно спростовували інші. В залі вже не він — автор боровся за пріоритет ідеї, а сама ідея відстоювала себе. Зорін завважив, що в нього більше симпатиків, аніж супротивників десь у співвідношенні три до двох. А ще він побачив, що за вікнами була ніч.

Виступили всі, хто мав щось сказати. І коли вже бажаючих вийти до трибуни не виявилось, головуючий запитав:

— У кого будуть які міркування з приводу ведення зібрання?

І тоді підвівся чоловік з борідкою.

В Зоріна всередині щось тенькнуло, і водночас заворушився його великий двійник, готовий стати у двобій з невидимою рукою, що підбиралася до серця, щоб узяти його в жменю.

— У мене, — сказав чоловік, — Але не з приводу вашого, Борисе Сергійовичу, головування… Мені здається, буде краще, коли у формулі заявки з’являться слова "експериментально встановлено". З одного боку це надасть ваги відкриттю, з іншого надасть нам рішучості під час голосування… Хе-хе.

— Як на мене, зауваження слушне, — погодився Соколов. Тоді — до Зоріна — Андрію Микитовичу, ви маєте щось сказати з приводу виступів?

— Маю, — відказав Зорін, підводячись і відчуваючи, що замість нього говорить уже той — більший Зорін. — Я хотів би подякувати високе зібрання за увагу і неупереджене ставлення до нашої ідеї. Всі зауваження будуть проаналізовані й враховані. Ще раз дякую.

Сідаючи, він завважив, що цей другий Зорін мав більший вплив на людей, ніж він сам. Той немов би ставав часточкою кожного з них. "Чи в мене вже дах поїхав? — раптом майнуло в голові.— Це ж треба вигадати розщеплення особистості і самому в це повірити!"

Тим часом Соколов повідомив:

— Переходимо до голосування.

Зорін з подивом помітив, що в залі ніхто не підвівся, аби піти по бюлетень. З усього голосування мало бути відкритим.

— …Отже на ваш розсуд виноситься заявка "Закономірність руйнування гірничих порід у підземних умовах", автори: Зорін, Пєтухов, Ліньков, Кузнецов, Полуянський, Тарасєв. Хто за те, щоб визнати її як відкриття в галузі гірничих наук? Ні, не так… Хто вважає, що це відкриття?

Зорін сидів у першому ряду спиною до зали і не міг бачити, що там діється. А вираз на обличчі головуючого, який заходився рахувати, нічого не виказував.

— …Вісім, дев’ять, десять… — Соколов підвів руку з вказівним пальцем. — Двадцять сім, двадцять вісім, двадцять дев’ять, тридцять. Одноголосно, — підсумував він нарешті. Вітаю вас, Андрію Микитовичу!

Це велика перемога, і не тільки ваша — авторів, а також гірничої науки. Сподіваюся, що од вас почнеться відлік відкриттів у цій галузі.

До нього підходили незнайомі люди, тисли руку, але це все відбувалося в якомусь напівтумані. Кудись подівся "двійник", залишивши його напризволяще. Він ніяково посміхався, дякував.

Та раптом знадвору долинуло "вжик, вжик". Там чистили сніг. З тим у свідомості спалахнула картина дитинства: ось він, десятирічний хлопчик, в ранкових сутінках допомагає мамі згрібати сніг біля будинків, у вікнах яких ще не світилося. Мороз щипає ніс, щоки, проникає за комір благенького пальтечка, холодить шию, а крізь зав’язану вушанку долинає "вжик, вжик"— шурхіт важкої грабарки по заледенілому асфальту.

— Отямтесь, Андрію Микитовичу, — почувся знайомий голос. То був Пєтухов, котрий близько чотирьох годин очікував у фойє.— Як я зрозумів, Бог милував? — сказав Гнат Макарович.

— Милував, — відказав Зорін. Він тільки тепер завважив, що на його колезі й цього разу була червона краватка. Інших той не носив і, мабуть, не мав. На всіх зібраннях і конференціях, на яких Пєтухову часом доводилося й головувати, його справне обличчя завжди прикрашала червона краватка, як натяк на прізвище.

Останнім підійшов Соколов. Потиснувши їм з Пєтуховим руки та привітавши з перемогою, він сказав:

— Протокол буде готовий завтра-післязавтра. Але, крім того, ми ще й потелефонуємо їм — в Комітет. Чи визнають вас всюди — хтозна... Але те, що вас визнали тут у нас — також немало. Принаймні, ми даємо добро на розсилку вашої заявки всім провідним ученим світу. — Поміркувавши, Соколов додав — Гадаю, ми не помилились. — Він уже

намірився був іти, та раптом запитав — У вас до мене особисто запитання є?

— Є, — відказав Зорін. — А чому голосування було нетаємним?

Соколов усміхнувся.

— Бачите... Тут, — він окинув поглядом спорожнілу залу, — сиділи тільки академіки та члени-кореспонденти — люди... Ну, ви самі розумієте... Від кого їм критись? Один від одного? Від вас? Нащо?

Зорін завважив, що чоловік цей не здавався вже таким моложавим. Йому, напевне, було близько шістдесяти. В очах його вгадувалася втома — не від кількагодинного головування, а значно глибша. Він не був типовим "генералом" від науки, з якими Зоріну доводилося часом зустрічатись. Це був трудар, але трудар, якому доля вповні платила за його чесний труд. Таке трапляється рідко. Коли вони вже самі залишилися з Пєтуховим в залі, аби познімати зі стенда графіку, той поцікавився:

— А чого Александров пішов?

— Хтозна, — відказав Зорін.

Раптом в пам'яті виник діалог між ним і Докукіним після виступу на Президії Академії наук сім років тому. Розмова відбулася у нього в номері, за преферансом.

"Знаєш, я тобі по-доброму позаздрив, — звірився тоді Докукін. — Ти так красиво підніс свою розробку... А в мене вийшло якось блякло".

"У вас теж ловко вийшло, — втішив Докукіна Забігайло — третій партнер з преферансу. — Просто Андрій своє виспівав, а ви доповіли".

"Мабуть що", — погодився Докукін.

А Зорін, згадавши, як несподівано тоді злетіло з вуст Потураєва, що виступатиме він, подумав, що то була чиста випадковість. Він міг би й не виступати.

…Вечеряли в ресторані.

Пєтухов, розливаючи горілку в чарки, зауважив з усміхом:

— Кажуть, від радіації допомагає…

Щось перевернулося в душі Зоріна після іронічного зауваження колеги. На мить він відчув себе пішоходом, що йшов шляхом від Єнакієвого до Чорнобиля. Той шлях пролягав в іншому вимірі, мав колір страждань, жаху і крові, а Зорін був одним з великого людського потоку. Та якщо інші не знали, куди йдуть, то він знав; йому пекло руку, що її колись потиснув Александров.

Дзенькнув кришталь келихів.

— За успіх! — сказав Гнат Макарович.

— Будьмо, — відказав Зорін.

Коли вони спустошили тарілки з заливною рибою і Пєтухов наповнив чарки вдруге, Зорін озвався:

— Ви цікавились, чого пішов з засідання Александров.

— Так…

— А запитати слід про інше: чого він — учений-атомник прийшов на засідання секції з раптових викидів?

— Ну, він — чільний член найвищого форуму…

— Ні, не тому. Він просто знає цю роботу.

— Звідки?

— Сім років тому я доповідав про це на Президії Академії наук і підписав йому свою монографію.

— Он воно що… То виходить, він прийшов, аби вас підтримати.

— Не виключено.

— Це велика честь. Тоді давайте вип'ємо за Александрова; щоб його зірка, яка донедавна так яскраво палала, не надто швидко закочувалась!

— Зірка-полин… — зауважив Зорін, торкаючись своїм келихом келиха Пєтухова.

— Це щось із Біблії?

— Є там таке. А полин і чорнобиль — те ж саме.

— Атож, не позаздриш чоловікові,— мовив Пєтухов. — Кажуть, що то його реактор. Хотів, як краще…

— Хотів, — відказав Зорін з сумнівом.

— В газетах писали, що на випробування атомного човна з його реактором він взяв з собою сина.

"Так ось чого учений з борідкою так допитувався, чи я власноручно здійснював апробацію способу, — подумав Зорін. — Встановлюючи істину, він водночас і лестив Александрову."

Принесли друге. На великій тарелі, крім картоплі-фрі з відбивною, лежало потроху зеленого горошку, буряка та моркви.

По третій випили мовчки й заходилися біля відбивних. Обличчя Пєтухова розпашіло, але завдяки яскраво-червоній краватці це не надто впадало в очі. "Він знає цю свою особливість, — майнуло в голові у Зоріна. — Того й носить такі краватки".

— Може, я помиляюсь, — озвався Зорін, — але мені здається — біда Александрова в тому, що впевненість у своїх наукових розробках він переніс — ні, поширив, на тих, хто впроваджує їх у практику. А там зовсім інші люди. Ви самі знаєте, скільки наукових методик було загублено виробничниками…

— Так, авжеж, — погодився Гнат Макарович. — Там на кого натрапиш. — Він вилив решту в чарки. — Мо’, ще одну? — кивнув на порожню пляшку. — Скільки того життя?!

Зорін, в якого добряче вже шуміло в голові, сказав:

— Ну, якщо від радіації допомагає, то чому б і ні? А тільки не цілу пляшку, а по сто п’ятдесят.

— До речі, як у вас там після Чорнобиля? — посерйознішав Пєтухов.

— А як? — Зорін на мить замислився. — Вже й фольклор чорнобильський з’явився: "Пожурились українці — ні в кишенях, ні в ширінці".

— Нічого собі жарт! — усміхнувся Пєтухов.

Вони замовили ще по сто п’ятдесят, потім — по смаженій качці і ще раз по сто п'ятдесят. Пєтухов розслабив краватку. На ту пору в ресторані вже почалися веселощі — заграв оркестр, з'явилися на танцмайданчику пари. Пєтухов пішов запросити до танцю якусь жінку, а по тому сказав, що в нього "душа бажає" ще. І тут у Зоріна ввімкнувся "запобіжник" — "Досить." У офіціанта, що з’явився на поклик Пєтухова, він зажадав рахунок, та коли той назвав суму, Гнат Макарович схопив Зоріна за руку, не дозволяючи платити, і розплатився сам.

Вони розійшлися по номерах під звуки ресторанного гомону.

…Постукали. На порозі стояв Пєтухов.

— Явний був перебір учора, — сказав він після привітання. — В номер прийшов на автопілоті. Нічого не пам’ятаю.

— Навіть як танцювали? — усміхнувся Зорін.

— А хіба було таке?

— Авжеж. До речі, з путньої молодицею. Там прийшла компанія. Чийсь день народження відзначали.

— Ну й ну! Мо’, похмелимось. У мене є.

— Ні,— сказав Зорін, — я ніколи не похмеляюсь. Треба б кави десь міцної…

Він завважив, що повне обличчя колеги цього разу змарніло; надто це впадало в очі на тлі яскравої краватки.

Пєтухов сів у крісло і враз кудись поділася легковажність, що випромінювала його постать. Це знову був відомий кожному гірникові вчений.

— Ви гадаєте, протокол справить враження на тих із Комітету? — озвався Гнат Макарович.

— Авжеж. Найвища експертиза!

— А вони додадуть його до заявки, коли розсилатимуть?

— Хто зна… Було б непогано. У світі дослухаються до нашої Академії наук.

Зорін пригадав розмову з американським ученим-гірником в Німеччині після семінару з проблем викидів вугілля.

"Чого у вас так мало публікацій, присвячених викидам?"— поцікавився в нього Зорін.

"Пласти, де багато викидів, ми просто не розробляємо, — відказав американець. — А відтак нащо їх і вивчати?"

"А де небагато?"

"А там, де небагато… Ми користуємось вашими розробками", — з доброзичливою іронією відказав американець.

Соколов сказав правду: в Комітеті з винаходів та відкриттів уже знали про рішення секції Президиї Академії наук. Знайомий їм

Володимир Вікторович Потоцький на запитання Пєтухова, чи не виникли ще якісь формальності, відказав:

— Та ні, вже все.

— А отой протокол секції... Ви його додасте до заявки, коли розсилатимете її.

— Ні. Це був би вже тиск на експерта, — відказав Потоцький. — Мовляв, люди з такими іменами "за", а ви що — проти?

— Так-так, справді,— погодився Пєтухов. — До побачення.

— Хай щастить, — відказав Потоцький.

Сходи

1

Будинок Інституту геотехнічної механіки було споруджено в кінці шістдесятих на високому пагорбі. З його просторих вікон відкривалася панорама Дніпра, Придніпровського житлового масиву на лівому березі, коса й острівці з пляжами, а на фарватері завжди плив чи теплохід, чи "Комета" на підводних крилах, що курсувала між Дніпропетровськом і Запоріжжям.

В дообідню пору, коли сонце ще не напікало бетон і в кабінет ніхто не заходив, Зорін міг подовго стояти біля вікна і з його свідомістю часом ставалося щось подібне до того, що він, бувало, відчував у шахті, коли залишався сам, — ніби розчинявся в просторі... І тепер часточки його "я" були й на воді, і на горі щебеню, що його везла баржа, і в садибах на схилі, що відділяли берег і набережну від міських забудов. Такий стан можна було б назвати медитацією. По виходу з нього Зорін завважував дивне: він ніби провалювався в часі. Хоч на годиннику минало всього

десять-п'ятнадцять хвилин, а йому здавалося, що він "був відсутній" кілька годин. Після такого перебування десь-інде, приходила ясність думки, із сумнівів висновувався логічний ланцюжок, який і приводив до правильного рішення. Навіть траплялося, коли після такого непідвладного свідомості синтезу фактів, подій і намірів висновувалось щось схоже на передбачення. Не прогноз, який, маючи достатню інформацію, можна зрештою скласти, а саме передбачення. Його хтось на мить впускав в інший вимір. Таке сталося перед захистом докторської. Він ніби побував у себе на захисті за місяць до нього. Багато хто дивувався його спокоєві. Абрамов навіть зауважив:

"Ви, Андрію, ніби зібрались не на захист, а на прогулянку".

"Федоре Олексійовичу, все буде добре, — відказав він тоді своєму шефові.— У мене — передчуття".

"Я також сподіваюся на краще, але хвилююсь. — Поміркувавши, Абрамов додав — Я щораз потерпаю, коли хтось із моїх захищається".

Давно те було.

Траплялося, проводячи вчені ради відділу, Зорін намагався пригасити пристрасті, коли такі виникали.І не тому, що терпіти не міг суперечок — в іншому місці він би й сам втягнувся б у "бійку", але в цьому приміщенні жило щось таке, що могло бути знищене злістю.

Те ж саме завважив якось і Колесников — його колега і друг:

"Знаєте, Андрію Микитовичу, мені так кортіло врізати отому Кудельському за голослівність та бездоказовість..."

"Ну, так ти йому і врізав."

"Ні, то були не ті слова. Я хотів був обізвати його краснобаєм, але не зміг. Щось тут не дозволяє. Може, портрет Абрамова?.."

Прочинились двері. Принесла і без слів поклала на стіл пошту секретарка. Це єдина причина, коли їй дозволялося турбувати завідуючого відділом до обідньої перерви. Так склалося ще за Абрамова. Поточні проблеми, за винятком нагальних, вирішувались у другій половині дня.

Тим часом сонце вже підбивалося до полудня; відчутним стало тепло від стіни. Зоріна, свідомість котрого все ще перебувала на межі реального, раптом щось ніби висмикнуло з того стану. На столі поміж інших пакетів лежав лист з Комітету з винаходів та відкриттів. Лист, на який він очікував уже півтора року. Його запрошували в Комітет на шістнадцяте липня, де розглядатиметься заявка і де йому належало виступити та дати пояснення.

Раптом він побачив себе в похилому тунелі з важким рюкзаком, відчув біль в ногах і плечах, в які врізалися

лямки. Позаду залишилися вже сотні сходів, а скільки ще попереду — невідомо. Не можливо було визначити, як далеко до поверхні і з допомогою повітряного струменя — він не відчувався. Тхнуло вогкістю і пліснявою, в багатьох місцях сходи було поруйновано і він дерся похилим штреком. Спину муляли зразки порід та тензодатчики, які він ставив у викидонебезпечних місцях. Подія сталася там, де він заміряв енергію напруженого стану масиву. Датчики показали максимальну величину, і він сказав про те підривникам, що готували струсний вибух.

"Побачимо,"— відказав один з них, начиняючи шпур тротиловими циліндриками.

Про всяк випадок вони — двоє підривників і Зорін відійшли якомога далі.

Спровокований при відпалці викид виявився такої сили, що хвиля пилу й газу докотилась аж до кліті. Якби викид розв’язався б від комбайнової фрези чи відбійного молотка, не уникнути б смертей… Відтоді минуло близько двадцяти років. Він на той час набирав експериментальний матеріал для кандидатської дисертації. Все його життя скидалося на сходження з тягарем за плечима; порою він знесилений сідав відпочити, та скоро в ньому починала діяти якась програма і він підводився та йшов далі. В тунелі погляд його обмежувався відстанню, якої сягав промінь світильника, а в житті… В житті не було світильника, який би висвічував майбутнє. Бо якби був, то він не зважився б доводити свою правоту Президентові Академії наук України Патонові,[26] котрий тоді на Президії АН УРСР засумнівався, чи можна використовувати енергію гірничого масиву при добуванні вугілля. Зорін, порушивши традицію, сперечався, добирав різні аргументи, чим розігрів нордичний темперамент Президента. Один із співробітників ІГТМу після того зауважив:

"Чи не здається вам, Андрію Микитовичу, що ви себе поховали?"

На що Зорін відказав:

"Помирати, то з музикою."

На щастя, небезпека виявилася тільки в потерпанні за свою творчу долю.

Патон запам’ятав Зоріна, бо коли приїхав на Україну академік Лаврентьєв[27] —"батько" Сибірського відділення Академії Наук СРСР, то на бесіду з ним він запросив саме його.

"Нехай приїде отой метикуватий, що тут мене переконував, — сказав він директорові ІГТМ, який пропонував на розмову з гостем Абрамова. — Він уміє аргументовно доводити."

Зустріч з Лаврентьєвим — спеціалістом з механіки вибуху та гідродинаміки тривала більше години. Вони швидко порозумілись. Тому сприяло захоплення Зоріна ще з юних літ механікою. На початку шістесятих він з допомого професора Розовського навіть розробив новий прийом в механіці, який згодом використають при вирішенні проблеми нерівномірності згоряння твердого палива ракет. Та й в основі його кандидатської лежала розшифровка ірраціональних функцій інтегрального оператора, яку визнали такі провідні вчені в цій галузі, як академік Моссаковський та професор Лехницький.

Отож вони з Лаврентьєвим розуміли один одного з півслова. Йшлося в основному про те, як використати механіку для розв’язання проблеми викидів на вугільних шахтах.

Попри очікування, Президент Сибірського відділення АН СРСР виявився людиною товариською і відкритою. Він з гіркотою казав, що доля науки, на жаль, залежить від філософів. Що мав на увазі Лаврентьєв, неважко було здогадатись — вирішували-бо все ті, хто обслуговував марсистсько-ленінську філософію. Навіть розповів Зоріну анекдот.

У якійсь канібальській країні дикун продавав на базарі мізки: вченого по п’ять доларів за кілограм, філософа — по п’ятдесят. Білий турист поцікавився:

"Чому так дорого коштують мізки філософа?"

Дикун відказав:

"Знав би, ти скількох треба забити філософів, аби отримати один кілограм мізків."

На цій іронічній ноті вони й розпрощались.

Тим часом погляд Зоріна знову зупинився на листі з Комітету.

"Це що, вже остання сходинка? — майнула думка. — Чи кінець старого й початок нового тунелю?"

Він натис кнопку виклику секретарки. Та зайшла, не приховуючи подиву, адже до обідньої перерви залишалося цілих півгодини.

— Поїдьте на вокзал та купіть квиток до Москви на сьогодні,— сказав Зорін, дістаючи гроші.

2

До Москви Зорін прибув п'ятнадцятого і з вокзалу поїхав прямо в Комітет з відкриттів.

Потоцький Володимир Вікторович, експерт Комітету, зрадів йому.

— Я вже збирався вам телефонувати, — сказав він з полегшенням. — Все має відбутися завтра, о тринадцятій. Ходімо.

Вони піднялись на третій поверх, де була кімната голови Комітету Наяшкова.[28]

— Це дійство має свою, визначену раз і назавжди процедуру, — мовив Потоцький. — А я мушу ввести вас у курс, аби все відбулося без несподіванок. — Він відімкнув високі білі двері.— Прошу, заходьте.

Вони опинились у напівокруглій залі з високою — в чотири-п’ять метрів ліпною стелею, паркетом з дорогої деревини і ще одними різьбленими дверима, що вели в кабінет Наяшкова.

— Це — щось на зразок накоплювача, — пояснив Потоцький. — Тут збираються члени Комітету, автори, преса.

Потоцький відімкнув і другі двері.

Приміщення голови Комітету можна було назвати й залою, мебльованою столом господаря і довгою приставкою до нього. Зорін нарахував за тим столом-приставкою двадцять п’ять крісел.

— Тут сидітимуть члени комісії,— пояснив Потоцький. — Ви стоятимете ось де… — він показав на протилежну від місця голови глуху стіну зі стендом для ілюстраційного матеріалу. — Ваші співавтори розмістяться на кріслах вздов стіни, де сидітимуть також запрошені.

На мить хтось ніби пересмикнув час і довгий, метрів на десять, кабінет Наяшкова перетворився на крутий тунель, яким він — Зорін дерся з важкою заплічною торбою. Йому навіть здалося, що промінь коногонки попереду вже розмивався денним світлом.

— Щось не так, Андрію Микитовичу? — повернув його до тями Потоцький.

— Та ні, ні, все гаразд… — опам'ятався Зорін. — От тільки… Якщо все так чітко визначено, то виходить, що ця процедура тільки формальність?

Потоцький не поспішав з відповіддю.

— Не хотів би посіяти в вас сумяття, — озвався нарешті,— але рішення про реєстрацію відкриття прийматиметься завтра. Скажу тільки, що якби не деякі випадкові збіги обставин, то кількість відкриттів, зареєстрованих у цих стінах, — Потоцький обвів поглядом масивні рами з портретами видатних учених світу, — була б більшою ніж триста тридцять шість. Не набагато, але все ж… У цій процедурі

формальний тільки антураж. Все інше… Ну, ви самі розумієте. Отож раджу добре виспатись, перед приходом сюди випити міцного чаю. Ну, бути в формі… Ага, на виступ відводиться п’ятнадцять хвилин.

…У просторому овальному приміщенні гомоніло з півсотні людей, поміж яких були і з телекамерами та "репортерами". Стрілки старовинного годинника на стіні підбиралися до першої пополудні. Бемкнуло. Тієї ж миті прочинилися двері кабінету Наяшкова і в них з'явилася жінка середніх літ, одягнена в білу блузку та довгу чорну спідницю.

— Члени комітету, прошу, — сказала вона.

Враз з-поміж присутніх вийшло два з половиною десятки людей, які зникли за білими двостворчатими дверима

Зорін і співавтори стояли осібно; на них не звертали уваги. Ніхто не озивався; все вже було сказане, коли вони за дві години до початку розвішували графіку.

Через кілька хвилин двері знову прочинились і та сама жінка сказала:

— Автори і власні кореспонденти комітету, прошу.

Заворушилася преса, блиснули спалахи фотокамер.

Зорін, як його навчив Потоцький, попрямував до місця, де було розвішано графіку, а співавтори посідали в крісла вздовж стіни, поблизу від нього. Тим часом телеоператор навів об'єктив на Наяшкова — чоловіка середніх літ, білявого, який підвівся з-за столу.

— Сьогодні ми розглядаємо, — почав головуючий.

Зорін раптом відчув, що впадає в прострацію. На мить йому здалося, що очі двадцяти п’яти членів комісії, що уважно дивились на нього, раптом злились в одну пару очей велетня з пронизливим поглядом, якому було діло до всього, навіть до того, як випрасувані його штани та пов’язана краватка. Голос Наяшкова, котрий зачитував формулу відкриття та повідомляв про відгуки, що надійшли від учених з усього світу, з трудом пробивався до свідомості, яка опинилася під контролем того велетня.

— Отож, слово — авторові,— підсумував головуючий. — Прошу, Андрію Микитовичу.

Зразу ж на нього перевів об'єктив телеоператор.

Зорін розтулив був рота, та з пам’яті його немов би все стерли. Він відвів погляд від комісії й подивився на співавторів, шукаючи в них підтримки. Але не впізнавав їх. І тоді він завважив, що з п’ятірки людей, поміж яких він шукав підтримки, один йому посміхався. В ньому Зорін впізнав Пєтухова. З тим все стало на свої місця. Він узяв указку і, час від часу посилаючись на ілюстративний матеріал, почав доповідь. Власне, то була промова, стилістично відшліфована, заздалегідь вивчена, не схожа на жодну, що йому досі доводилося виголошувати. В ній вчувалося натхнення і навіть врочистість. Та на членів комітету вона, схоже, не справляла враження. На їхніх лицях читалося тільки одне — намагання не пропустити жодного слова. Так слухають ті, котрі знать про що йдеться, і прагнуть з’ясувати, чи немає розбіжності між тим, що їм відомо, та тим, про що каже автор.

Коли Зорін закінчив, озвався головуючий.

— Дякую, Андрію Микитовичу. Ви доповідали рівно чотирнадцять хвилин і, отже, заощадили нам цілу хвилину. Шановні члени комітету, ставте ваші запитання.

Потім Пєтухов скаже, що всього запитань було п'ятнадцять; він записував.

Але тепер Зорін подумки викликав отого свого "двійника", котрий, бувало, опановував настроєм зали. Він — "двійник" був тим Зоріном, для якого не існувало авторитетів і який вперше дав про себе знати після потиску руки Президента АН СРСР. Та цього разу він не з’явився. І тому відповіді були хоч і аргументовні, але позбавлені абсолютної переконаності. Зорін ніби закликав того, хто запитував, подивитись на предмет так, як на нього дивився він сам, а вже тоді відповідав по суті.

Останнім запитанням було:

— Де ще, в яких галузях може знайти застосування ваше відкриття?

— В медицині,— відказав Зорін, не вагаючись.

На обличчях членів комітету майнули посмішки.

— Де саме? — озвався той самий голос.

— При руйнуванні каменів жовчного міхура та нирок.

— Як це відбувається?

Зорін почав пояснювати і завважив, що його стали слухати однаково уважно й зацікавлено. Більшість із присутніх були люди літні. Дехто з них, напевне, зазнав, що таке жовчнокам'яна хвороба.

— То що, операцію вже, як таку, не треба буде робити? — поцікавився чоловік з ріденьким сивим волоссям і набряками під очима, щойно Зорін закінчив.

— Ну, можна обійтися без розтину. Вводиться катетер крізь маленький отвір...

— Хм... — на повному обличчі чоловіка, що запитував, з'явилося щось схоже на полегшення. — Хтось із медиків цим уже займається?

— Так. У нас, у Дніпропетровську.

Підвівся Наяшков.

— Якщо це відкриття, то воно працює і під землею і в шлунку, — сказав він, чим викликав поблажливі посмішки присутніх. — Ще запитання є? Отже немає. Сідайте, Андрію Микитовичу.

Коли Зорін сів, головуючий провадив:

— Ставимо на голосування. Хто за те, щоб затвердити відкриття "Закономірність руйнування гірничих порід в підземних умовах" та зареєструвати його під номером триста тридцять сім?

Одразу ж підняли руки з десяток чоловік, решта не квапилась. Зорін, який сів був поруч з Пєтуховим, відчув, як напружилося тіло Гната Макаровича. Тим часом здіймалися все нові й нові руки.

— Так... Здається, всі "за", — подав голос Наяшков. — Ну, якщо я чогось не помітив, то поставимо запитання ще так: Хто проти? Немає таких. Отож... — Головуючий сів, підсунув до себе якісь папери і став черкати в них. — З вашого дозволу, колеги, я підписав шість дипломів по числу авторів. Тепер ось що: сума винагороди в дві тисячі карбованців, що ми в таких випадках призначаємо, здається мені малуватою, адже це перше в історії відкриття в гірничій науці. Як ви подивитесь, якщо ми збільшимо її до трьох тисяч? Кожен з авторів тоді отримає по п’ятсот...

Поміж членів комісії прокотився схвальний гомін.

— Немає заперечень? — запитав Наяшков. — Отже, вирішено. Ну, а тепер — найприємніше. — Він подивився на жінку в білій блузці та чорній спідниці, котра сиділа під стіною. — Маріє Семенівно, кличте пресу.

Поки заходили журналісти, Наяшков витяг із шухляди шість "корочок" диплома розміром з адресну теку, та повкладав у них щойно підписані вкладиші. Тоді, мружачись від наведеного на нього "юпітера", сказав:

— Диплом автора відкриття номер триста тридцять сім "Закономірність руйнування..."

Зорін уже цих слів не чув. Він намагався не пропустити тільки свого прізвища. І, щойно його почувши, підвівся та попрямував через усю кімнату до Наяшкова, котрий тримав диплом і маленьку коробочку з медаллю першовідкривача. Світло "юпітера", що різонуло очі, раптом нагадало йому денне світло, яке він побачив, подолавши кілька останніх сходинок того важкого шляху в крутому тунелі.

Брав диплом і медаль, відповідав на потиск руки голови комітету, виголошував коротку промову вже не той Зорін, який щойно стояв перед членами комітету, а самовпевнена сутність його, що з’являлась часом в екстремальних ситуаціях. Вона не була інтелектом Зоріна, вона була скоріше рисою його характеру, якої він остерігався, бо йменння їй — тій рисі була переконаність у своїй непогрішимості. Руку потис Наяшков, а йому здалося, що то був потиск руки Александрова.

Процедура вручення диплома повторилася ще п’ять разів, з тією різницею, що співавтори не виголошували промов, а тільки казали:

— Дякую.

В "накоплювачі" виявилися ще одні — менші двері, які відчинив Потоцький. Молода жінка, що сиділа за столом у невеликій кімнатці, подала їм список з їхніми прізвищами і зажадала, аби вони в ньому порозписувались. Тоді розкрила дверці сейфу і витягла шість конвертів.

— Тут по п’ятьсот карбованців. Порахуйте про всяк випадок.

Рахувати ніхто не став.

— От тепер ви вже поза ритуалом, — усміхнувся Потоцький. — Але клопіт не закінчився. Зараз вам доведеться поспілкуватися з центральною пресою.

Щойно вони опинилися в овальній залі, як їх обступило з десяток кореспондентів газет, радіо та телебачення. Всі вони були на врученні дипломів і, мабуть, хотіли до сухої інформації про реєстрацію нового відкриття додати щось таке, що б її освіжило. Адже для пересічної людини формула відкриття ні про що не каже.

Зоріна з допомогою все того ж Потоцького відбив від гурту кореспондент радіостанції "Маяк". Володимир Вікторович завів їх у якусь кімнату і замкнув.

Півгодини сидів Зорін перед чорною кулькою мікрофона, відповідаючи на запитання радіожурналіста. Кореспондент, відчувалося, був досвідченим; питання ставив точно і отримував таку ж точну відповідь. На закінчення бесіди він сказав:

— З таких інтерв'ю для передачі залишається, як правило, відсотків п'ятнадцять-двадцять матеріалу, решта бракується. Із сказаного вами, Андрію Микитовичу, можна взяти все. На жаль, на подібні події у нас багато часу не відводиться, а отже, більша частина розмови залишиться за кадром. Але в цьому є й позитивний момент: я буду вибирати з кращого найкраще.

З цими його словами почулося клямкання ключа в замку; зайшов Потоцький.

— От тепер, Андрію Микитовичу, беріть свою команду та підіть десь розслабтесь, — мовив він з усміхом.

Розслабнення як такого не сталося. Вони вшістьох зайшли в якесь кафе, хтось (Зорін не пам’ятав, хто саме) витяг з портфеля пляшку…

Розійшлися буденно. З п'яти колег, здавалося, тільки Пєтухов розумів, що ж насправді сталося.

— А ми тоді з вами взимку славненько посиділи, — згадав він, коли вони зостались удвох.

— А що нам заважає й сьогодні?.. — запропонував Зорін, відчувши враз голод.

— Не можу, на жаль. За дві години — поїзд. Завтра мушу бути на роботі.

На тому й розійшлися. Зорін поїхав до готелю "Мінськ", де ночував. Він не міг увійти в реальне життя. Подія в Комітеті потужним вентилятором геть-чисто розвіяла його свідомість, та й він не прагнув зібрати її докупи. Зорін ніби перебував у невагомості. Єдиною річчю, вагу якої відчував, був потертий портфель, де лежав диплом. Власне, то був не просто диплом автора відкриття, а перепустка в історію. І щоб отримати її, він віддав більше двадцяти років життя. Він дерся крутими сходами у вузькому просторі, обмеженому тільки інтересами ідеї та відгородженому від реального життя глухими невидимими стінами. Що це було: затятість, егоїзм, як казала, бувало, його дружина, чи, може, зречення всіх людських принад в ім'я короткої миті свята душі?

"А чи варте "свято душі" поневірянь, відмови від того, що дано людині тільки раз у житті — молодості; чи варте воно компромісів, на які йому траплялося йти?" Хтось у розпорошеній свідомості ніби знову (таке вже траплялося) почав кидати на порожню шальку терезів його фізичні й душевні незгоди, докори сумління, усвідомлення батьківського обов'язку, виконаного не так, як би хотілось. І почала підніматися шалька з визнанням... І тут, невідь звідки, виріс "великий" Зорін, переконаний у власній безпомилковості, та заходився сміятись; так сміються тільки казкові велетні, що їх випущено з глека. Насміявшись, він сказав: "Лайно — все, що ти зараз понавигадував. Людина, її сутність, живе доти, доки живе її ідея. Тобі, та, власне, й мені також, судилося довге життя — фізичне й нефізичне. Бо закони встановлює Бог, а відкривають їх для загалу не найгірші з роду людського."

Зорін висів з переповненого тролейбуса на зупинці біля готелю "Мінськ". На мить він відчув себе самотнім. Так, ніби той "другий" — більший Зорін поїхав далі, кинувши його напризволяще на вулиці чужого міста.

Тим часом з ресторану, що був на першому поверсі готелю, смачно війнуло кухнею. "Ось чого мені бракує,— подумав він, прямуючи до дверей. — Замовлю перше, відбивну та пляшку жигулівського. А може, й дві... Шкода, Петухов поїхав".

Шарпнув двері і враз почув, як щось упало. То була табличка, яка висіла під ручкою. Двері виявилися замкненими, та скоро прочинились і на порозі виріс здоровило в лівреї та штанях з лампасами.

— Ти що, скотино, не бачиш, що ресторан замкнено?!

Це був уже літній чоловік, для якого лайка не не була прикметою поганого настрою. Зоріна вона враз висмикнула зі світу ілюзій. Він раптом відчув себе стоячим на твердій кам’яній підлозі.

— Ходять тут, мать вашу… Не дивляться на оголошення.

3

Випадок з ресторанним вишибалою не вплинув на апетит. Він уже доїдав у своєму номері ковбасу, що приніс був з гасторонома, коли дзеленькнув телефон.

— Покличте, будь ласка, товариша Зоріна, — почув у трубці ввічливий чоловічий голос.

— Це я, — відказав він.

— Вас турбує Смирнов з ЦК КПРС. Чи не могли б ви під'їхати до нас?

…До Смирнова впустили не одразу. Спершу Зоріна "візуально" обшукали, а тоді один з охорони сказав:

— Портфель краще залиште тут.

— Але ж у ньому документи, — мовив Зорін.

— Документи візьміть, а портфель вам тільки заважатиме.

Коли Зорін витягнув коробочку з медаллю, щоб сховати її в кишеню, один з охоронців поцікавився:

— Що це таке?

Побачивши медаль, кивнув, мовляв, усе гаразд.

Смирнов виявився привітним чоловіком років сорока. Він вийшов з-за столу, щоб потиснути руку та привітати з відкриттям, і вже туди не сів. А сів за приставлений стіл навпроти гостя.

— Авжеж, це подія, — сказав він, ніби продовжував міркувати. — Таке не часто трапляється.

Смирнов мав технічну освіту. Запитання про суть відкриття він ставив коректно. Розмова з ним тривала хвилин двадцять. Нарешті він, глянувши на годинник, сказав, що їх очікує начальник відділу ЦК з вугільної промисловості. Та перед тим, як підвестись, поцікавився, чи добре Зорін влаштувався в готелі.

— Та нас там четверо в номері. Двоє хропуть…

Смирнов усміхнувся співчутливо, тоді щось черкнув у перекидному календарі.

"Заради чого ця презентація? — губився в здогадах Зорін, ідучи поруч зі Смирновим. — Тільки щоб познайомитися з першовідкривачем?"

Тим часом вони зайшли приймальні начальника відділу ЦК. Секретарка сказала, що на них очікують.

Чоловік, старший від Смирнова років на п’ять, мабуть, був з гірників. Це вгадувалося і в потиску руки, яка, здавалося, була з дошки, і у виразі обличчя — жорсткуватому, але привітному.

Скоро Зорін завважив подумки, що калейдоскоп подій був таким насиченим, що він час від часу ніби вимикався; в ньому спрацьовував якийсь автомат-запобіжник. Він хоч і відповідав на запитання, вів діалог, але все це не відкладалось у пам’яті.

І коли хвилин через десят розмови з начальником відділу його вели довгим коридором по м’якому, як лугова трава, килимі до приміщення заступника голови Ради Міністрів і голови паливно-енергетичного комплексу Щербини,[29] він уже не міг згадати імені та по батькові Смирнова, як і начальника відділу ЦК з вугільної промисловості.

Кабінет Щербини можна було назвати кабінетом тільки умовно. Насправді це була зала, в якій сиділо з півтора десятка людей, а за столом — сам господар, обличчя якого було відоме з багатьох телепередач, пов'язаних з Чорнобилем. Це було обличчя типового господарника, котрий відповідав за все перед тими, хто не відповідав ні за що. В душі його, либонь, не так давно відбувся злам, і той злам спроектувався на лице та змів з нього наліт вельможності, властивий людям його рангу. Це було обличчя функціонера, котрий спізнав протилежний бік влади та переконався, що існують такі сфери людської діяльності, для розвитку яких потрібне щось більше, ніж просто наказ.

Зорін хоч і усвідомлював, що його запрошено на саму вершину влади, проте не міг сконцентруватись. Він відповідав на потиск руки Щербини, дякував за привітання, вклонявся присутнім, але все відбувалося немов би в пласкому зображенні. І це тривало доти, поки господар не зажадав від нього ввести присутніх у курс відкриття.

І тут з’явився "великий" Зорін та заходився переказувати проголошену кілька годин тому доповідь. В міру того, як на лицях людей, досі невиразних, з'являлася зацікавленість, вони почали набувати дедалі індивідуальних ознак. Це були спеціалісти-гірники, вони знали про метод Зоріна, який працював на багатьох шахтах Донбасу. Коли перейшли до запитань, то один з них навіть поправив Зоріна щодо неправильної назви вугільного пласта на якійсь із шахт. Видно, це був виходець з Донбасу. Голова паливно-енергетичного комплексу зібрав спеціалістів, котрі мали б оцінити практичну вагу відкриття та поміркувати про його ширше впровадження у виробництво. За ним-бо стояла не тільки продуктивність праці, а й безпека.

Перед тим, як відпустити Зоріна, Щербина попрохав надіслати йому матеріали про відкриття.

Хоч Зорін ішов до виходу тихим рівним коридором Ради Міністрів та ЦК, але його не полишало відчуття, що він спускався стрімким схилом піраміди, з якої надходили імпульси в усі енергетичні сплетіння держави. Імпульси занадто глибоко законспіровані, аби бути зрозумілими. І підземний ядерний вибух у Єнакієвому, і атомні реактори в найзалюдненіших місцять України були сплановані на верховині саме цієї піраміди.

В готелі "Мінськ" ключа від номера Зоріну не видали.

"Дострибався..."— майнуло в голові.

Жінка, що сиділа в кріслі директора готелю, зміряла його крижаним поглядом, мовляв, не можу сказати нічого втішного. Та щойно він назвався, як на її рум'яному обличчі сталася метаморфоза. Вона вийшла з-за столу, потисла рука, привітала з відкриттям.

— Це велика честь для нашого готелю! — казала директорка. — Ось ключ від вашого нового номера. Сподіваюсь, вам буде в ньому затишно.

"Бреше, а приємно, — подумав Зорін. — Чхати їй на всі відкриття світу".

Номер виявився двокімнатним і коштував недешево. В двох кімнатах, де було все, що треба для сімейного життя: телевізор, холодильник, шафа з набором посуду, Зоріна зацікавило тільки радіо. Був час вечірніх новин.

Він почув знайомий голос радіожурналіста "Маяка", потім свій. Смислу сказаних ним і журналістом слів не вловлював, а тільки знав, що повідомляють світові про нове відкриття. Наступного дня інформація

про це з’явиться в усіх центральних газетах, згодом буде знято й показано по телебаченню документальний фільм, але смак першого ковтка слави він звідав насамоті в готельному номері, стомлений від емоційних спалахів та очікування гіршого. В нього з’явилося відчуття, ніби він щойно вийшов з глибокого крутого тунелю, що ним сходив довгих двадцять років, та скинув важкий рюкзак. А ще він подумав, що з цього моменту для нього вже не будуть відігравати великої ролі в житті викидайли різного рівня.

"Не треба музики і квітів…" — іронічно посміхався Зорін, сходячи з московського поїзда в рідному місті.

Його, й справді, ніхто не зустрів. Та вдома на нього очікував букет троянд, а під ним — листівка з

привітанням дружини й дочок з відбитками губної помади. Він прочитав на тій листівці також і те, чого там не було написано: "Може хоч тепер ти частіше буватимеш з нами".

А ще він уловив запах борщу з кухні, свіжого, звареного вранці, спеціально до його приїзду.

ЧАСТИНА ДРУГА

Аргумент на користь…

1

Легковик директора шахти, проминувши самарські плавні, крізь які пролягала траса "Харків—Сімферополь", вискочив на згірок і вже нісся вздовж смуги дерев. Займався ранок останнього дня червня; дорога ще не перетворилася на суцільний потік автомашин, і водій витискав швидкість до ста двадцяти кілометрів за годину.

— …А він вам пояснив, чому? — озвався Колесников, котрий сидів поруч з водієм.

— Ну, сказав по телефону, що хоче показати нове кріплення.

— Та він уже ж показував.

— То був просто сталевий профіль. А тепер ним уже кріпиться штрек.

— Он воно що… — Колесников покосився на водія, додав — Ризиковано.

"Авжеж…"— подумав Зорін.

— Втім, для науки корисно, — знову озвався Колесников. — Негативний результат — також результат.

— Мабуть що… — погодився Зорін, а сам міркував — "Тільки не тепер, коли стагнують геть усі виробництва".

Юрій Михайлович Халимендик,[30] директор шахти "Західно-донбаська", у якого Зорін був науковим керівником докторської дисертації, втім, запросив їх не тільки аби показати зразок кріплення, що він почав застосовувати. Наміри були серйозніші. Демонстрація кріплення мала покласти край багаторічній полеміці; звісно, на користь Халимендика.

Чи не найбільших втрат зазнавали шахти від того, що доводилося перекріплювати гірничі виробки. Надто на глибоких горизонтах, де товстелезні сталеві профілі крутило немов дріт. Боротися з цим лихом було неможливо. Для Зоріна, котрий вісім років пропрацював ученим секретарем секції гірничого тиску при Мінвуглепромі СРСР, це була аксіома.

Показував Зорін Халимендику і свої власні заміри зсувів порід на багатьох шахтах, аж до глибин 1000–1200 м. Руйнувалися навіть виробки, що їх підтримували товстелезні залізобетонні блоки.

"Такій силі, справді, протидіяти неможливо, — погоджувався Халимендик. — Та й не потрібно. Її просто слід розкласти на складові. І вже з ними боротись". Він наводив якісь розрахунки, але ні на Зоріна, ні на вчених відділу вони враження не справляли. Директорові-вченому закидали навіть незнання природи гірничого тиску.

В очах Зоріна заряботіло. Одразу за придорожніми деревами розкинулося соняшникове поле. Міріади маленьких сонць зливалися в суцільне море жовтизни. На мить у пам’яті постала хата під очеретом і головки соняхів уздовж паркану… Хоч недовго йому судилося мешкати в Мишуриному Розі, але то було місце першого ковтка повітря, першого крику і перших откровень.

"Жив колись старий козак війська запорозького Мишура, — згадав Зорін оповідь діда Архипа. — Бачиш, як круто — рогом Дніпро повертає? Ото ж Мишура й збудував на тому місці причал і переправу. Тому й місцину нарекли Мишуриним Рогом".

Залишилося позаду соняшникове поле, а з ним і згадка про дитинство, але йому на мить здалося, що між тодішнім хлопчиком Андрійком і ним теперішнім виник місток. Власне, місток існував завжди, але він на якийсь час забув про нього. І ось через багато-багато років згадав. Назва йому — допитливість. Мабуть, колись Абрамов розпізнав у ньому цю рису, і він, Зорін, тепер також гуртував довкола себе людей з такою ж ознакою. Допитливість у поєднанні з дослідницьким рефлексом і є те, що називають талантом ученого. Якою б не була людина за вдачею і як би не помилялась, але якщо вона не розгубила отих дитячих рис, то рано чи пізно визнавала свою помилку. А визнати помилку — це висповідатись.

Очікував Зорін визнання помилки і від Халимендика, але той добирав усе нових і нових доказів. Ними ставали вже не математичні розрахунки можливостей нового кріплення, не логіка, а факт. У нього на шахті діяла група спеціалістів, яка не тільки спостерігала за проявими гірничого тиску та робила відповідні заміри, а й розробляла заходи протидії. Один з тієї групи вже захистив кандидатську дисертацію, ще один був на підході до захисту. По суті, це було мисляче ядро шахтного колективу, яке тісно співпрацювало з ІГТМом, їх можна було побачити в фондах інституту, на всіляких тематичних нарадах; вони часто приїздили на консультації до Зоріна та Колесникова. Проте їхні розробки не завжди узгоджувалися з усталеними науковими поняттями. В них була якась своя істина, підкріплена своїми ж фактами.

На дорозі побільшало зустрічного транспорту. Машини мчали повз них із гуркотом снаряда. Павлоград був десь за десять-п’ятнадцять кілометрів.

"Це до пори, до часу… — міркував Зорін. — Гірничий тиск дає про себе знати в найнесподіваніший спосіб і дуже часто там, де на нього й не очікуєш. Он у Донбасі шахтні поля перекриваються товщами пісковиків — найміцніших з порід, а виробки руйнуються і часто з великим лихом.

…Кліть спускалася поволі і так само поволі відбивалася зміна тиску на вушних перетинках. Зорін подумав, що вони вже десь між четвертим і п’ятим горизонтами. Шахтарі, котрі спускалися в першу зміну, мовчали; їх стримувала присутність директора. Ліфт уповільнив хід; промені коногонок заковзали по рудій цегляній кладці ствола, висвічуючи де-не-де сольові нарости від патьоків води… Гуркнули двері, шахтарі враз спорожнили кліть і розчинилися в тунелі.

— Чого ви нас так зрання?.. — запитав Колесников у Халимендика, коли вони вже прямували магістральним штреком.

— Хто рано встає, тому й Бог дає,— відказав той з усміхом. — Я запросив вас як консультантів.

Він був дещо вищий і справніший від Зоріна й Колесникова; йшов швидко, водночас спрямовуючи промінь світильника то на колію, то на склепіння тунелю, під яким тьмяно поблимували лампи денного світла.

Хвилин за п’ятнадцять Халимендик повернув у тунель значно вужчий і, пройшовши кілька десятків кроків, зупинився.

То був штрек з колією і дерев’яним настилом для шахтарів. Хоч від магістрального тунелю вони відійшли не більше сотні кроків, але тут уже відчувався брак повітря. Йти стало важко. На зауваження про це Зоріна Халимендик відказав:

— Справді, але ми тут довго не затримаємось.

Місцями штрек просів. З-під затяжок, що тріснули, на хідник насипало перем’ятої породи. Тим часом попереду почувся притлумлений гуркіт. Невдовзі в променях коногонок заіскрилися міріади пилинок. То повіяло з лави, яка запрацювала.

Вони вже йшли повз конвеєр, нахиляючись та черкаючи касками об кріплення. Штрек нагадував велетенську горлянку, всередині якої рухались люди. Місцями чиїсь "пальці" перетискали її, але щоб задушити зовсім, у пальців "бракувало" сили.

— Скільки років цьому штреку? — озвався Колесников.

— Трохи більше двох, — відказав директор.

— В Центральному Донбасі такі виробки стоять від п’яти до восьми років, — знову Колесников.

— Ну, тут пласти залягають близько один від одного і

порода специфічна.

Тим часом вони підійшли до місця, де штрек просів так, що ледь не торкався конвеєра, який уже запрацював.

Пролазили навпочіпки. В пам’яті Зоріна, котрому не раз доводилося брати участь у комісіях з розслідувань нещасних випадків, поставали тіла загиблих шахтарів, яких придушило кріпленням. Моторошний холодок пробіг у нього по спині, коли куртка зачепилась за тріску зламаної затяжки.

Зрештою вони подолали небезпечне місце.

— Ну, далі вже йти не варто, — сказав Халимендик. — У таких умовах і працюємо… Не встигнуть прохідники здати виробку, як її треба вже перекріпляти. Того й вугілля таке дороге.

Зорін провів променем світильника по кріпленню. То були сталеві стояки, з’єднані вгорі, які на третину вгрузли в грунт. В місці, під яким вони щойно пролізли, арку погнуло; на згині полущилась корозія і там угадувався сірий метал. Отже, деформація сталася зовсім недавно. Попереду в промені світильника виднілося ще одне просідання покрівлі і купа породи на хіднику.

"Мишоловка,"— майнуло в голові у Зоріна; він відчув, як від нестачі кисню сильно калатає серце. Проте цікавість взяла гору.

— Хочу подивитись, що воно за порода, — спинив він Халимендика й Колесникова, котрі повернули назад.

У виробках шахт Донеччини він, бувало, витягував затяжку й подовгу розглядав піщаник, аргеліт чи алевроліт, під яким кутом вони

залягають, як поруйновані. Відтак мав уже повну картину, як та порода поводитиметься на шахтному полі.

Тут затяжки-обаполи повгиналися, місцями тріснули від колосального тиску.

Халимендик, уздрівши, що Зорін вхопився за уламок затяжки з наміром його висмикнути, крикнув:

— Андрію Микитовичу, це небез…

Останнє слово заглушив тріск; грубі обаполи між двома ребрами-арками почали ламатися немов картонні, і з покрівлі у виробку гунула порода. Зорін устиг відскочити, але спіткнувся і тієї ж миті йому привалило ноги. Спробував випручатись, але купа збільшувалась так швидко, немов би нагорі відкрили шибер; Зоріна засипало по груди. Він не встиг ні про що подумати, в нього навіть не увійшов страх, як раптом настала тиша.

Виробку заповнило по конвеєрну стрічку; полотно терлося об породу. Бракувало повітря й давило груди; Зорін задихався. Проте руки були вільні і він став відкидати з себе шматки чорного спресованого глею. "Мабуть, не судилося мені вже побачити бодай одного онука…"— подумав він.

І тут зашурхотіло. З другого боку завалу греблися. Скоро звідти сяйнуло променем і почувся голос Халимендика:

— Андрію Микитовичу, з вами все гаразд?

— Та тут от… — озвався він

В дірку просунувся Халимендик, а за ним — Колесников. Директор шарпнув за дріт-вимикач, що тягнувся вздовж конвеєра, і стрічка зупинилась. Вони кинулись до Зоріна і заходились розгрібати породу.

Почулося потріскування та металевий скрегіт в місцях з’єднання арок. Кріплення штреку заколивалось немов горлянка, при ковтанні. Шахтарі в таких випадках хутко вимітаються в безпечне місце.

На обличчях, що схилились над Зоріним, вгадувалися тривога і страх.

— А я думав, що ви вже побігли по гірничорятівників, — сказав Зорін, задихаючись.

Озвався директор:

— Моє прізвище походить від слова халамидник, а воно означає босяк, бешкетник, себто несерйозна людина. В житті інколи конче треба бути несерйозним.

— Андрію Микитовичу, — сказав Колесников, спостерігши як важко дихає Зорін, — може, вам саморятівник?..

— Потерпимо, — відказав Зорін, допомагаючи їм відкидати з себе породу.

Ноги не пошкодило, проте боліли гомілки.

З тріском зламалась затяжка за два кроки від того місця, де щойно лежав Зорін, і звідти вдарив "струмінь" перем’ятої породи.

— Швидко звідси! — вигукнув Колесников і силоміць підштовхнув Зоріна до пролазу.

Останнім виборсався Халимендик.

Масив конвульсійно здригався; звільнене від породи місце біля конвейєрної стрічки почало засипати.

— Тікаймо! — ревнув директор.

Та вже через півсотні кроків він зупинився. Тоді подивився на свої ноги; він був без одного чобота.

В ухах у Зоріна шуміло, немов би десь поблизу текла вода. Давалася взнаки гіпертонія, яку він нажив колись за аналогічної ситуації. Випадок так глибоко запав у свідомість, що йому, як тільки він про нього згадував, здавалося немов усе те сталося ось учора. Проте відтоді минуло щонайменше п’ятнадцять років. Йому було тоді стільки ж, скільки його учням зараз.

— Заждіть мене тут, — озвався Халимендик, прислухаючись до тиші, яка настала. — Я збігаю по чобіт.

— А, може, почекаємо? — сказав Зорін. — Хай там перерозподіл тиску завершиться.

— Ось-ось, перерозподіл… — підхопив зраділо Халимендик. — У нас тут перерозподіл тиску відбувається з кожним метром проходки. У приконтурній частині утворюється щось на зразок буферної зони радіусом від п’яти і більше метрів. Її краще не займати, адже вище вибирається пласт "це сьомий". Ось воно і грає… Я показав вам крайню стадію нестабільності виробки. Сьогодні в другу зміну її вже почнуть перекріпляти. — Мить поміркувавши, він сказав — Тільки не подумайте, що я хотів настрахати. Так сталося…

— Це я винен, — озвався Зорін. — Не слід було займати ту кляту затяжку.

— Вашої провини тут немає. Це непорозуміння. Але якби, не доведи Боже, щось сталося б, то відповідати довелося б мені. Чого, мовляв, дотягнув виробку аж до такого стану? Та ще й людей повів… — Халимендик знову прислухався, а тоді подався по чобіт. Зорін з Колесниковим пішли слідом.

— …Цей штрек уже кріплено новим способом, — сказав директор. — Я просив би вас, Андрію Микитовичу, і вас, Володю, бути уважними. Мені б не хотілося щоб ви сприйняли це як перенесення нашої дискусії в шахту, бо тоді у вас може спрацювати зворотна реакція. Отож: хто має очі та побачить.

Зорін завважив одразу, що склепіння арок, якими кріпилася виробка, підпирали посередині балки. З одного боку від тих "перпендикулярів" пролягала колія, з другого був настил-хідник.

"Десь я вже бачив такі підпорки, — майнула думка в Зоріна. — Здається, на якійсь із луганських шахт."

— А чого підпорки стоять дуже часто? До того ж не дерев'яні, а металеві? — озвався Колесников.

— Я міг би відповісти, але скоро ви самі збагнете чому.

Через кілька сот кроків штрек ніби став нижчим, але ні "перпендикуляри", ні арки нітрохи не покрутило.

Зорін зупинився і повів променем у з'єднання арок; їх не було порушено. Правда широка металева п’ята під "перпендикуляром" вгрузла в грунт.

— Там, над нами, метрів вісім-дев’ять, — пласт "це сім", — озвався Халимендик. — Порода між цим пластом, де ми тепер, і ним порушена. До того ж там ведуться роботи і отже, масив дихає. Це кріплення

витримує тиск у двадцять п'ять тонн, ремонтина, — він показав на підпорку, — здатна витримати стільки ж. Якщо тиск перевищує п’ятдесят тонн, то арки в місцях з’єднання трохи зсуваються, ремонтини в хомутних з’єднаннях — також. Що відбувається по тому? — Халимендик повів променем на Колесникова.

Володимир не озивався. Мабуть, пригадував свої аргументи, що їх, бувало, наводив у суперечках з колегою-виробничником.

А Зорін раптом відчув, як рушиться одна з незаперечних істин гірничої науки. Власне, істина була істиною тільки для Центрального Донбасу, де породи, що вміщують у собі вугільні верстви, відрізняються від західнодонбаських монолітністю і твердістю. Там вони залягають плитами, тут перем’яті, сипучі. Там, якщо плита посунулась, то вже жодна сила не здатна їй протистояти; надто на великих глибинах. Тут — насип, тиск якого можна, справді, розкласти. І цим скористався Халимендик. Зорін відчув, як у ньому зійшлися двоє людей: один гарячково підшукував аргументи, аби довести свою правоту, другий радів, що нарешті покладено край багаторічній дискусії. На мить він згадав професора Чернова, котрий на його захисті витяг з кишені записку, писану ним, Черновим, десь за рік до того, і на очах у членів вченої ради подер. Там було записано, що в місцях, де велася проходка зорінським методом, стануться викиди.

— Я, здається, докумекав у чому справа, — озвався нарешті Колесников. — Ребро кріплення, піддаючись тискові, зменшується і цим підставляє під тиск два сусідні ребра. А ті також, трохи піддавшись, діляться тиском з іншими… Щось схоже на дощового черв’яка, який скорочуючи тіло, зближує свої кільця — ребра жорсткості, а відтак тискові протидіє вже не одне кільце, а майже всі.

— Це ви ловко щодо черв'яка… — сказав Халимендик. — Все так і відбувається. Але тут є ще одна особливість. Перем’ята порода, яка облягає черв’яка, але не може його розчавити, у приконтурній зоні

ущільнюється, злежується, перетворюється у щось, що нагадує моноліт, в вже він захищає виробку від руйнування.

— Дотепно, — мовив Колесников. — Але що станеться, якщо відбудеться горизонтальний зсув?

— Таке трапляється, — озвався Халимендик, трохи поміркувавши. — Ми знаємо, в якому місці шахтного поля вони можуть проявитись. В таких випадках ставимо кільцеве кріплення, яке ще більше нагадує вашого дощового черв’яка, тобто є аналогом винайденого нами кріплення.

— Як довго ви вже користуєтесь цим кріпленням? — поцікавився Колесников.

— Два роки, — відказав Халимендик.

— Ото ви два роки з нами сперечалися і не казали…

— Ні, ну, я ж не був до кінця переконаний… Ви з Андрієм Микитовичем завжди такими аргументами мене притискали…

Подав голос Зорін:

— Всі знали, що протистояти гірничому тиску неможливо і покірно перекріпляли виробки. А Юрій не знав і винайшов нове кріплення.

Халимендик пішов далі. Штрек нагадував броньований шланг, місцями він ледь відхилявся від заданого орієнтиру, траплялися ділянки, де його втискало в грунт, він там трохи й вужчав.

— На цьому шахта заощадила купу грошей, — сказав Халимендик. — Вже півроку, як вилізли з боргів. Тепер підприємство не винне державі

ні копійки. Ми з дружиною — а вона в мене економіст гірничого виробництва — підрахували, що коли наше кріплення впровадять у себе всі шахти Західного Донбасу, то вугілля значно подешевшає.

— Андрію Микитовичу, — озвався Колесников з усміхом. — Ми заборгували Юрію пляшку за те, що збивали з пантелику.

— Я вам — також, — сказав великодушно Халимендик, — за те, що тримали мене у формі, змушували сумніватись, а відтак глибше вникати.

На краю безодні

1

Щораз, голячись уранці перед дзеркалом, Зорін завважував, що рожева цяточка під правим оком ставала дедалі більшою. Вперше він помітив її місяць тому; вона була завбільшки з пшонину і мала колір порічки. Тепер та цяточка набубнявіла, збільшилась до розмірів сірникової голівки, а довкола утворився фіолетовий ореол.

Він пов’язував її з поверхнево активними речовинами, які за його участю помпували в масив; то був один із заходів боротьби з викидами. Рідина мала погані властивості: садна на змоченому нею тілі довго не гоїлися. Певне, вона однаково активно проникала в пори породи й вугілля та живої тканини.

Минуло чимало часу; дещиця речовини, що крізь мізерну подряпину опинилася в тілі, вже давно мусила б нейтралізуватися захисними силами організму. Хоча подряпини під оком, ближче до скроні, він не міг пригадати. Ті незначні травми, що Зорін часом виносив на своєму тілі з шахти, рано чи пізно гоїлися. Але тут було щось інше: цяточка перетворилася на кратерок, який на сонці засихав, його ніби затягувало, та щораз після вмивання він знову відкривався.

Тиждень Зорін її не помічав, другий — очікував, коли вона мине, третій почав мастити йодом. З’явився страх, який дедалі перетворювався на щось гірше. Те "щось" поки не можна було назвати панікою. Але вона все ж була — десь зовсім близько.

Старша донька Ольга, оглянувши ранку, сказала:

— Тату, тобі слід показатися дерматологу.

— Та заживе, як на собаці,— відказав він, але в своїх словах сам не вловив переконаності.

— Мабуть, що… Але ж…

— А ти сама не можеш сказати, що це таке?

— Це не мій профіль, — відказала Ольга і відвела очі. Та не могла сховати збентеження на обличчі.

Дерматолог з лікарні, де працювала Ольга, довго роздивлявся виразку під оком, а тоді мовив:

— Спробуймо подіяти гормональним препаратом. Помастіть ось цією маззю. — Він виписав рецепт. — А ти, Олю, поспостерігай…

Минав тиждень, як Зорін почав змащувати ранку преднізолоновою маззю. Дію її відчув уже третього дня: кратерок збільшився і вже не засихав навіть на сонці.

— Хай ще подивляться хірурги, — сказала Ольга. — Сходи до Мунтяна.

З Сергієм Олексійовичем Мунтяном[31] — головним лікарем Залізничної лікарні — Зоріна пов’язувала співпраця по розробці методики видалення жовчного міхура і товариські стосунки. То був брюнет років під сорок, трохи опасистий.

— Це краще видалити, Андрію Микитовичу, — сказав він, оглянувши виразку.

Зорін подивився на нього уважно, але в чорних гальських очах нічого не зміг прочитати.

— Краще позбутися цього, — знову сказав Мунтян. — Про всяк випадок покажу вас колезі, котрий на таких речах спеціалізується. — Він зняв трубку і, набравши номер, сказав — Зайди на хвилинку.

Чоловік у білому халаті, що зайшов у кабінет головлікаря, спершу не звернув на Зоріна уваги. Та коли Мунтян назвав, хто це, він пожвавішав.

— Чув про ваші дослідження, — сказав привітно; в словах його вловлювалася західна вимова.

— А це — Лоран Денисович, — показав на нього Мунтян. — Наш провідний хірург. Але я запросив тебе, Лоране, не за тим, аби вас тільки познайомити. Ось поглянь, — він показав на виразку під правим оком Зоріна. — Що ти скажеш?

За мить від привітності на лиці хірурга не залишилося й сліду. Він розтягнув шкіру біля ранки і, примруживши, став розглядати кратерок. Тепер це було лице годинникаря, котрий, озброївшись лупою, уважно вдивляється в детальки маленького механізму.

— Як воно з’явилося? — нарешті озвався.

Зорін оповів, додавши, що мастив йодом, а також преднізолоновою маззю.

— Преднізолоновою?.. Це гормональний препарат. Ну, і як?..

— Збільшилось. На третій день.

Хірург спохмурнів, кинув уважний погляд на Мунтяна.

— Цю болячку треба видалити, — сказав.

— Щось серйозне? — запитав Зорін, тамуючи тривожні нотки в голосі.

— Щоб сказати напевне, потрібна біопсія. Ну, аналіз такий… Це треба відщипнути шматочок плоті і послати в Харків. Там цей аналіз добре роблять. У нас також є — експрес-метод, але в Харкові надійніше. — Лоран глянув на годинник. — Все. Мені треба в операційну.

Вже біля дверей сказав:

— Не вагайтесь. Що скоріше погодитесь на операцію, то легшою вона буде.

Зорін робив усе автоматично: сідав у трамвай, платив за проїзд, виходив з трамваю неподалік від інституту. Півгодини їзди кудись випали, він їх не пам’ятав. Такий стан уже колись охоплював його, коли він застряг був у дірці біля вибою. Там ось-ось мав статися викид, а тут…

"Послухайте, що каже Лоран, — все ще звучав голос Мунтяна. — Якщо він радить видалити, то це краще зробити".

Поволі, дуже поволі Зорін приходив до тями. Паніка ніби відступила, але тільки відступила, і ладна була кожної миті накрити його чорним перетинчастим крилом. "Лоран радить видалити, дерматолог — Ольжин колега — мастити маззю, — міркував Зорін. — Якщо гормональний препарат сприяє розвитку болячки, то мусить бути ще якийсь інший, що виявлятиме протилежну дію. Отож по суті маємо дві точки зору". Він не раз уже завважував, що тоді, коли приходила думка, відступали почуття. І цього разу намагання проаналізувати зняло з нього емоційний параліч. "Якщо є два різних погляди, то треба шукати підтвердження якомусь із них. Якому? Звісно, гіршому." Думки — важкі, немов тягарі, піднімалися з дна свідомості і знову осідали. Він жодного разу, навіть подумки, не наважувався промовити те жахливе слово. Уникали його також Мунтян і Лоран Денисович. Ніби існувала якась таємна домовленість між ними всіма: не вимовляти магічного символу, щоб не накликати.

Зорін змарнував півдня, аби через знайомих вийти на одного з кращих спеціалістів онкологів.

Довкіл онкологічної лікарні на вулиці Шкільній, куди Зорін прибув на таксі, здавалося було невидиме поле, умовна назва якому "небезпека". Раз ступивши в нього, людина навічно таврувала свою свідомість.

Зорін не поспішав заходити. Роззирнувся на будинки, на голубизну літнього неба, дослухався до гудіння транспорту і тоді вже попрямував до дверей. То був короткий шлях безнадії, втраченої перспективи, зникнення ілюзій, яким пройшло багато людей, надто після чорнобильської катастрофи. Кожен клаптик асфальту, кожна цеглина на будинку еманували ту небезпеку. Йому навіть здалося, що він її бачить і мала вона вигляд темно-червоного туману, клапті якого стелилися на хіднику, що вів до дверей, на самих дверях — відчинених через спеку. Він зрозумів, що йому не пройти повз них, на залишивши на собі того туману.

В кімнаті, куди він зайшов, походжав чоловік в халаті. Зорін назвався.

— Ага… — з усього було видно, що він на нього очікував. — Показуйте.

Зорін підійшов до вікна.

Чоловік подивився на виразку; потім узяв окуляри, що лежали на столі, і ще раз уважно оглянув.

— Це треба видалити, — сказав.

Зорін очікував, що він почне розпитувати, але лікар тільки додав:

— Операція потрібна.

— А що воно таке, — не втерпів Зорін.

— Андрію Микитовичу… Я не помилився, так вас назвавши?

— Ні.

— Андрію Микитовичу, ви ж прийшли на Шкільну, а не на Канатну, де лікують інфекційні шлункові хвороби. Я вважаю, що слід вирізати та й край. Можна — в нас тут. Раджу не зволікати. — Він простягнув руку, даючи цим зрозуміти, що огляд закінчено. Але, похопившись, витяг візитку з кишені халату. — Ось мій телефон…

Зорін завважив, що люди в білих халатах, як і військовики в формі, схожі один на одного. І цей чоловік був просто лікар. Тільки співчуття в сірих очах виказувало в ньому звичайну людину.

"Отже діагноз, а скоріше вирок, поставлено,"— думав Андрій, виходячи з кабінету. На мить здалося, що після відвідин лікарні в ньому відкрилася здатність бачити біополе. Постаті людей, що сиділи в тьмяному коридорі, здавалися йому вкутаними в горе; і воно мало також червоний колір.

Він, котрий вважав себе матеріалістом, раптом подумав: "За що?! Чи не за те, що колись дав утягнути себе в сатанинський проект? І чи не наслідок це того проекту?.. Навряд. То — міна уповільненої дії. З такими болячками почнуть з’являтися люди в Донецькому краї пізніше, коли трісне "колба".

Якийсь час він стояв на бруці, не знаючи куди йти. Стан, у якому він перебував, можна було назвати шоком, але шоком, коли не всю свідомість відключено. Працював "автопілот". Зорін вийшов на вулицю Дніпропетровську й сів у трамвай. Чимало вже проїхав, коли завважив, що це був не той трамвай, який би довіз його додому. Трамвай рухався уже схилом униз, коли він збагнув, куди їде. Він їхав у Залізничну лікарню до Мунтяна. Хтось його вів: чи не той невидимий Зорін, який часом з’являвся в критичних ситуаціях?

Був кінець робочого дня. В трамваї стояв гомін. Може, цей гомін на мить переніс Зоріна в фойє будинку, де торік проходив всесоюзний симпозіум урологів. І де він виступав з доповіддю. Жоден із спеціалістів не розпізнав у ньому чужинця. Тільки академік Академії медичних наук СРСР, голова симпозіуму Лопаткін[32] запитав його в кулуарах:

— Хто ви за фахом?

— Гірник.

— Я зрозумів, що ви не медик з вашого терміну "параметри хворого". Лікарі так не кажуть. — І звернувся з усміхом до професора Люлька,

котрий був один із співголів оргкомітету симпозіуму і очолював дніпропетровську групу:

— Маєте блискучого учня, Олексію Володимировичу.

— Та в цього учня більше учнів, ніж у мене. Він доктор наук, професор і автор першого в історії відкриття в гірництві. До речі, ідея інтраопераційного видалення каменів нирок іде від того ж відкриття.

— Он як! — мовив Лопаткін. — Отож я й звернув увагу на чітку логіку і брак зайвих слів. Можливо, ви і в нас зробите відкриття? — знову усміхнувся Лопаткін і, потиснувши Зоріну руку, відійшов.

За ним пішов і професор Люлько.[33] Зорін залишився з Баранником.[34]

— Та-ак, Андрію Микитовичу… — озвався Баранник. — Хтось мусить виставити бутельмент. Не кожного-бо смертного вшановують увагою такі люди.

Був кінець другого дня симпозіуму. Від коньяку Баранник відмовився. Тоді Зрін взяв у буфеті пива. Але не його успішний виступ вони відзначали, а завершення тих напружених, часом драматичних подій, що йому передували. Від прикрощів, що зазнали Люлько і Зорін від ректора медінституту за використання піддослідних собак, яких було призначено для іншого експерименту, до їхньої з доцентом Баранником радості, коли завдяки їм вони вздоровили здавалося б уже приречену людину.

— А знаєте, Андрію Микитовичу, — озвався Баранник. — Тепер я можу звіритись: був сумнів. По-перше, у хворого всього одна нирка, по-друге — камінь чималий — більше трьох сантиметрів.

— Та ми ж на вісімнадцяти собаках перевірили.

— Ви — люди техніки маєте справу з неживою матерією. Там якщо багато підтверджень, то це вже закономірність. А тут — живе. Точніше — видима частина живого. А є ще інший план — польова матриця, за якою розвиваються й відмирають клітини. Сутність, дух, душа, яка може здеформуватися навіть від лихого ока… Хе-хе, з трибуни я такого не скажу, бо далі доцента не просунусь.

— Та ви ще молодий чоловік, — зауважив Зорін. — Буде у вас і докторський ступінь, і втіха моральна від досягнення мети. Знаєте, заради чого живе людина, а надто вчений? Заради втіхи.

— А я думав заради матеріальної винагороди, — легковажно усміхнувся Баранник.

— Не смійтесь. Десь за кордоном люди такої кваліфікації, як у вас, справді, мають усе, але тут — тільки втіху. Це також немало, повірте…

…Трамвай прогуркотів через перехрестя на вулиці Шмідта. Треба було готуватись до виходу. І тут Зорін згадав, як після операції чоловіка з однією ниркою до нього — а він був у числі операційної групи — підійшла дружина хворого і з надією запитала:

— Він житиме?!

— Мабуть, що… — відказав Зорін.

З очей у жінки бризкнули сльози, вона затисла руками рота. Баранник, який цього хворого оперував, почувши їхню розмову, подивився на Андрія Микитовича з докором, а жінку заспокоїв:

— Якщо цей наш колега сказав "мабуть, що", то це значить, що для вашого чоловіка все найгірше минулось.

— Пробачте, — подав голос Зорін. — Мені здалося, що коли я знаю, що все гаразд, то про це мусять знати всі.

Ось чому жоден з лікарів не назвав Зоріну діагнозу виразки. Він пригадав, як надія в очах дружини того хворого змінилася розпачем, а розпач у саму тільки мить обернувся на щастя. Слово! В устах лікаря це такий самий інструмент, як скальпель: ним можна з необережності зарізати, а можна й відсікти злоякісну думку.

Мабуть, вигляд у Зоріна був кепський, бо Мунтян зустрів його співчутливим поглядом.

— Ну, що зважились? — запитав. — Та все правильно… Раніше сядеш — раніше вийдеш. Хе-хе… Позбудетесь тієї болячки і за тиждень забудете, що воно було таке.

"Актор, — подумав Зорін. — Добрий актор, котрий знає вагу слова. Зараз він створює настрій безпечності та спокою. І це йому вдається".

— Та ви ж ото з Лораном Денисовичем порадили… — мовив він.

— Авжеж. Ходімо до Лорана.

…Позаду залишилося заповнення медичної картки та перевдягання. Вони зайшли в операційну: Лоран, медсестра і він. В нього шуміло в голові, як після двох пляшок пива — наслідок уколу. Скоро він відчув збайдужіння. Ліг на операційний стіл і дозволив себе прив’язати. Лоран помацав виразку і, взявши шприц, зробив навколо неї кілька уколів.

— Як ви почуваєтесь, Андрію Микитовичу? — запитав.

— З головою щось робиться, — сказав Зорін і не впізнав свого голосу.

— Немов після чарки?

— Ага.

— Так і мусить бути.

І тут перед очима в Зоріна щось попливло, як тоді в шахті, коли він був отруївся метаном. Сухорляве обличчя лікаря і повненьке личко медсестри заколивались, немов би були з воску та почали плавитись. Накотилася хвиля приємної млості.

…Як потім з’ясувалося, операція тривала півгодини. Коли Зоріна вже розв’язали, він завважив на столі в чашці шматок плоті — значно більший, ніж була виразка.

Перехопивши його погляд, Лоран пояснив:

— Про всяк випадок видалив з запасом. Мало там що могло бути… Та й на аналіз треба.

— А нащо аналіз, якщо оте вже видалили?

На мить Лоран завагався, зарипів гумою, стягуючи рукавички, а тоді сказав:

— Ну, ми повинні знати, що воно таке… Зможете йти?

— Зможу, — мовив Зорін не дуже впевнено; місце під оком, де було проведено операцію він ще не відчував.

— Варвара вам допоможе.

— Ходімо, — озвалась жінка, підставляючи плече.

Він спробував був іти сам, та раптом заточився. І тоді обійняв її; вона була нижча від нього.

Зробивши кілька кроків, Зорін відчув, немов би він — ні, його чоловіча сутність стала повертатись звідкись у власну домівку. Доти вона була розпорошена тривогою та страхом і перебувала десь поза його плоттю… Під накрохмаленою тканиною вгадувалося пружне молоде тіло жінки, на якому, крім халату, здавалося, не було нічого. "Так ось хто з’єднав дві половинки моєї сутності в одну! — майнула думка. — А життя таки має сенс!"

Зорін крадькома покосився на обличчя медсестри; їхні погляди зустрілись — вона також дивилась на нього; і на лиці в неї було більше лукавства, аніж співчуття. Він раптом усвідомив, що його рука лежить у неї на груді. Він випростався і вже пішов сам.

— Нам сюди, — мовила медсестра і повела його до чорного входу на подвір'я.

— А нащо сюди?

— Ну, в палату, де ви будете…

— Мені не казав Лоран Денисович, що я залишусь у вас.

— Мабуть, забув. Та це ж само собою…

Вони вийшли на подвір’я, де стояла машина швидкої допомоги, та попрямували до корпусу в глибині двору.

Дощечка на дверях повідомляла, що це було "Онкологічне відділення".

В Зоріна немо би влучила блискавка, але не з цього лагідного надвечірнього неба, а з того — паралельного виміру. Пробила невидимий бар’єр між світами та пришпилила його до хідника. На мить він здерев’янів.

— Я не піду туди, — сказав по хвилі. То був не його голос, а голос покійного батька: приглушений, в якому вгадувалася втома.

— Чому? — медсестра розуміла чому, але щось же треба було запитати.

— Не піду і край

Йому раптом вдарила думка, що якщо він переступить поріг того відділення, то вже звідти ніколи не повернеться. Ніби то були не двері палати, з якої більшість людей виходить видужаними, а двері моргу.

— Андрію Микитовичу… — долинув голос медсестри. — Що з вами?

На мить він усвідомив, що пухлина під оком, яку йому щойно видалили — ніякий то не наслідок контакту з поверхнево-активними речовинами, а наслідок Чорнобиля. Мікроскопічна радіоактивна часточка у вигляді аерозолю чи гідрозолю потрапила в кров, а там зачепилася за клітину шкіри на обличчі і спотворила ген.

— Е-ей! — медсестра взяла його за руку, притисла палець до пульсу. А Зоріну здалося, що то був потиск руки Президента Академії наук СРСР Александрова.

Він повернувся і, похитуючись, побрів до чорного входу, з якого вони щойно вийшли.

В кабінеті, крім Мунтяна, сидів також Лоран Денисович. В обох були похмурі обличчя.

— В чому справа? — запитав Лоран. — Чому ви не в палаті.

Він хоч і запитував у Зоріна, проте звертався до медсестри.

— Він відмовився туди йти, — відказала жінка.

— Гаразд, Варваро Федорівно, — озвався Мунтян. — Ми тут розберемось…

Коли за медсестрою зачинилися двері, Мунтян подивився на Зоріна довгим поглядом, очікуючи пояснення.

— Я поїду додому, — мовив Зорін.

Мунтян вийшов з-за столу, взяв його за руку і підвів до дзеркала біля дверей. На Зоріна дивилася людина у

вилинялій піжамі з геть обснованою бинтами головою, у світло-голубих очах якої закляк розпач.

— Зараз ви в полоні почуттів, навіяних вашою помисливістю, — сказав Мунтян. — А ось скоро минеться дія анестезії і з’явиться біль. Будь-якої миті вам може знадобитися допомога.

— І все ж… Видайте мені одяг.

— Та в нас і машини зараз немає, щоб одвезти… — подав голос Лоран Денисович.

— Я візьму таксі.

— Андрію Микитовичу, подивіться, на кого ви схожі,— Мунтян кивнув на дзеркало. — Я не про пов’язку і не про колір обличчя… З вами щось коїться. Неладне щось…

— Я у вас не залишусь, — знову сказав Зорін. Це вже був його голос.

— Гряде ніч — не найкращий час для хворого, — сказав Лоран. — Скоро закінчиться й дія анестезії. Ви залишитеся сам на сам з болем. Поміркуйте, Андрію Микитовичу…

— У мене донька — лікар.

— Послухай-но, — звернувся Мунтян до хірурга. — А й справді. Там буде кваліфікований нагляд. Гаразд… Але — одна умова: що півтори-дві години я мушу мати про вас інформацію. Дзвоніть — ви або Ольга, сюди, — він показав на телефон. — Тут обов’язково хтось буде.

2

Машина швидкої допомоги під'їхала до будинку вже в сутінках. На лавці біля входу не було нікого і він зайшов у під’їзд у супроводі медсестри непоміченим. Варвара дове-ла його до самих дверей, але зайти в квартиру відмовилась.

— Боюся, що буде ще нагода, — сказала з докором.

"Непогано б, але за інших обставин", — подумав він, вмикаючи в коридорі світло і дослухаючись, як віддаляються кроки жінки.

Тишу тормоснув телефонний дзвінок. Дзвонила Ольга.

— Тату, ти чого не обзиваєшся?

— Та тут одна справа… Треба було…

— Не вигадуй! Мені телефонував Мунтян. Я зараз під’їду. — Почулися короткі гудки.

Ось чого не хотів Зорін — хвилювати близьких. Мунтяну він сказав, що його догляне Ольна, а сам сподівався перетерпіти до ранку, а там викликати таксі та поїхати на перев’язку.

Тим часом права частина обличчя, що він її досі не відчував, починала "оживати". З болем Зорін чітко усвідомив, що він онкохворий і що перебування його в цьому світі залежить від того, на скільки "з запасом" видалено пухлину. Правда, залишилася ще надія, що аналіз покаже якусь форму доброякісного утворення. Але коли він надійде? Адже його роблять в іншому місті.

Зорін, котрий звик мати у всьому ясність, привчився розкладати все по поличках. "Якщо обійдеться, — міркував він, — то тут і думати немає про що. Якщо ж підозра лікарів підтвердиться, то виникне два варіанти: перший — Лоран, справді, почистив з запасом і метастазів не буде, і другий — якесь щупальце залишилося. Тоді — повторна операція".

Подумавши про нову операцію, він немов би увімкнув підсилювач болю.

"Ну, і останнє… Якщо воно все таки відбудеться…"— Зорін на мить відчув, що падає в прірву, а поряд з ним летіло все, що він зробив упродовж життя: методики із запобігання викидів на шахтах, десятки наукових статей, монографії, дві дисертації, відкриття — перше в історії гірничої науки. Все те летіло не у вигляді предметів, а у вигляді образів, кожен з яких не мав форми, але мав вагу. Воно оберталося довкола нього — падаючого, як його сателіти. Але то були дивні сателіти, яким не загрожувало зникнення після загибелі планети. Водночас летіло чимало й "смертного": його ідеї та практичні наробки з медицини, які ще

не мали "ваги", але значення яких уже оцінили провідні вчені-медики. Тепер він би вже не міг сказати, що йому було дорожче: зроблене ним у гірництві, а чи медичні здобутки. Бо в медицині його помічницями, а також співавторами ідей, були обидві дочки.

— Шкода буде, — сказав Зорін і здригнувся від свого голосу.

Десь другим планом промайнула думка, що життя людині дається не тільки на виконання якихось зобов'язань, а також заради самого ж таки життя. В пам'яті майнули лукаві прищурені очі медсестри…

Раптом різкий біль пронизав голову; його відчула кожна клітина тіла. У вилицю ніби влучила куля. Зорін встиг ще зробити крок до крісла і знепритомнів.

…Над ним схилилось обличчя молодої жінки — кругловидої, з чорними виразними очима; то були не очі, а два великих джерела відчаю. В руках вона тримала вже порожній шприц.

— Тату!.. Ти мене бачиш? Господи, що ж це таке!?

— Бачу. Зле мені стало. — Він ніби виправдовувався.

— Не хвилюйся, все буде добре. — Очі Ольги перестали струмувати відчаєм. На нього дивилася вже не донька, а лікар.

Як виявилося, Ольга,[35] відімкнувши двері своїм ключем і побачивши його з забинтованою головою непритомного в кріслі, мало не зомліла. Вона принесла з собою цілий пакет з медикаментами…

Вже по тому, коли він отямився, вона потелефонувала Мунтяну і вони довго про щось балакали. Він чув тільки уривки фраз, що долинали з кухні.

І тут до нього, немов би з того — другого буття, прийшла думка: "Немає нічого такого поганого, що б на добре не вийшло". Він згадав, як 1988 року знайома лікарка-стоматолог, готуючи йому зуб для пломбування, захопившись розмовою, проникла свердлом в гайморову порожнину. З’ясувалося це вже тоді, коли було зроблено рентген запломбованого зуба. Потім на його запитання, чим це загрожує, вона сказала, що оскільки пломби не бактерицидні, то скоріше за все — гайморитом.

Після прикрощів та тривоги, що його тоді охопили, прийшло дивування: невже в цілому світі, де щомиті тисячам людям пломбують зуби, немає цементу з бактерицидними властивостями? Вже потім він довідався, що цемент такий був, але в четвертому управлінні Міністерства охорони здоров’я, де лікували партпанів.

Очікуючи, що ось-ось дасться взнаки гайморит, Зорін гарячково став вивчати літературу із стоматології. В коловерті думок опинився весь набуток його знань. Рано чи пізно з того хаосу інформації витягувалася думка — він те знав напевне. Останнім часом Зорін став завважувати, що в нього з’явилася дивна властивість: не вдовольнятися формою предмета, а намагатися проникнути в його сутність — була то матеріальна річ, а чи математична формула. Так, спостерігаючи, як шахтарі додавали в бетон бішофіт (сіль магнію) для швидкого затвердіння й міцності бетону, він тут же виснував у пам’яті "механізм" дії бішофіту, уявив атоми магнію, що своїми електронними силами скріплюють атоми компонентів бетону. Ця його думка-схема лежала на якійсь із поличок пам’яті, і тоді, коли він на собі скуштував недосконалість стоматологічного цементу, вона вийшла на передній план. А відтак потягла за собою ще одну інформацію про бішофіт — його бактерицидні властивості. Зорін знав, що цей препарат використовують у медицині, як протизапальну речовину.

"А яка в принципі різниця між бетоном будівельним і стоматологічним? — думав тоді він. — Призначення того й того — скріплення складових кладки і заповнення порожнин. Зубний цемент,

заповняючи депульповану порожнину зуба, робить зуб монолітом. Звісно, за умови, якщо цемент путній… Оскільки бішофіт використовує медицина, то, отже, він нешкідливий. А чом би його не додавати в стоматологічний цемент? Можливий ефект: міцна й бактерицидна пломба, швидке її затвердіння.

До кімнати зайшла Ольга.

— Щойно розмовляла з Мунтяном. Як тобі? — запитала.

— Та больовий шок минув. Що ти мені впорснула таке?

— Ліки, — відказала. — Чому ти нас не попередив, що пішов на операцію?

— Я й себе не попередив. Вирішив і в останню мить поїхав у лікарню.

Зорін не брехав. Але якби прийняв був рішення про операцію заздалегідь, то все одно не сказав би. Бо це була б психічна травма для дочок, та й для Валентини також. Тут він був украй раціональним. На мить йому стало соромно за помисливість і паніку, що викликала в нього табличка з написом "Онкологічне відділення".

— Слухай, що це за вчинок такий? Хочу додому і край… — озвалась Ольга.

— Що тобі Мунтян сказав?

— Оте й сказав.

— Я не про це…

— А про що?

— Ну, про діагноз.

— Діагноз можна буде встановити тільки після аналізу. Але яким би він не був, для тебе це вже не має значення. Пухлину видалили — з великим запасом. — Ольга подивилася на пляму крові, що просякла бинт, похитала головою. — Ось що важливо — аби все загоїлося як слід та не спотворило тобі лиця.

— Атож, — усміхнувся Зорін, — головне, аби не спотворило…

Настінний годинник, що йому на п’ятдесятилітній ювілей подарували співробітники відділу, показував десяту.

— Тату, я приготую тобі пюре. Бо щось твердіше боляче буде жувати.

— Я не хочу їсти.

— Організмові потрібна енергія. В тебе велика рана.

Ольга вийшла на кухню і за хвилину там заговорило радіо. А він знову почав згадувати, як вони: Марина[36] — на той час учениця медичного ліцею, він і Ольга досліджували властивості винайденого ними зубного цементу. Дослідниками були в основному вони з Мариною; Ольга як лікар здебільшого консультувала. Купили цинкфосфатний цемент, роздобули у знайомих стоматологів вирваних зубів та й почали експериментувати. Скоро знайшли оптимальну пропорцію цинк-фосфатного матеріалу та бішофіту і отримали пломбу високої твердості. Зорін не визнавав таких показників, як "більше", "менше", і тому твердість пломб визначав на спеціальній, унікальній на той час, установці "Алатоу". Потім це справить враження на експертів Комітету з винаходів та відкриттів. Залишалось перевірити новий цемент на бактерицидність. Але для цього потрібні були кошти, і немалі. Дослідницький азарт, що охопив його на той час, штовхнув посягнути на

гроші, які вони всією сім’єю збирали на автомобіль. Це і переповнило чашу терпіння дружини. "Мало того, що сам здурів на старості років і дітям спокою не даєш, так уже і до заощаджень добрався!"

Він тоді образився, мовляв, як можна не розуміти… Навіть дорікнув Валентині обивательщиною. Так і жив з тією прикрістю в душі. І тільки тепер, після потрясіння, збагнув логіку жінки, матері двох дочок на виданні. Не на авто потрібні були їй гроші… Валентина також була вченим, кандидатом технічних наук, але в неї був і сильний рефлекс матері, охорониці домашнього вогнища.

З кухні повіяло запахом товченої картоплі. Попри легку нудоту та слабкість, Зорін відчув голод.

Пюре, здобрене маслом, виявилося гіркуватим.

— Це ліки в тобі гірчать, — відказала на його зауваження Ольга.

— Як ти гадаєш, коли надійде аналіз?

— Який аналіз?

— Ну, на діопсію.

Ольга на мить замислилась.

— Це ж в Харків відправляють… Гадаю, десь тиждень мине, щонайменше. Послухай, тату, так можна довести себе до божевілля. Що за комплекс у тебе з’явився?

Задзвонив телефон. Ольга зняла трубку.

— Так… Нормально. Вечеряє. Не треба йому з вами балакати. У нього вся голова оббинтована. Гаразд, гаразд… — Поклавши трубку, пояснила — Марина й мама.

Він не засинав, а входив у сон, як у хмару на Ай-Петрі. Там, на альпійських луках, хмари ковзали по траві й кущах, залишаючи на листках росинки, які враз і висихали на сонці. Скоро вітер приганяв з-над моря новий табун хмар, по яких зелень знову перетворювалася на міріади іскристих смарагдів. Зорін немов би заходив у хмару, перебував там якийсь час, а тоді його щось виштовхувало і він знову опинявся в кімнаті. Хмара у сні тисла на нього важко-важко. То було марення. Але не від болю і не від ослаблення організму, а від величезного психічного виснаження. Мозок нагадував комп’ютер, якому задали великої складності задачу; первинною інформацією для її вирішення були: причина-наслідок, гріх-покута. Задача: знайти зв’язок між двома складниками на прикладі конкретної людини. Скоро в пам’яті щось перегрупувалось і вже гріх об’єднався з причиною, а наслідок з покутою. Найбільшим гріхом була його участь у проекті підземного атомного вибуху в Єнакієвому. Час від часу в уяві спалахувало обличчя з відстовбурченими вухами та білястим коротким волоссям — генерала без прізвища, який командував експериментом. То був уповноважений князя темряви, а він — Зорін, як і кілька десятків учених, став його інструментом. Усвідомлення того прийшло не одразу. Він ішов до нього впродовж багатьох років. Повне ж прозріння настало тільки після вибуху на ЧАЕС. Але що таке князь темряви він не міг збагнути, бо шукав конкретну особистість. Спочатку думав, що то керівник держави, потім — керівник відомства. І тільки тепер, отримавши мітку під правим оком, почав здогадуватися, що князь темряви — не людина, а ідея, котра об’єднує людей з певними властивостями. Люди ж: Президент АН СРСР Александров, генерал без імені, Голова Ради Міністрів СРСР Щербина та інші — її уповноважені. Уповноваженим був і він — Зорін, але нижчого рівня.

Годинник на стіні висвічував третю годину ночі. На дивані спала Ольга. За мить пам’ять перенесла Зоріна на один з московських

залізничних вокзалів… Була також пізня година. Пасажири — хто куняв, сидячи у кріслі, хто — тинявся по залі, очікуючи поїзда. Сусід, що сидів поряд, попрохав у Зоріна газету. Довго мружився, а тоді повернув.

— Нічого не бачу без окулярів, — поскаржився.

То був чоловік з азіатським типом обличчя, просто одягнений, права рука була забинтована уже несвіжим бинтом, а на лівій вгадувалися плями від заживлених ран. Біля ніг лежав чималий пакунок в авосьці. Як з’ясувалося, чоловік очікував челябінського поїзда. Коли вже пішло "слово за слово", він якось і назвався… Зорін напружив пам'ять, ніби для нього теперішнього мало значення ймення опівнічного знайомого. І пригадав: то був такий собі Мурадинов. Якби сусід мав слав’янське прізвище, він нізащо б його не запам’ятав.

Коли Зорін поцікавився, що в нього з рукою, чоловік сказав:

— Кажуть, екзема, — він показав вздоровлену руку. — На лівій зійшла, на правій з’явилась. І так усе життя.

— Від чого воно?

Чоловік кинув погляд на вокзальний годинник, а тоді мовив:

— Експеримент.

Зорін подивився, очікуючи пояснення.

— Чули щось про хімкомбінат "Маяк"? З-за бугра про нього передавали тоді багато років. І тепер ще, трапляється, згадують. Отже, не чули… Так от, двадцять дев’ятого серпня п’ятдесят сьомого року там стався вибух. Вибухнуло сховище з рідкими радіоактивними відходами. Хмара, що утворилася при катастрофі, накрила двісті сімнадцять населених пунктів Челябінської, Свердловської та Курганської областей.

Відтоді в тих краях стало вже не дивиною, коли вівця народжується без шерсті, теля з п’ятьма ногами і двома головами, дитина без нирок чи інших органів.

Зорін тоді жахнувся. Для нього слова Мурадинова звучали як фантастика, але фантастика, до якої і він відчував причетність. Ця зустріч трапилася незадовго до Чорнобиля.

— Боже, який нещасний випадок! — вигукнув тоді він.

— Нещасний, — погодився сусід, — але не випадок.

— Як це розуміти?

— То був спланований вибух.

— Спланувати такий вибух можна, але щоб його виконати, потрібні камікадзе.

— Вони не камікадзе. Вибух стався в неділю, коли на комбінаті нікого не було. Ну, з начальства… Всі вони поїхали тоді за місто, на відпочинок, а сам директор — до Москви. До речі, перед тим зникли кудись співробітники Московського філіалу біофізики — лікарі-радіологи. Той філіал було засновано на комбінаті десь на початку п’ятдесят сьомого. Завданням контингенту було стежити за зміною в здоров’ї працівників комбінату.

— Послухайте, та це ж можуть бути тільки здогадки… — зауважив Зорін.

Чоловік відповідати не поспішав.

— Здогади, кажете... А як вам таке: мій товариш, котрий працював безпосередньо на сховищі, завважив, що всередині банок відбувається якийсь інтенсивний процес. Але начальник лабораторії на його донесення відмахнувся, мовляв, тему закрито.

— Це могло бути звичайне недбальство.

— На суперсекретному об’єкті? Ну, а чого ж тоді в день вибуху все населення містечка опинилося на стадіоні, тобто під відкритим небом? До речі, доти футбольні матчі влада не влаштовувала.

— Збіг обставин. Як кажуть, закон підлості.

— А те, що чотири села із двохсот сімнадцяти населених пунктів, чи найбільш уражені, й досі не відселено — також збіг обставин? Те, що в ті села, вже багато років після аварії, навідуються лікарі (принаймні так вони себе називають) з Москви, обстежують людей, щось записують, але не лікують і нічого не кажуть — також збіг обставин? Ні. Закон підлості. Той закон, за яким живе наше суспільство... — Мурадинов ще раз блимнув на годинник на стіні.— Зараз прибуде мій поїзд. На жаль, не про всі збіги обставин я вам оповів. Скажу тільки на— останок, що в тих піддослідних населених пунктах не живуть етнічні слав'яни. Це Муслюмове, Бродокалмак, ну, і так далі.— Він підвівся, взяв здоровою рукою авоську. — Мені пора. Бувайте здорові.

Мурадинов, поза всяким сумнівом, був людиною освіченою — вчителем чи інженером: це вгадувалося в манері точно передавати думку. А його слова "Бувайте здорові" прозвучали для Зоріна як "того ж і вам бажаю".

Після ночі на тому вокзалі він, котрий вважав себе складовою людності, що мала ймення "радянський народ", раптом збагнув, що ймення те — фальшивка, ширма, за якою лукаво ховали етноси.

Тепер, у передсвітанні, Зорін чітко усвідомив, що він — такий самий Мурадинов, але український.

"Господи, — подумав він, — нехай покара зупиниться на мені, якою б вона не була! Убережи дочок моїх, убережи онуків моїх майбутніх від розплати за мій гріх!"

Ще не розвиднилось, але вже відчувалося наближення ранку — в кімнату заповзала передсвітанкова прохолода. Ворухнулась Ольга, тоді підвелась і підійшла до нього.

— Все нормально, доню, — сказав він. — Лягай, спи.

— Я увімкну світло, подивлюся.

Спалахнула під стелею люстра. Ольга довго видивлялась, помацувала щоку.

— Набрякло... — сказала. — Болить?

— Задубіло. Начебто не моє. Але терпимо.

3

Відділ, що його очолював Зорін, працював як добре відлагоджений механізм. Виконувалися науково-дослідні теми, укладалися нові угоди з підприємствами на прогноз викидів порід в шахтах; водночас писалися і публікувалися нові статті, готувалися до захисту кандидатські й докторські дисертації його учнів. Власне, відділ жив тим самим життям, що й за Абрамова.

"Чи таким він буде й після мене?"— подумав Зорін.

Йому спало на думку, що досі чиясь невидима рука — добра рука була над ним. Попри клопіт, екстремальні ситуації, в яких він часом опинявся, йому таланило. Він зрештою досягав того, чого прагнув.

"Місце сили?"— майнуло в голові.

Інститут геотехнічної механіки було зведено на тій самій горі, що й оселю Яворницького, палац Потьомкіна, будинки, з яких вийшли ті, хто ще не так давно правив світом. Всього якийсь кілометр відділяв його від того окультного місця. Зорін був одним із тих, кому сприяло "місце сили". Досі сприяло...

Зайшов Колесников.

— Андрію Микитовичу... — заговорив з порогу. Але побачивши, що двотумбовий стіл господаря завалений теками, паперами, затнувся на мить. — Що це у вас?!

— Та вирішив навести лад в шухлядах, — відказав Зорін. — Вже й не пригадую, де що лежить.

— А-а, — сказав Колесников. — Щойно телефонували з Донецька. Вимагають звіт про завершення етапу. Треба їхати...

— А сам звіт готовий?

— Та ви ж учора його підписали, — здивувався Колесников.

— Ти ба! З тим шматком плоті мені, либонь, відрізали й пам'ять, — мовив з усміхом Зорін. — Виписуй відрядження та їдь.

Колесников затримав погляд на пластирі під правим оком Зоріна, повагався мить — мабуть, хотів про щось запитати, та зрештою сказав:

— Гаразд, — і вийшов.

"Болячка ця, друже мій Володю, називається базіліома, — подумав Зорін, дивлячись йому вслід. — А простіше — рак шкіри. Аналізи не брешуть. Ось чому мені забаглося впорядковувати шухляди. Мушу зрештою підготуватись..."

На мить Зоріну здалося, що його тут двоє. Один — гірник — здоровий і дужий, другий — медик — безнадійно хворий. Останні роки він справді жив немов би в двох вимірах, які ніяк між собою не дотикалися. Гірницька діяльність була будинком з дорогим фасадом, на якому красувалося число "337"; він сам його спорудив. Але творчий потенціал продовжував вимагати своєї реалізації і він почав зводити інший будинок. І так тим захопився, що й не отямився, як вивів стіни. За помічників йому були обидві доньки.

Тим часом Зорін кидав у кошик чернетки статей, старі кошториси, листи багаторічної давності, що надходили із всіляких організацій. Полетів би туди й конверт від професора Коральника, та уже в останню мить він ковзнув поглядом по зворотній адресі. "Це те, що має залишитись..." — подумав, а вголос сказав з іронією:

— Епістолярна спадщина.

Професор стоматології Коральник[37] Московського медичного інституту зустрів Зоріна ввічливо, але відчужено.

— Так, цей висновок пішов у Комітет за моїм підписом. Хоча писали його мої співробітники. Якось воно несподівано. Додали в цемент бішофіту, і пломба стала не тільки міцною, а й бактерицидною.

— Так і є, — відказав Зорін.

— А на кому це перевірялось?

— На собі. На родичах і знайомих. В Дніпропетровській стоматологічній поліклініці зараз використовують наш цемент.

Коральник про щось поміркував, а тоді поцікавився:

— Хто ви за фахом? Стоматолог, хірург?

— Гірник, — усміхнувся Зорін.

— Ні, я серйозно.

— Я — також.

Цю частину зустрічі Зорін пам’ятав у деталях. В пам’яті навіть зберігся запах ефіру, яким тхнуло на кафедрі стоматології і в кабінеті Коральника. А далі все розпливалося. Пам’ятав тільки, як упередженість на лиці господаря спочатку змінювалася на цікавіть, а потім і на довіру. Він збирався кудись іти, а, може, тільки вдавав, що зайнятий, та скоро забув про свій намір. Вони пробалакали досить довго. То був творчий чоловік, який мав на своєму рахунку не одне авторське свідоцтво в медицині, і на нього справило враження відкриття, про яке оповів Зорін. Надто те, що воно було перше в історії гірничої науки.

Десь зо два місяці по тій поїздці, на превеликий подив Зоріна, з Комітету з винаходів та відкриттів надійшло нове повідомлення: їхній рецепт пломби було зареєстровано як винахід. За експерта виступав той самий професор Коральник.

Це було свято. Він тоді вперше за багато років побачив стіни нового будинку, в якому судилося жити не тільки йому, а також і його донькам. І справа була не тільки в авторському свідоцтві. Вони копнули глибше — значно глибше. Винахід у стоматології мав стати тільки першою сходинкою до справжнього відкриття в медицині.

Дзеленькнуло. Телефонувала Ольга.

— Тату, ти не забув, куди тобі сьогодні йти?

— Ні, не забув.

— Гаразд. — Почулися короткі гудки.

Зорін глянув на годинник, тоді сів. Треба було зібратися з думками, адже сьогодні в нього зроблять перший "постріл" великою дозою. Всього ж приписали півтори тисячі рентген. Лоран Денисович сказав, що цього досить аби запобігти будь-якому рецидиву.

"Але ж це може спричинити білокрів’я..." — зауважив він на те.

"Не хвилюйтесь. Занадто мала площа опромінення. Це вже перевірено", — заспокоїв лікар.

Тоді, коли йому сказали про результати аналізу і те, що в такому випадку приписують "пушку", він знову відчув себе в червоному тумані — густому-густому.

Судячи з обережності рентгенолога та запобіжних заходів (свинцеві пластини на певних органах), "постріл" був великої потужності. Хоча Зорін його не відчув. Проте зі свідомістю щось скоїлося — незворотне. Досі він не виокремлювався з загалу — був, як усі. А тепер раптом побачив себе в компанії людей з подібними ознаками, котрі кудись ішли — значно швидше від інших.

За ними йшов другий натовп, уже не так швидко, тих, хто не мав лихої ознаки, але здоров’я яких руйнувалося тим самим чинником. То були люди із слабким імунним бар’єром, а відтак з купою всіляких недуг.

Всі вони йшли, хто швидше, хто повільніше, в тому ж самому напрямку…

"А є ж спосіб уповільнити їхню ходу, — подумав Зорін. — Простий і дійовий."

Він знав цей спосіб, працював над його перевіркою і впровадженням у практику лікування, але досі був тільки дослідником. І ось на нього раптом звалився тягар обов’язку перед тими, хто швидко наближався до останньої риски…

4

На прохідний волгоградський поїзд купейних місць не виявилось, і він купив два плацкартних. Ларису Колесникову[38] це не засмутило. Спостерігши на його обличчі прикрість, вона сказала:

— Чи не все одно, де переночувати — в закритому чи відкритому купе?

Це була "контрабандна" поїздка. Відрядження Зорін виписав тільки до Луганська, де він мав узгодити комплекс заходів по запобіганню викидів породи в шахтах. Все відбувалося, як він і планував: виїхали з Дніпропетровська в неділю; прибули в Луганськ близько десятої вечора; переночували в готелі; в понеділок уранці він пішов у об'єднання "Луганськантрацит" і там до кінця дня працював з різними службами. За звичайних умов така робота розтягнулася б на два-три дні.

Отож, виконавши "офіційну частину", він того ж дня майнув на вокзал і купив квитки до Волгограда.

…Їхні місця виявилися поряд з купе провідників. Вагон був повний, в ньому стояв важкий дух.

— Нам ще й повезло, — сказала Колесникова, сідаючи за столик біля вікна. Ну, що ми не на отих місцях, що на проході…

— Авжеж, — погодився Зорін, а сам подумав, що про везіння можна буде казати тільки після зустрічі з професором Волгоградського медичного інституту Спасовим і після повернення без пригод бодай до Луганська.

Простір, що досі складав одне ціле, нечутно став роздвоюватись. Попливли споруда вокзалу, кіоски на пероні, люди. Перестук коліс Зорін дочув тільки по тому, як поїзд, минувши передмістя, почав набирати швидкість. Колись, багато років тому, такого ж теплого надвечір'я, він віддалявся від цього вокзалу, а тільки в протилежному напрямі. Спомин сяйнув, як блискавка. На місці Колесникової він побачив молоду жінку, майже дівчину, з чорними очима і припухлими по-дитячому губами — дуже близьку йому людину.

"А нічого не змінилося, — майнула думка. — Тоді мною рухала мета, і тепер — також. Тільки тоді майбутнє не мало меж і мета була не дуже конкретною, а тепер межа ось — зовсім близько, я її бачу, а мета чітко окреслена.

— Андрію Микитовичу, може, повечеряємо? — почувся голос Колесникової.

Відвівши погляд від вікна, Зорін помітив на столику бутерброди і пляшку лимонаду.

— Ви сьогодні якийсь весь у собі,— зауважила Колесникова.

— Клопіт… Треба було забезпечити алібі на цілий тиждень, — усміхнувся Зорін.

— Я мало мандрувала… Кожна поїздка для мене — подія. А для вас, бачу, це будні.

Зорін немовби прокинувся та побачив двох сусідів, які лежали на верхніх полицях, ніс уловив запахи промислового міста, що вливалися крізь шпарину у вікні, випари людських тіл. За два купе від них голосно балакали незрозумілою мовою. То були цигани — дорослі, дітлахи, старі.

— Весело буде, — зауважив він, кивнувши в той бік.

Після вечері Колесникова сказала:

— Ну, ось ми приїдемо… Скажемо, добрий день, ми з Дніпропетровська, займаємося тим самим, що й ви. Ну, то й що?

Зорін витяг з портфеля картонну течку і дістав звідти ксерокси статей та авторських свідоцтв.

— Ось це, Ларисо Дмитрівно, служитиме нам рекомендаційним листом. Якщо там, справді, серйозні люди, вони мусять зацікавитись. Якщо ж ні — ну, що ж, ми дурно змарнуємо час і кошти. Ми винайшли спосіб лікування гіпертонії бішофітом, а вони працюють над створенням ліків для лікування суглобів — також на основі бішофіту. Це кафедра фармакології. Нам їх ніяк не обійти. Надто коли дійде до захисту вашої кандидатської.

— А-а… Коли те буде… — мовила Колесникова.

— Колись буде. Але справа навіть не в тому. Щоб створити препарат, треба мати всю інформацію про застосування бішофіту в медицині — абсолютно всю.

— Ну, ми в курсі… Літературні джерела регулярно читаємо.

— За публікаціями в журналах тягнеться часовий хвіст в кілька місяців, за книжками — роки. Тобто всі вони вже несвіжі. А нам треба напохваті мати те, що ось тільки, хе-хе, витягли з духовки.

До них підсіли двоє чоловіків-циганів. Певне, вони відійшли від гурту, аби перемовитися сам на сам. Балакали тихо; в мові проскакували українські й російські слова.

Зорін завважив, що в обличчі Колесникової настала якась зміна. Це було викликано відвертим поглядом цигана, який сидів на лаві навпроти неї. "А вона таки симпатична жінка", — подумав Зорін

— Чьо пялишся!? — несподівано озвалась Колесникова крижаним голосом.

— А жо ніззя? — ощирився циган. — Боїся, жо приворожу?

— Іди он своїх приворожуй.

— Хош, пришлю сестру — вона тобі всю правду скаже. — По-циганському вродливе обличчя спотворив вираз улесливого нахабства.

— Я теж умію правду казати: тобі світить казений дім — в недалекому майбутньому. І зустріч з чирвовим валетом, який зараз сидить в одному вагоні з начальником цього поїзда. Якщо ти не дасиш мені спокій.

Впевненість і холодна зневага, либонь, справили враження. Той, що сидів навпроти Зоріна, виразно подивився на приятеля, мовляв, ходімо, не наражайся. Вони пішли, залишивши специфічний дух табору.

— Ну, ви їм різко! — озвався Зорін.

— А жо мені було робити? Прилип масними очима, як сльота.

— Позаду залишився шахтарський край з численними населеними пунктами. Поїзд рухався в суцільній темряві; лише де-не-де з’являлися і враз зникали вогники.

Зорін зняв з горішньої полиці матраци і пішов до провідників по білизну. Коли повернувся, Колесникова сказала:

— Знову заглядали ті двоє. Я їх відшила. — Вона з рушником і одягом для спання подалася до туалету.

Зорін узяв течку з документами, аби сховати в портфель. Але його не виявив. Заглянув під обидві полиці — свою й Ларисину — там було порожньо. Раптом відчув, як замлоїла йому рана під оком.

— Куди пішли ті двоє?! — вигукнув Зорін.

Чоловік, що лежав над полицею Колесникової, показав очима в бік виходу. "Отже — не до гурту,"— майнула думка.

Він наздогнав їх у тамбурі другого вагона. Його портфель був у цигана, що залицявся до Колесникової. В мить два представники мирного племені перетворилися на хижаків. Саме хижий полиск в чорних очах викресав у пам’яті блискавичну реакцію боксера. Він щосили затопив циганові в пику, аж там щось хруснуло. Потім ще раз. Його навальна агресія, мабуть, збила з пантелику злодіїв. Зоріна вони мали за такого собі інтелігентика. Але їхнє замішання тривало тільки мить. В руці другого блиснуло лезо ножа, яке вискакує від натиску кнопки. Ще секунду — і він вгородив би його Зоріну в бік.

— Стривай! — вигукнув той, у якого був портфель.

— Ворухнешся, і тобі гаплик, — Бандит притис лезо на рівні нирок; воно навіть трохи увійшло в тіло. Зорін відчув теплу цівку крові.

Тим часом товариш бандита витяг з кишені якийсь інструмент і заходився біля дверей.

"Хочуть викинути з поїзда!"— вдарила думка.

— Хлопці, ви сильно наслідили, — сказав Зорін. — Вас знайдуть хоч під землею.

Але то були люди, котрі жили ось цією миттю. Що таке майбутнє, вони не знали.

В прочинені двері разом з перестуком коліс увірвався струмінь степового повітря. Циган повернувся; обличчя його було заюшене. На світлій футболці також червонилися плями. З усього, в нього була зламана перетинка в носі. Він кинув під ноги портфель і вдарив Зоріна в живіт.

— Сховай ножик! — наказав поплічникові.— На тілі не має бути ножових слідів…

Той спритно сунув ніж у кишеню і заломив Зоріну руку. Заюшений вхопив за іншу і потяг до виходу. Та Зорін встиг упертися ногою в двері і вони знову зачинились.

— Ах ти ж падла! — ревнув циган з розбитим носом і молоснув Зоріна в дихало.

Цього разу удар був влучний. На мить Андрій обмяк.

Йому забракло повітря. Тим скористались нападники; вони знову відхилили двері. Та новий струмінь нічної прохолоди подіяв як ківш холодної води. Зорін випручався від бандитів, але за спиною в нього була гуркітлива прірва.

"Ось і все!"— майнуло в голові. На мить він пригадав того — другого Зоріна, котрий з’являвся в критичних ситуаціях. Навіть побачив себе, ні — його стоячим перед комісією з відкриттів у кабінеті Наяшкова в Москві… І тепер хтось із них — Зоріних садонув того, що сховав ніж, ногою в пах, аж він відлетів і вдарився спиною в протилежні двері тамбура.

— У-у-у!!! — завив циган від болю.

Його друг на мить увесь стисся, а тоді розпружинився, немов пантера. Якби Зорін не встиг ухилитись, вони обидва вилетіли б у ніч.

Їхні тіла застрягли в проході. Від цигана пахло кров’ю і знайомим уже запахом табору.

— Турляй його, Міхо! — застогнав поплічник, тримаючись руками за пах. — У-у, паскуда!

Гуркнули двері тамбура, що вели в сусідній вагон, і звідти вийшли троє в майках. Вони були напідпитку і мали по пляшці з собою. Либонь, повертались з вагона-ресторану.

— Шо за шум, а драки нєт? — озвався один, окинувши поглядом тамбур. Та враз протверезів. — Брати, та тут же людину з поїзда викидають! Ах ви ж… — він зайшовся кучерявим матом.

Тим часом больовий шок у цигана, що його вдарив Зорін, минув; він вихопив ніж, але не встиг натиснути на кнопку. Пляшка одного з гуляк опустилася на кучеряву голову і розлетілася на скалки, заливши

бандита пивом. Він упав. Його товариш, що вчепився мертвою хваткою в петельки і силкувався виштовхати Зоріна з поїзда, помітивши нерухоме скоцюрблене тіло друга, враз ослаб.

Мускулиста рука одного з дужанів вхопила закривавленого напасника за комір і відтягла з проходу. Зорін встиг помітити в вологих чорних очах зацькованість.

— Викинули б мене, якби не ви… — сказав Зорін. — Міліцію треба…

— Не треба міліції, брат, — відказав той, що тримав бандита. Він вхопив його за волосся і садонув лицем в стіну. Удар був сильний. Циган зомлів і впав.

Той, що перший зайшов у тамбур, показав на портфель.

— Це твоє? — запитав.

— Моє,— відказав Зорін, піднімаючи портфель.

— Ясно, — мовив той, що розбив пляшку. — У-у, нелюди! — І копнув бандита, котрий заворушився.

То були троє дужих чоловіків середнього зросту. На тілі двох із них Зорін завважив характерні зелені цяточки, за якими безпомилково впізнають шахтаря.

— Ходімо, брати, — озвався один з них. — Бо, й справді, міліція наскочить. Не відіб’єшся тоді…

…Зорін роздер носовичок і заходився витирати кров, що сочилася з ранки в боку. Вістря увійшло в тіло, мабуть, на цілий сантиметр. Боліло не сильно, але ніж, мабуть, вніс інфекцію.

— Що сталося!? — вигукнула Колесникова, котра, вже в спальному одязі, поверталася з туалету.

— Ви маєте йод або зеленку?

— Авжеж… Що сталося?

— Та все ті ж двоє. Поцупили портфель… Ледь відбив.

Колесникова окинула поглядом пожмакану сорочку, закривавлений віхоть, бліде обличчя.

Зорін казав:

— Знали б вони, чим хотіли поживитись: плани гірничих робіт, стара електробритва, запасна сорочка. Єдина цінна річ — це вино. — Він витяг пляшку "Масандри", що колись привіз був із Криму. — Гроші й документи ось, — показав на течку, що лежала на столику. Хай їм чорт — тим циганам! Якби не троє шахтарів, що нагодилися, лежав би я вже десь біля насипу в степу.

По вагону пройшла провідниця.

— Скоро станція Лиха, — оголосила. — Зупинка п’ять хвилин. Приготуйтесь.

"Це ж треба — станція з такою назвою! — подумав Зорін. — Ніколи не забуду!"

По миті повз них посунув до виходу весь гурт циган.

"Так ось на що розраховували ті двоє…— майнуло в голові.— Що зійдуть на найближчій станції і тоді шукай вітра в полі".

Тихий гомін, що донедавна панував у вагоні, вщух. Зорін лежав з відкритими очима. Постільна білизна пахла вільгістю. Рана в боку, що її Колесникова обробила йодом, ледь-ледь відчувалась. Натомість млоїло під оком. Він помацав там пальцем, але болю не відчув; схоже то був фантомний біль.

"Смуга невдач", — подумав Зорін.

Спало на думку, що прикрощі почалися з захопленням медициною. Він немов би ступив у заборонену зону. Доки його діяльність була на рівні аматорської, все йшло добре. Та щойно він переступив межу, за якою починався вже професіоналізм, пішли нещастя.

Було вже далеко за північ. Його потрясіння, мабуть, передалися й Колесниковій; вона, з усього, також не спала.

"Авжеж, — майнула думка, — перша спільна подорож і раптом така пригода".

На мить Зорін уявив весь ланцюжок подій, який привів його до знайомства з цією жінкою. Гіпертонія, що він нажив після нещасного випадку в шахті; лікування у професора Г.В.Дзяка;[39] намагання самому збагнути суть хвороби і розібратися в методах її лікування бішофітом; перевірка на собі (з дозволу Дзяка); добрі результати і початок впровадження методу в медичну практику. Це останнє вже стало межею його компетенції. Потрібні були спеціальні медичні знання. Доньки, з якими він так плідно співпрацював при винайдені цементу для зубних пломб, займалися одна стоматологією, друга урологією. А тут — кардіологія — зовсім інший профіль. Найкращим товаришем йому був би сам Дзяк, але посада проректора медичного інституту з навчальної роботи забирала в нього левову частку часу. І тоді Георгій Вікторович запропонував йому в помічниці свою аспірантку Колесникову.

Тим часом поїзд мчав без жодної зупинки вже кілька годин. Хтось немов би став прочиняти двері в інший світ та впускати туди Зоріна. Але тільки на мить, бо щораз спрацьовував "вахтер" і він знову опинявся на полиці в вагоні. Той "вахтер" стояв на чатах на випадок, якби бандити надумали помститись. Він не виключав того, що вони не зійшли разом зі своїми на станції Лихій. Зрештою сон таки здолав.

Між двома вимірами

1

На Волгоградський вокзал поїзд прибув близько десятої ранку. Вони стояли біля вагону, з якого щойно вийшли, коли до них підійшов чоловік середніх літ, трохи вищий і справніший від Зоріна, в простенькій білій безрукавці і сірих штанях.

— Ви з Дніпропетровська? — запитав він. Почувши ствердну відповідь, подав руку.

…Спасов Олександр Олексійович[40] — завідуючий кафедрою фармакології Волгоградського медичного інституту виявився людиною гостинною. Спочатку він повів їх у готель, що знаходився за двісті метрів од вокзалу, де на них чекали два одномісних номери. Завваживши, що Колесникова розглядає з вікна свого житла будинок універмагу на протилежному боці вулиці, Спасов сказав:

— Це не просто універмаг. З його підвалу вийшов колись фельдмаршал Паулюс, щоб здатися в полон. Навіть картина є така… Тільки на полотні — універмаг в руїнах. — Він глянув на годинник. — На жаль, мушу вже йти. Сьогодні відпочиньте, познайомтеся з містом, а завтра вранці я по вас заїду.

Колесникова відмовилася від прогулянки.

— Треба обміркувати, про що завтра казатиму, — мовила вона, поклавши руку на папери, що були розкладені на столі. — Незнайомі люди, до того ж фармакологи…

— Подумайте, подумайте, — посміхнувся Зорін, виходячи з її номера.

Будинки волгоградських вулиць мало чим відрізнялися від дніпропетровських чи донецьких, зведених після війни. І все ж це була чужина. Зорін почувався тут так само, як колись в Індії чи Німеччині. А, може, таке враження в нього виникало через те, що вже не було Радянського Союзу і він приїхав в іншу державу?

Волга, як і Дніпро в Дніпропетровську, протікає через центр міста. На березі, неподалік від готелю, де вони оселились, розкинувся великий базар. На землі ворушилися велетенські, в півтора метра, соми і щуки. Були тут овочі і фрукти, привезені з азіатських республік. Торжище однаково нагадувало слав’янський ринок і східний рабат.

Віддалік починалися сходи, що вели до меморіалу перемоги, який вінчала велетенська постать з мечем. На мить Зоріну здалося, що постать на Мамаєвому кургані похилена. Як з'ясувалося потім, пам’ятник, справді, дав усадку, про що свідчили заміри, зроблені з допомогою теодоліту.

Раптом Зоріну спало на думку, що все, що він бачив, не справляло враження, бо другим планом він займався тим самим, що й Колесникова. Як поставляться фармакологи до того, що він, гірник, втрутився в їхню сферу?

"Найнесподіваніше відкриття з’являється на стиках наук, — відповідав він уявному опоненту. — Це банальність, але це так".

"Дивлячись яких наук, — заперечував уявний опонент. — Геології та хімії — так, гірничої науки та фізики й математики також не викликає

заперечення. А от гірничої науки й медицини… Щось воно не стикується".

"Справа не лише в синтезі різних знань, а в синтезі логік. Жорстка логіка людини технічних знань перенесена в медицину, дає несподіваний ефект".

…Спасов заїхав по них о дев’ятій ранку.

— Я призначив на сьогодні засідання кафедри, — сказав він уже в машині.

По дорозі час від часу звертав їхню увагу на якийсь будинок чи сквер, пов’язаний з битвою. Власне, то було тільки місце і пам’ять про подію, бо споруда стояла інша, побудована вже пізніше. Так вони проїхали повз дім Павлова.

Зорін завважив, що Спасов жодного разу, ні тоді, коли їх зустрів, ні тепер, не прохопився й словом про те, заради чого вони приїхали. Поводився як гостинний господар і тільки. Помітила це й Колесникова, бо обличчя її стало заклопотаним. А, може, вона, аспірантка, побоювалася зустрічі з авторитетами?

На кафедрі зібралося чоловік із двадцять — переважно жінки.

— Назвемо це наше зібрання міжнародним симпозіумом, — почав Спасов з доброзичливою іронією. — Люди, які до нас приїхали, знають про діяльність нашого колективу з публікацій. Дещо відомо й нам про їхні здобутки. — Спасов показав ксерокопії, що йому дав Зорін. — Це авторські свідоцтва на застосування бішофіту в стоматології та кардіології. Щоправда, я довідався про них з повідомлень у Реферативному журналі. Чи цікаво буде нам — тим, хто розробляє нові форми препаратів на основі бішофіту, послухати колег з Дніпропетровська? Гадаю, цікаво.

Зорін звернув увагу, що меблі в кабінеті були сучасного виготовлення, а не такі, як у Маркшейдерському інституті у Пєтухова. Там вчувалася вічність, тут — тимчасовість. Там за кожним предметом, будь то люстра під стелею чи крісло, тягнувся довгий шлейф у минуле; тут бачився лише сьогоднішній день.

— …Але перед тим, як запросити їх до слова, мабуть, вам буде корисно знати, що Лариса Дмитрівна Колесникова — кардіолог, аспірантка відомого вам професора Дзяка, а Андрій Микитович Зорін — гірник… — Поміж учасників зібрання прокотилося пожвавлення. — Хе-хе… Це справді, теє… Так от, він доктор наук, професор, очолює відділ в Інституті геотехнічної механіки Академії наук України.

Пожвавлення вщухло. Кожен, мабуть, осмислював почуте.

— Яке він має відношення до медицини? — провадив Спасов. — А яке мав відношення Ломоносов до відливання кольорового скла? Творчіть, друзі мої!

Зорін з подивом покосився на Колесникову, мовляв, звідки йому відомі такі деталі?

— …Якщо вона є, то вона дасть про себе знати, чим би людна не займалась. До речі, Андрій Микитович — автор двох відкриттів у галузі гірничої науки. Що це таке, гадаю, вам — ученим пояснювати не варто. Скажу тільки, що в нас у Волгограді немає жодного автора відкриття. Подія це епохальна. А вже коли відкриття перше… Ну, до нього в гірничій науці, за всю її історію, ніхто не отримав диплому першовідкривача. Андрій Микитович перший. — Раптом Спасов подивився на Зоріна, що сидів поряд зі столом, сказав з усміхом — Ну, як я вас, Андрію Микитовичу, висвітив? Га?

— Звідки вам про все це відомо?! — щиро здивувався Зорін.

Спасов лукаво посміхнувся.

— Від Дзяка. Він дзвонив, цікавився, чи ви прибули… А зараз, Андрію Микитовичу…

Співробітники сиділи по периметру просторого кабінету; на декому з них були халати. Це перше, що помітив Зорін, підвівшись. Ні віку, ні кольору волосся, ні навіть статі він спершу не бачив, а тільки відчував на собі погляд багатоокої істоти. Ця істота доскіпливо вивчала його. Одна пара очей прикидала постать і зріст, друга обличчя, третя оглядала червону пляму під оком, четверта оцінювала одяг (добре, що Зорін встиг його випрасувати в готелі). Йому здалося навіть, що одна з пар очей помітила під його сорочкою пластир, що заклеював поранення. Колись йому траплялося вже бути в такому стані — в кабінеті Наяшкова. А тільки тоді багато очей членів комісії злилися в одну пару з гіпнотизуючим поглядом, що попервах геть збив його з пантелику. Він став самим собою тільки завваживши усміхнене обличчя свого колеги Пєтухова. І тут, щойно він спинив погляд на Колесниковій, як наслання, а чи стан прострації зникли.

— Справа не в бішофіті,— нарешті увірвав паузу Зорін, — а в магнії, що його містить цей мінерал. Американці підрахували, що за кілька десятиліть у них від браку магнію померло більше людей, ніж загинуло у війнах, включаючи й в’єтнамську. Застосувати бішофіт для лікування гіпертонії нас навели на думку дослідження москвичів, які для тієї ж мети синтезували речовину, що містила магній… Ну, думка виникла не на пустому місці. До того ми вивчали вплив бішофіту на твердість стоматологічного цементу, а головне його бактерицидні властивості. Ця робота зареєстрована як винахід і вам про неї відомо. Не критимусь — мною рухав не самий лише дослідницький рефлекс, а й, так би мовити, шкурні інтереси. Колись під час одного нещасного випадку в шахті я нажив собі гіпертонію. Професор Дзяк мене поставив на ноги. Але тиск нема-нема та й підскакував. Отоді я й почав серйозно вивчати медичну літературу. Благо, обидві мої доньки — медики. Ну, звісно, перші досліди — на собі.

— Стривайте, Андрію Микитовичу, — озвався Спасов. — Не гоже перебивати, але може скластися враження, що бішофіт ви застосовували в такий самий спосіб, як і магнезію, себто — ін’єкції… У чому ж тоді новизна й перевага? Адже і там, і там лікує магній.

— Знаєте, нехай буде так: я говорю, а ви перебивайте запитаннями. Бо якщо суцільний виступ, то виходить лекція. — По цих словах Зорін завважив пожвавлення. — Різниця й новизна ось у чому. Кому кололи магнезію, той знає, який це біль. Потім з грілкою треба лежати.

— Ой, не дай, Боже! — вихопилось у літньої жінки в халаті.

— Отож. Наш метод це — електрофорез. Тобто в організм проникають тільки іони магнію. Крім того, при лікуванні електрофорезом хворий не зазнає страждань; в його кров не вводиться нічого зайвого.

— Суттєво, — погодився Спасов.

— Авжеж. А там — при лікуванні магнезією — разом з магнієм вводиться кислотний залишок сірчаної кислоти.

Якщо його там обмаль, ну, як, наприклад, у мінеральній воді, він корисний, але така велика концентрація, як у розчині магнезії, шкодить.

На обличчях, які щойно були відчуженими, з’явилося порозуміння. Зорін завважив, що це були люди різного віку — здебільшого жінки. Він подумав, що існують невидимі прикмети, за якими можна вгадати приналежність людини до мислячої інтелігенції. Ці прикмети неможливо назвати, але одна з них — допитливість і намагання дошукатись істини. Цим людям відомо, що багато так званих істин перестають бути такими, якщо на них глянути з іншого боку… Це та сила, котру не спромоглася приручити жодна влада. З нею миряться, але її тримають у "холоді". Люди такі однакові всюди: в Америці, Німеччині, Африці — Зорін бачив

їх, розмовляв з ними, сам був одним із них. І те, що настороженість на їх лицях змінилася на прагнення розібратись, свідчило про початок довіри. Він відчув те на рівні підсвідомості, ні — того — другого Зоріна, який, траплялося, виходив на передній план.

— Можна? — озвалася та сама жінка, що була кинула репліку щодо болю від введення магнезії.— Ось ви сказали електрофорез… Де, в якому місці накладаються електроди?

— Один на комірну зону — ну, нижче потилиці, другий внизу спини.

— Я також хочу дещо з’ясувати, — підвів руку молодий чоловік з азійським типом обличчя; мабуть, асистент чи аспірант першого року. — Якщо роблять ін’єкцію, то препарат розноситься кров’ю по всьому організмові і затримується там, де треба. Тобто надійність забезпечується… Чом би й вам не робити уколи розчином бішофіту?

— Була така думка, — відказав Зорін. — Але на це потрібен дозвіл медичних органів. А вони його не дають. Бішофіт — мінеральна сировина, яка містить домішки. Дія кожного з них зокрема на організм невідома. Ну, одному хворому якийсь із компонентів може бути корисним, іншому він протипоказаний. У нашому ж випадку вводиться лише сам магній, до того ж локально.

Озвався Спасов:

— Взагалі-то основні домішки бішофіту відомі. Наприклад, бром, йод… Відома й дія їх на організм. Але там є ще з десятка півтора компонентів, хоч і в мізерних кількостях… Як вони впливають на той чи інший орган, невідомо.

— От-от, — підхопив Зорін. — До того ж бішофіт з різних родовищ може мати суттєві відмінності… Наприклад, ваш — волгоградський і наш — полтавський. Адже це — мінерал. Геологічні умови формування

родовища могли сильно відрізнятись. Ну, сольовим складом первинних вод, органікою і таким іншим.

Кілька пар очей, що досі були немов би зашторені, після цих слів засвітились. Мабуть, поясненням про формування мінералу Зорін дещо їм підтвердив.

— А я думала, чого це в мене бішофіт з різних упаковок по різному впливає на лікування суглобів… — озвалась молода білява жінка. — Це, справді, багато що пояснює.— Мить повагавшись, поцікавилась — А як ви бачите механізм дії бішофіту на хворобу?

— Гадаю, професійніше скаже про це Лариса Дмитрівна — вона медик, — відказав Зорін.

— Магній, як відомо, розслаблює,— мовила Колесникова, підвівшись, — Клітину, м’яз чи будь-що інше. В організмі, де обмаль магнію, його місце займає кальцій. З часом кальцій карбонізується. Хірурги, котрі роблять операції на серці, знають, що коронарні судини бувають вкрай твердими; скальпель об них тупиться. Отож магнію в організмі мусить бути достатньо аби його місце не займав кальцій. Ми досліджували вміст магнію в крові. В хворих на гіпертонію чи ішимічну хворобу серця його менше в два-чотири рази, ніж у здорової людини. Андрій Микитович згадав про американські дослідження… Вони там аналізували причини смертей. Висновок був такий: від браку магнію в організмі за сорок років померло вісім мільйонів людей.

Озвався Спасов:

— Яким методом ви досліджували вміст магнію в крові?

— Атомно-адсорбційною спектрофотометрією.

— А ви суглоби не пробували лікувати бішофітом? — озвалась білява.

— Пробували. Але ні на що оригінальне не спромоглися. Тільки підтвердили ваші дані на наших — полтавському та чернігівському бішофітах.

Зорін завважив вдоволення на повненькому кругловидому обличчі жінки, що запитувала. А ще він помітив, що зникли останні сліди відчуження на лицях господарів. Їх з Колесниковою, схоже, приймали вже як своїх.

— Від стресів, куріння, пиятики, — провадила тим часом Лариса, — судини напружуються і, перебуваючи в такому стані тривалий час, немов би дубіють; на них осідає спочатку холестерин, а потім кальцій; зрештою бляшки його вкривають всю судину і вона стає твердою, немов корал. Це відбувається за браку магнію в організмі. Отож ми маємо намір рекомендувати бішофіт для мінералізації всіляких напоїв, та й взагалі для вживання його з питною водою… — Колесникова сіла.

Знову підвіся Зорін.

— Ми приїхали не тільки за тим, аби поділитися творчими здобутками… Ну, до вашого методу лікування суглобів додати наш — лікування гіпертонії. Обидва методи — тільки частина того, що можна витягти з магнієвого мінералу. Вже тепер до нас звертаються хворі на геморой з проханням дати їм ректальні свічі з домішкою бішофіту. Звісно, за рекомендацією добровольців, яких ми пролікували. Але й не в цьому справа… Справжня перспектива застосування мінералу, як на мене, в його здатності підвищувати імунний бар’єр організму. Тепер, після Чорнобиля, сильно знижено імунітет людей. Бішофіт допоможе протидіяти всіляким хворобам, а водночас і врівноважить баланс магнію та кальцію. Наше завдання — ваше тут — у Росії, наше — в Україні зосередити увагу органів охорони здоров’я на цій особливості бішофіту. У нас хоч і не порахували, скільки людей гине від браку магнію в організмі, але смертей тут не менше ніж там — в Америці. Кошти, що йдуть на лікування та оплату лікарняних, величезні. Дещиці їх вистачить на асигнування глибших, ніж зараз, що проводяться,

досліджень бішофіту. Для всякої путньої держави це мусить стати питанням стратегії. За його вирішенням стоїть не тільки здоров’я громадян, а й суттєве наповнення бюджету.

Зорін сів. Паузу, що якийсь час тривала по тому, порушив Спасов:

— Може я помилюся. Але якби мене запитали, що треба аби зробити відкриття, я відповів би: спромогтися побачити за окремими деталями ціле. Щойно Андрій Микитович дав нам урок такого бачення…

"Поштовх потрібен, — подумав Зорін. — Сильний поштовх в глибині свідомості, який би тормоснув не тільки розум і почуття, а й невидимий план людського Я. Таке виверження думки може статися в найнесподіваніших випадках. Воно може прийти у сні, в якійсь екстремальній ситуації, а може з’явитися і в час розслаблення."…На мить у пам'яті полинула сумна лірична мелодія. На місці стіни з портретом Сєченова виникла сцена з декораціями до опери Пучіні. Актриса, котра грала роль Мадам Батерфляй, мала чарівний голос. Зорін насолоджувався співом, його погляд відпочивав на блискуче виконаних декораціях, поруч сиділи доньки — Марина й Ольга, які його й привели в оперу… І раптом — ідея! Вона увірвалася невідомо звідки, адже ні про що таке він не міркував. Враз змішалися люди в залі, сцена, кольори і звуки; натомість із хаосу з’явилася формула. Досі вона була десь глибоко в його думках. І ось, раптом, в мить умиротворення… "Авжеж, Спасов також має рацію, — подумав Зорін. — А тільки без осяяння, що мусить статися бодай один раз у житті, не буде відкриття. З ним — осяянням приходить і потужний запас волі". Зорін пригадав, як після того випадку він став відчувати час — дні, години, навіть хвилини. З кожною втраченою миттю він почував себе пограбованим.

Розтанула прозора перетинка, за якою на мить опинився Зорін. Долинув голос Спасова:

— Як ви вважаєте, Андрію Микитовичу, що потрібно вченому, аби зробити відкриття?

— Ідеєю треба жити, — мовив Зорін. — Ну, і звісно, те, що ви сказали...

"Пробоїна потрібна, — подумав він. — Між цим і тим світом. Треба, щоб тебе хоч на мить туди впустили".

— ...Ну, і звісно, наполегливість, — провадив він. Бо переконати у правоті нової ідеї значно важче, ніж до неї прийти. Ви маєте усталений порядок, на якому часто тримається чийсь авторитет. По суті ви втягуєтесь у боротьбу на два фронти: ідей і людей. І другий фронт значно важчий — повірте мені.

— Цікава думка... — мовив Спасов. — Ну, а тепер повернемося до того, що я сказав на самому початку, що це, хе-хе, симпозіум. Ми послухали вчених з України, тепер послухаємо росіян. Прошу Нелю Пилипівну, — звернувся він до білявої, за методикою якої лікували суглоби.

Позаду залишилися вогні Волгограду, поїзд в'їздив у темряву.

Цього разу Зорін і Колесникова їхали в напівпорожньому вагоні. В купе ще витали запахи парфумів, що їх залишили по собі дві співробітниці кафедри, котрі разом із Спасовим прийшли їх провести., а на дні пластмасових келишків червоніло кримське вино, яке вони тут випили "на коня".

"Все було по-людському", — подумав Зорін. Він спостеріг, що обличчя його супутниці, котре до прибуття у Волгоград виказувало очікування чогось не дуже приємного, тепер світилося оптимізмом.

— Знаєте, Андрію Микитовичу, — озвалась Лариса, — до мого аспірантського плану доведеться, мабуть, вносити зміни.

— Так?

— Так. Сьогодні я подивилася на нашу тему чужими очима. Вона, справді, варта уваги. — Раптом запитала — Як ваша рана?

— Трохи шпигає.

Колесникова промила поріз перекисом водню зі своєї мініатюрної аптечки, змастила йодом. Відчуваючи дотики її рук, Зорін вперше подивився на неї очима не колеги, а чоловіка, та завважив, що вона не обділена ні вродою, ні поставою. "Єдина вада — подумав він з іронією, — що вона значно молодша від мене". Він поспішив відвести очі, аби не виказати ніжності, що в них на мить сяйнула.

— Я ось подумала, — озвалась Лариса, притискаючи по краях свіжий пластир, — чи не могли б ви стати моїм науковим керівником? Тобто другим…

— Але ж я — гірник, — здивувався Зорін.

— Ну, перший керівник Дзяк — медик, а ви — другий… В медичних колах вас знають. До того ж ви — батько бішофіту.

— Хм, батько… А як на це подивиться Георгій Вікторович?

— Добре подивиться, бо це його ідея.

— Он воно що. А мені він жодного разу…

— Ну, він — на мій розсуд…

"Щастить мені на Колесникових, — подумав Зорін. — Володимир Колесников — мій учень і друг, тепер ось Лариса..." Він пригадав, як здивувався, коли Дзяк запропонував йому в помічниці свою аспірантку на прізвище Колесникова. Як потім з’ясувалося, вони з Володимиром не були навіть знайомі.

2

У кабінеті ще витав дух вченої ради відділу, на якому доктор наук Халимендик доповідав про наслідки впровадження його розробки в шахтах Західного Донбасу. Ідея була, справді, оригінальна. Штрек, який від природних факторів і техногенних коливань масиву шахтного поля часто деформувався, тепер поводив себе як броньована гнучка труба — без руйнування кріплення. Він нагадував чимось велетенського дощового черв’яка в товщі порід, якого можна було зігнути, але неможливо було сплющити.

Зорін спершу не поділяв ідеї свого учня, та згодом під тиском його доказів та прикладів з гірничої практики не тільки змінив думку, а й став всіляко сприяти розробці. Впровадивши метод у себе на шахті, директор-учений десь за півроку зробив виробництво рентабельним.

Зорін підготував вісімнадцять докторів наук, але справжніми своїми вихованцями вважав Володимира Колесникова і Юрія Халимендика. В кожному з них він часом спостерігав часточку самого себе. Це були рівні за інтелектом, але відмінні в науковій орієнтації люди. Колесников більше тяжів до теоретичних розробок, Халимендик — до використання теорії в гірничій практиці. Під час їхніх палких полемік Зорін, бувало, грівся, як біля багаття.

Якусь мить він ще жив проблемами вченої ради, та раптом пролунав телефонний дзвінок. Почувся незнайомий жіночий голос. То була дружина їхнього пацієнта — директора одного НДІ, котрого вони лікували від гіпертонії.

Враз Зорін опинився в іншому вимірі.

— Іванові Петровичу погано, — сказала жінка.

— Такого не мусило бути, — відповів Зорін. — Як це сталося?

На тому кінці помовчали, а тоді взяв трубку сам хворий.

— Все було — не треба краще, — голос його був тремтливий і слабкий. — Та тут у нас один захистив дисертацію. Спровокували на бенкет… І вже другого дня від вашого лікування не залишилося і сліду.

"А хай тобі чорт!"— лайнувся подумки Зорін. Він уперше подумав не про здоров’я людини і навіть не про долю методу, а про себе. Адже про лікування директора знало чимало. Були поміж них і ті, кого відсіяли з авторів заявки на відкриття, а були й просто з лихим оком. Якщо, не приведи Боже, станеться найгірше, то про це безперечно довідаються в Комітеті. На мить у пам’яті сяйнув прожектор та висвітив довгий шлях від ідеї до остаточної формули заявки на відкриття, з першими перевірками на собі і потерпанням за наслідки, з суперечками з опонентами та наверненням їх у "свою віру", з поневіряннями в поїздах, частими відрядженнями і негараздами через те з дружиною.

— Алло, алло… Ви чуєте? — сполошився директор, бо в трубці не озивались.

— Чую, — сказав Зорін.

— То як мені бути?

— Звідки ви телефонуєте?

— З дому. А точніше — з ліжка.

— Залишайтесь там і очікуйте мого дзвінка. — Зорін поклав трубку.

Він почав набирати номер телефону Залізничної лікарні, де працювала Колесникова. Там не відповідали. Тим часом емоційний спалах, якщо не сказати паніка, що на час охопила його, стала гаситись думкою. Пробуджувався одвічний зорінський рефлекс допитливості.

"Чому алкоголь нейтралізує лікування?"

"Під час електрофорезу іони магнію проникають в тіло і там накопичуються в депо клітин, щоб потім бути використаними як будівельний матеріал при відновленні клітин. А в тих клітинах (у даному випадку клітинах судин), в які при їх регенерації ввійшли іони кальцію, магній їх (іони кальцію) витискає; судина поновлює еластичність. Процес заміни відбувається поволі; спочатку магній витискає кальцій з депо клітин, а тоді і з усієї "арматури" судини. Тому одужання директора йшло повільно, але надійно. Перші п’ять процедур електрофорезу з бішофітом показали поступове зниження артеріального тиску. А ще через десять процедур тиск знизився зі 180/120 до 140/90, водночас покращилась робота серця. Директор буквально ожив.

І ось у шлунок потрапляє алкоголь; кров розносить його по всьому організму. Опинившись у клітинах судин, він нейтралізує притягальну силу двовалентного магнію, а саме: зв’язує його в сполуку алкоголят магнію; магній втрачає здатність вплітатися в "арматуру" судини. Блокуючи дію магнію, алкоголь водночас не блокує дії кальцію. Відбувається знову насичення судин кальцієм, який згодом, завдяки взаємодії з вуглекислотою, перетворюється на вапно; судини стають ламкими".

Тоді, після одужання, Колесникова попередила:

— Подалі від чарки.

— І в рот не братиму, — запевнив директор.

У Залізничній лікарні нарешті взяли трубку. По хвилі почувся Ларисин голос. Вислухавши Зоріна, вона сказала:

— АндріюМикитовичу, він нас підставив.

— Авжеж… То як нам бути? Георгія Вікторовича повідомимо?

— Давайте з цим потерпимо… Спробуємо ще один цикл.

Домовились зустрітись на квартирі у хворого.

Зорін дивився у простір кабінету, де ще недавно було людно й гомінко. Це сюди колись привів повнуватого чоловіка з характерним для гіпертоніка кольором обличчя один колега-гірник.

— Скажу вам прямо, Андрію Микитовичу, — сказав після знайомства той чоловік. — Я в це не вірю. Але оскільки мені вже нічого не допомагає, то чом би й не спробувати. Гірше навряд чи буде, адже прямо в кров ви нічого не вводите. І ще одне — у стаціонар я не ляжу.

…Професор Дзяк був не проти того, аби лікувати хворого, але, довідавшись про його намір не лягати в лікарню, спохмурнів.

— Андрію Микитовичу, це ризик. Сьогодні ми його пролікуємо, а завтра він десь зайву чарку… Я знаю сучасних керівників. У них напружена робота перемежовується нервовими зривами і бенкетами.

Колесникова, котра була при тій розмові, зауважила:

— Та гірше не буде.

— Від нашого лікування, справді, гірше не стане. Але якщо йому нічого вже не допоможе, то лихо, якщо таке станеться, спишуть на наш метод. А це значить буде покладено хрест на відкритті, до якого ми йшли довгих десять років.

Дзяк казав правду, але Зоріну хотілося допомогти людині, а водночас ще раз переконатися в дієвості методу. Прагнула перевірки й Колесникова, в дисертації якої бішофітний метод займав чільне місце.

Вони не переконували Дзяка; просто сиділи в його кабінеті, кожен обмірковував ситуацію.

— А-а, Бог з ним — спробуємо, — сказав Дзяк. — Але перед тим його слід добре обстежити.

Як з’ясувалося, стан хворого був критичний. На електро— і ехокардіограмах читалися не тільки ознаки гіпертонії, а також ішемічної хвороби серця, перенесеного інфаркту міокарда, про які директор і не здогадувався.

Ознайомившись з усім тим, Дзяк тоді сказав:

— Ми свідомо підставляємо себе. Ви тільки подивіться: у нього знижена скорочувальна функція лівого шлуночка серця, явне перевантаження порожнин серця... З таким букетом болячок потрібне серйозне стаціонарне лікування. Але оскільки ми втягли хворого в обстеження, тобто сказали "А", то треба вже казати й "Б".

На мить Зорін пригадав запитання Спасова:

"Як ви вважаєте, що треба вченому, аби зробити відкриття?"

"Перш за все не підставити себе". — відказав він подумки уявному колезі з Волгограда.

Тепер, коли їхню заявку на відкриття невідомих властивостей бішофіту Комітет розіслав ученим усього світу і очікує відгуків, вони, автори, йдуть на ризиковану авантюру. І справа була не так в особистому ризику, як в опороченні ідеї ефективного і безболісного методу лікування.

Зорін очікував Колесникову біля під'їзду будинку, в якому мешкав директор.

Вона приїхала на машині швидкої допомоги. Була в білому халаті і привезла прилад для електрофорезу.

Двері відчинила дружина хворого; на обличчі її вгадувалася погано прихована тривога і, може, Зоріну те тільки здалося, почуття провини. В не надто дорого, як для директора, мебльованій оселі пахло ліками і страхом. З блідого, в червоних судинах обличчя, а також приреченості в погляді хворого, можна було здогадатись, що ця ніч була для нього критичною.

Після привітання директор почав оповідати про те, що сталося, але Зорін урвав:

— Не треба, бо слідом за згадкою може прийти й стан, у якому ви побували.

Тим часом Колесникова заходилася міряти тиск.

— Сто вісімдесят на сто двадцять, — сказала по часі.— Ті самі числа, що були й до лікування. — Вона уважно подивилася в обличчя хворого, додала — Крім магнію, вам потрібен бром, щоб зняти нервове напруження.

— Коліть що хочете, аби тільки збити цей клятий тиск.

— Колоти нічого не будемо і пити вам нічого не треба. Все це потрапить в організм з допомогою того ж електрофорезу, тобто через шкіру.

— Лягайте на спину, — сказав Зорін, встановлюючи на стільці прилад. — Щоб вам було зрозуміло, про що йдеться… Того разу ми змочували розчином бішофіту тільки один електрод і в тіло проникали іони магнію — ну, вони мають позитивний заряд. Тепер змочимо також другий електрод, а відтак у тіло проникатимуть компоненти бішофіту, що мають від’ємний заряд, а саме іони брому, йоду, хлору.

Директорові після першого сеансу краще не стало, але коли вони його вже покидали, в очах його світилась надія. Просвітліло й обличчя його дружини.

3

Дзвінок був міжміський — Зорін здогадався з коротких пауз між сигналами.

— Андрія Микитовича можна? — почув він чоловічий голос.

— Це я.

— Потоцький турбує з Комітету…

— О-о! Я вас вітаю, Володимире Вікторовичу…

— Доброго дня. Буду лаконічним, бо тепер дорого коштують міжнародні переговори. Відгуки на вашу заявку нарешті надійшли. Не всі, звісно, але в такій кількості, що експерти розглядатимуть. Найближчим часом очікуємо ще три з московських медичних інститутів. Одразу після цього збереться комісія. Не виключено, що виникнуть запитання і вам доведеться приїхати. Майте це на увазі, коли

плануватимете час на найближчі три-чотири тижні. Я дам вам знати за тиждень по телефону або телеграмою... Ви все зрозуміли, Андрію Микитовичу?

— Все.

— Тоді моє вам шанування. — Почувши у відповідь "До побачення", Потоцький поклав трубку.

На мить Зорін відчув себе на останньому — десятому майданчику між маршами, східцями яких були дні, місяці й роки. Ті височезні в десять років сходи ніщо не підтримувало; вони могли завалитися будь-якої миті та поховати під собою найдорожче — ідею, з якою були пов'язані не тільки надії на майбутнє його та його дочок, а й борг. Його борг, про який ніхто не знав, але який сидів у свідомості від 1979 року. Частину його він уже спокутував онкохворобою, якої, на щастя, позбувся. Але сплатою основної частини боргу було б визнання їхнього відкриття, а відтак оприлюднення перед усім світом дивовижних властивостей бішофіту, зокрема й підвищення імунітету. В післячорнобильський час це врятувало б життя сотням тисяч людей.

Якщо ще недавно Зорін подумки квапив Потоцького, квапив Комітет з відкриттів, то тепер, коли пацієнт, якого вони згодилися лікувати, перебував у критичному стані, він молив Бога, аби там не поспішали... Незначне зниження тиску в директора НДІ почалося тільки після четвертого сеансу електрофорезу. Тим часом дехто з зацікавлених осіб уже довідався про те, що сталось, і намагався вивідати про хід лікування.

— І все ж відкриття є,— сказав він уголос.

Дзвінок Потоцького означав, що переважна більшість відгуків була схвальною. Інакше той просто не озвався б, а надіслав би негативне рішення комісії, та й по всьому.

"Цікаво, чи надійшов відгук з Ліону?"— майнула думка.

Перевірка бішофіту у Франції почалася з пригоди. Доцент медичного інституту Коваль,[41] котра відбувала до Ліону на стажування, за наполяганням Зоріна й Колесникової, взяла з собою пакетик порошку бішофіту, аби там провести дослідження його імунних властивостей. Та в аеропорту французькі митники заарештували багаж, запідозривши Коваль в провезенні наркотиків. Цілу добу з’ясовували, що й до чого. Зрештою все закінчилося благополучно — допомогли колеги-медики з Ліону та знання Коваль французької. Правда, вона згадувала Зоріна й Колесникову "не злим, тихим словом".

Протягом півроку вчена з України разом з французькими професорами на новітньому науковому обладнанні вивчала властивості бішофіту і встановила, що водний його розчин активізує клітини імунної системи, тобто підвищує імунітет людини.

Незадовго до того професор Спасов також довів здатність бішофіту підвищувати імунну систему тварин.

До 1979 року Зорін не надто замислювався над відповідальністю вченого за свої наукові розробки. З вересня ж 79-го в його свідомість оселився хтось, хто фіксував та накопичував факти ядерних експериментів над людьми. А вже після Чорнобиля той хтось завів кримінальну справу — не на нього, не на виконавців експерименту, а на систему, в якій таке стало можливим. У тій справі йому, Зоріну, поки що відводилася роль свідка, з мовчазної згоди якого було закладено міну уповільненої дії під шахтарський регіон.

Публікації, оповіді людей, які він колись залишав без уваги, тепер відкладалися в пам’яті, систематизувалися, порівнювались. Так, Зорін, довідавшись про вибух на Тоцькому полігоні, звернув увагу, що його було проведено майже в ті дні вересня (14-го), а тільки 1954-го, що й на шахті "Юнком". Тільки там, на Тоцькому полігоні, все робилося значно

брутальніше. Була підірвана атомна бомба потужністю в сто кілотонн тротилу. Кілька тисяч загинуло на місці. В госпіталі Самари, Свердловська, Оренбурга суцільним потоком пішли обпалені, осліплі, оглухлі. Три найближчі села згоріли дотла. На решту випав радіоактивний попіл та ядерний смерч пронісся довкіллям радіусом у п’ятдесят кілометрів. Із скалічених одразу взяли підписку про нерозголошення.

Ідея випробування належала заступникові міністра оборони маршалу Жукову. Схвалив Хрущов, якому він її подав. План був простий, як і все геніальне: на полігоні збирається сорок тисяч війська, розташовуються різноманітні зразки бойової техніки, споруджуються всілякі будівлі, навіть приганяється домашня худоба (для чистоти експерименту) і кидається на них атомна бомба вдвічі потужніша від тієї, що знищила Хіросіму.

Для повноти аналогії бомбу скинув бомбардувальник Ту-4, скопійований з американської "суперфортеці" В-29, відомий під назвою "Енола Гей". В районі полігону знаходилися п’ятнадцять сіл, що робило експеримент ще цікавішим і пізнавальнішим.

Військових попередили, що буде випробувано нову зброю, їх посадили в окопи неповного профілю в самих тільки гімнастерках і пілотках, та наказали одразу після вибуху наступати в бік епіцентру.

Мешканців сіл і взагалі ні про що не попереджали.

А 1955-го крізь ядерний гриб на полігоні Нової Землі змусили пролетіти цілий полк бомбардувальників Іл-28, екіпажі яких заздалегідь підписали папери про те, що "ніколи нікому не повідомлять" з якої причини вони почнуть помирати за два місяці по тому. Полігон на Новій Землі обслуговували солдати будбату. Після першого ядерного випробування над ними вони підняли повстання, а відтак були знищені всі до одного.

1954, 1955 роки… Якби Андрій не вступив був до вузу, то не виключено, що й він опинився б поміж піддослідних.

З’явився колись у світі чоловік, котрий добровільно взяв на себе гріхи людства. Зорін не належав до його воїнства, але зернятко сутності того чоловіка в ньому все ж було. Його уклала колись в його дитячу душу мама — Олександра Семенівна Забашня; воно пролежало там без проростання більшу частину життя. Зернятко можна було назвати й совістю, але не тією, що її встановлюють "правила гри", за якими існує суспільство, а совістю вищого порядку, складовою якої є любов і почуття відповідальності за все і за всіх.

Потрібне було моральне потрясіння, щоб зернинка дала сходи. З тим Зорін немов би піднявся на висоту, з якої стали видні вже не тільки деталі, а ціле, та побачив кількасотмільйонну людність, як одни організм; той організм був пронизаний безліччю щупальців; його щось формувало (ліпило), ніби він — глина. І якщо до 1954 року в ту "глину" вдмухували певну, апріорно задану, сутність, то з 1954-го вже почали ліпити й фізично. Мутації-бо, що стали з’являтися в цілих поколіннях людей, тягли за собою зміну також людської форми. Яку подобу хотіла виліпити та вища (не Божа) сила, вона, мабуть, і сама не знала. Не було-бо "класика", який розробив би фізичну подобу істоти… Але якби її форму (матрицю) все таки виліпили у відповідності до змісту, то це був би двоголовий, чотирирукий (за кількістю сторін світу) гібон з кволими суто людськими рефлексами.

Напевне, існує межа, за якою вже не можна спотворити ні людської сутності, ані її подоби, бо тоді вмикається запобіжник, який руйнує щупальця… Зорін був складовою запобіжника, хоч і не розумів того. Часом йому здавалося, що перед ним хтось ставив проблему, дарував ідеї для її вирішення і підбирав однодумців з такою самою свідомістю, як і в нього, спеціалістів, котрі бачили зв’язок між хворобою окремої людини і хворобою всього суспільства.

Препарат, що вони відкрили, не просто лікує, він мобілізує сили, які захищають організм не тільки від інфекційних хвороб, а й від генетичного каліцтва суто людської природи. Впровадження його в практику дасть можливість поволі поновлювати зруйновану атомними випробуваннями імунну систему. Тоді й почнеться справжня сплата боргу, що тяжів над ним упродовж майже двох десятиліть.

Цьому відкриттю Зорін надавав не меншого значення, аніж тому — першому в його житті і в історії гірничої науки. І доля його залежала тепер від однієї людини, котру вони добровільно взялися оздоровити.

Він подивився на телефон, але не наважився зняти трубку та поцікавитись станом хворого. Надто багато залежало від того дзвінка.

notes

Примітки

[1]

Абрамов Федір Олексійович — член-кореспондент Академії наук України, заслужений діяч науки і техніки; відомий учений в галузі аерогазотермодинаміки. Очолював програму з викидів породи, вугілля та газу АН України.

[2]

Щербань Олександр Назарович — академік АН УРСР, відомий вчений в галузі рудної вентиляції.

[3]

Докукін Олександр Вікторович — член-кореспондент Академії наук СРСР, заслужений діяч науки і техніки РСФСР, директор Інституту гірничої справи ім. О.О.Скочинського; відомий спеціаліст гірничої науки.

Був заступником голови Комісії з атомного вибуху в Донбасі.

[4]

Ляшко Олександр Павлович — Голова Ради Міністрів УРСР з 1972 р.; з 1969-го по 1972 рік — Голова Президій Верховної Ради УРСР.

[5]

Християнович Сергій Олексійович — академік Академії наук СРСР, Герой соціалістичної праці, п’ятиразовий лауреат Державної премії; видатний вчений в галузі газової динаміки літакобудування, механіки суцільних середовищ; один з творців снарядів для "катюш".

[6]

Нирцев Михайло Павлович — голова Комітету держгірничотехнагляду УРСР.

[7]

Поляков Микола Сергійович — академік Академії наук України, заслужений діяч науки і техніки, директор Інституту геотехнічної механіки АН України; відомий вчений в галузі гірничої науки та гірничого транспорту.

[8]

Потураєв Валентин Микитович — академік Академії наук України, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України, директор Інституту геотехнічної механіки АН України; відомий вчений в галузі гірничих машин і транспорту та збагачення корисних копалин.

[9]

Забігайло Володимир Юхимович — академік Академії наук України, лауреат Державної премії України, директор Інституту геології і геохімії горючих копалин АН України; відомий вчений в галузі геології, геофізики та викидів вугілля, породи й газу.

[10]

Веліхов Євген Павлович — академік АН СРСР, віце-президент Академії наук СРСР, відомий спеціаліст в галузі ядерної фізики.

[11]

Ішлінський Олександр Юрійович — академік АН СРСР, лауреат Державної премії, директор Інституту проблем механіки, відомий вчений в галузі механіки, руйнування.

[12]

Александров Анатолій Петрович — академік Академії наук СРСР, тричі Герой соціалістичної праці, лауреат Ленінської та Державної премій, Президент Академії наук СРСР; видатний вчений в галузі атомної енергетики.

[13]

Мельников Микола Васильвич — академік АН СРСР, Герой соціалістичної праці, директор Інституту комплексного освоєння надр АН СРСР, відомий вчений у галузі гірничої справи.

[14]

Яворницький Дмитро Іванович (1855–1940 рр.) — академік Академії наук України, автор тритомної "Історії запорозьких козаків"; його іменем названо Державний історичний музей у м. Дніпропетровську; видатний вчений-історик.

[15]

Колесников Володимир Григорович — доктор технічних наук, лауреат премії ім. О.М.Динника; спеціаліст з механіки гірничих порід.

Автор відкриття № 43 "Закономірність руйнування гірничих порід в приконтурній області виробки".

[16]

Софійський Костянтин Костянтинович — доктор технічних наук, завідуючий відділом ІГТМ НАН України, лауреат Державної премії України, спеціаліст в галузі боротьби з викидами вугілля й породи.

[17]

Полуянський Станіслав Антонович, — кандидат технічних наук, провідний науковий співробітник ІГТМ НАН України, спеціаліст в галузі гірничих порід.

Автор відкриття № 337 "Закономірність руйнування гірничих порід в підземних умовах".

[18]

Пєтухов Гнат Макарович — доктор технічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки Росії, лауреат Державної премії СРСР, завідуючий лабораторією Науково-дослідного інституту гірничої механіки та маркшейдерської справи; відомий вчений в галузі вугілля й породи.

Автор відкриття № 337 "Закономірність руйнування гірничих порід в підземних умовах".

[19]

Шевельов Гарій Агапович — доктор технічних наук, професор, завідуючий відділом ІГТМ НАН України, лауреат премії імені А.М.Динника з механіки, спеціаліст в галузі аерогазодинаміки вугільних шахт.

[20]

Потоцький Володимир Вікторович — кандидат економічних наук, виконавчий директор Міжнародної асоціації авторів наукових відкриттів.

[21]

Ліньков Олександр Михайлович — доктор технічних наук; спеціаліст з аналітичних досліджень в гірничій справі.

Автор відкриття № 337 "Закономірність руйнування гірничих порід в підземних умовах".

[22]

Кузнецов Владислав Павлович — кандидат технічних наук; спеціаліст з захисних пластів.

Автор відкриття № 337 "Закономірність руйнування гірничих порід в підземних умовах".

[23]

Тарасєв Володимир Іванович — кандидат технічних наук; спеціаліст з викидів породи.

Автор відкриття № 337 "Закономірність руйнування гірничих порід в підземних умовах".

[24]

Ніколін Віктор Гнатович — доктор технічних наук, лауреат Державної премії України, завідуючий відділом викидів порід, вугілля та газу МакНДІ; відомий вчений в галузі викидів вугілля, газу й породи.

[25]

Чернов Олег Гнатович — доктор технічних наук, професор; відомий спеціаліст в галузі газової динаміки, викидів вугілля й газу, добування нафти.

[26]

Патон Борис Євгенович — академік Академій наук України та СРСР, лауреат Ленінської та Державної премій СРСР, двічі Герой соціалістичної праці, президент НАН України; видатний вчений в галузі електрозварювання та металознавства.

[27]

Лаврентьєв Михайло Олександрович — академік Академії наук СРСР, Герой соціалістичної праці, лауреат Державних премій СРСР, Президент Сибірського відділення АН СРСР; видатний вчений в галузі механіки, механіки вибуху, гідродинаміки.

[28]

Наяшков Іван Михайлович — голова Держкомітету з винаходів та відкриттів при Державному Комітеті науки і техніки СРСР.

[29]

Щербина Борис Євдокимович — голова Бюро з паливного комплексу Ради Міністрів СРСР, 1973–1984 рр. — міністр будівництва підприємств нафтогазової промисловості СРСР, з 1984 — заступник Голови Ради Міністрів СРСР.

[30]

Халимендик Юрій Михайлович — доктор технічних наук, лауреат Державної премії України, генеральний директор холдингової компанії "Павлоградвугілля", спеціаліст в галузі шахтного будівництва та підземного видобутку вугілля.

Автор відкриття № 43 "Закономірність руйнування гірничих порід в приконтурній області виробки".

[31]

Мунтян Сергій Олексійович — доктор медичних наук, головлікар Залізничної клінічної лікарні в м. Дніпропетровську, спеціаліст в галузі хірургії та гастроентерології.

Автор відкриттів № 42 "Закономірність зміни в’язкості гелеподібної жовчі ссавців під дією ультразвуку" і № 75 "Властивість бішофіта пригнічувати ріст і розмноження патогенних та умовнопатогенних мікроорганізмів."

[32]

Лопаткін Микола Олексійович — академік Академії Медичних наук СРСР, лауреат Державної премії СРСР, Герой соціалістичної праці, заслужений діяч науки і техніки, директор Інституту урології СРСР, відомий вчений в галузі урології та хірургії.

[33]

Люлько Олексій Володимирович — член-кореспондент Академії медичних наук України, проректор з наукової роботи Дніпропетровської державної Медичної Академії, лауреат Державної премії України, заслужений діяч науки і техніки України, відомий вчений в галузі урології та хірургії.

Автор відкриття "Явище утворення біля капсули ниркового тільця лімфатичних капілярів".

[34]

Баранник Сергій Іванович— доктор медичних наук, завідуючий відділом урології обласної лікарні ім. Мечникова у м. Дніпропетровську, спеціаліст в галузі урології та хірургії.

[35]

Дніпрова Ольга Андріївна — кандидат медичних наук, спеціаліст в галузі урології.

Автор відкриттів № 42 "Закономірність зміни в’язкості гелеподібної жовчі ссавців під дією ультразвуку" та № 75 "Властивість бішофіту пригнічувати ріст і розмноження патогенних та умовно-патогенних мікроорганізмів".

[36]

Зоріна Марина Андріївна — магістр медицини, лікар-стоматолог.

Автор відкриття № 75 "Властивість бішофіту пригнічувати ріст і розмноження патогенних та умовно-патогенних мікроорганізмів".

[37]

Каральник Михайло Дмитрович — доктор медичних наук, професор Центрального науково-дослідного інституту стоматології в м. Москві.

[38]

Колесникова Лариса Дмитрівна — кандидат медичних наук, завідуюча відділенням Залізничної клінічної лікарні в м. Дніпропетровську, спеціаліст в галузі кардіології.

Автор відкриттів № 42 "Закономірність зміни в’язкості гелеподібної жовчі ссавців під дією ультразвуку" та № 75 "Властивість бішофіту пригнічувати ріст і розмноження патогенних та умовно-патогенних мікроорганізмів".

[39]

Дзяк Георгій Вікторович — академік Академії медичних наук України, заслужений діяч науки і техніки, ректор Дніпропетровської медичної академії, завідуючий кафедрою госпітальної терапії, відомий вчений в галузі кардіології, ревматології, спортивної медицини.

Автор відкриттів № 42 "Закономірність зміни в’язкості гелеподібної жовчі ссавців під дією ультразвуку" та № 75 "Властивість бішофіту пригнічувати ріст і розмноження патогенних та умовно-патогенних мікроорганізмів".

[40]

Спасов Олександр Олексійович — доктор медичних наук, проректор Волгоградського медичного інституту, завідуючий кафедрою фармакології, відомий вчений в галузі фармакології.

Автор відкриття № 75 "Властивість бішофіту пригнічувати ріст і розмноження патогенних та умовно-патогенних мікроорганізмів".

[41]

Коваль Олена Акиндінівна — доктор медичних наук, спеціаліст в галузі кардіології та імунології.

Автор відкриття № 75 "Властивість бішофіту пригнічувати ріст і розмноження патогенних та умовно-патогенних мікроорганізмів".